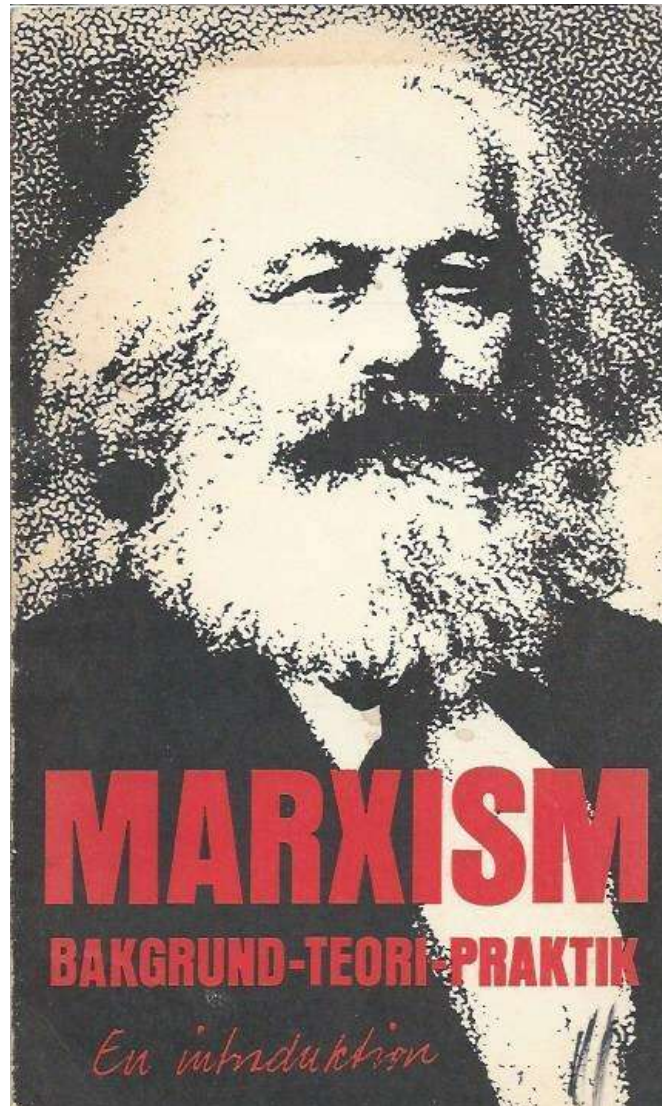

Marxism Bakgrund – teori – praktik

Denna bok, som togs fram av Vänsterns Ungdomsförbund (VUF) 1967, var avsedd att vara en introduktionskurs i marxism, främst i studiecirklar ("grundcirklar"). I vilken omfattning den också användes till detta vet jag inte. Klart är dock att den inte fick den användning som den faktiskt förtjänade, vilket beror på den politiska turbulens och de politiska vindar som vid den rådde i vänsterkretsar, inte minst inom VUF – för mer om detta, se kommentarerna till bilagan nedan.

Författare var 11 unga socialister:

Eva Adolfsson född 1942. Medlem av VUFs förbundsstyrelse.

Leif Ryhle född 1941. Aktiv i Unga Filosofer.

Roger Fjällström född 1945. Aktiv i Unga Filosofer.

Anders Carlberg född 1943. Ordförande i VUF, medlem i Vänsterpartiet Kommunisterna (VPK)

Faj Arvidsson född 1937. Medlem i Socialistiska Förbundet (SF), adj. ledamot av VUF:s arbetsutskott, medlem i VPK.

Bernt Kennerström född 1942. Medlem i Clarté.

Sune Sunesson född 1944. Medlem i SF.

Ljusk Siv Eriksson född 1944

Klas Göran Warginger född 1944. Medlem i VUFs arbetsutskott, medlem i SF och VPK.

Gunnar Olofsson född 1942. Redaktör för tidningen *Zenit*, medlem i SF.

För de gamla Moskvaorienterade ”gammelstalinisterna” i VPK:arna kring dåvarande dagstidningen *Norrskensflamman* (i Luleå), var denna bok en styggelse. En av dem som gick i taket var f d partiordföranden *Hilding Hagberg*. I en bilaga till denna upplaga av *Marxism*-boken får Hagberg själv redogöra för sin syn på denna historia – som kompletteras med kommenterar.

Innehåll

Eva Adolfsson: Inledning.....	1
Leif Ryhle: Från Marx till Lenin – en kort översikt.....	4
Bernt Kennerström: Den materialistiska historieuppfattningen.....	9
Roger Fjellström: Marx’ människosyn	19
Anders Carlberg: Politisk ekonomi	28
Lennart Berntsson: Imperialismen	45
Faj Arvidsson: Lenin och revolutionen.....	54
Bernt Kennerström: Trotskij och Stalin – några drag i Sovjetunionens utveckling.....	60
Sune Sunesson: Mao och revolutionen i Kina	69
Ljusk Siv Eriksson: Socialism i Afrika	78
Klas Göran Warginger: Castroismen och den Latinamerikanska revolutionen.....	86
Gunnar Olofsson: Reform och revolution – socialistisk strategi i Västeuropa.....	94
Bilaga: En gammal stalinist om <i>Marxism</i> -boken	102

Eva Adolfsson: Inledning

”Filosoferna har endast på olika sätt förklarat världen, men vad det gäller är att förändra den”, skrev år 1845 Karl Marx och Friedrich Engels i sina *Teser om Feuerbach*.

Världen har förändrats sedan dess. På en tredjedel av jorden har kapitalismen avskaffats. Många som har varit med om att åstadkomma denna förändring har haft marxismen som sin ideologiska grundval.

I den återstående delen av världen, där kapitalismen ännu består eller först nu håller på att uppstå, växer oppositionen mot detta system. Vi märker den hos oss i Västeuropa, vi märker den i Vietnam, i Afrika, i Latinamerika, i revolternas USA. Den medvetnaste delen av denna opposition, och den som motståndaren fruktar mest, stödjer sig i sin kritik av det bestående på marxismen.

Situationen i dag är alltså, att för en miljard av jordens människor är marxismen den enda tänkbara samhällssynen; för en andra miljard är den något man måste ta allvarlig ställning till; för en tredje miljard är den något som mer än allt annat måste bekämpas.

Hur kan då marxismen ha fått detta väldiga inflytande?

Ett av svaren ligger i att marxismen i så hög grad är en ”praktikens filosofi”. För undertryckta människor världen över innehåller marxismen en uppfordran till handling.

C. Wright Mills sammanfattar i sin bok *The Marxists* vad han kallar ”marxismens ideologiska budskap” så här: ”Du behöver inte vara fattig längre. Överallt har människor levt som förtryckare och förtryckta. Så länge som man inte kunde producera varor så det räckte till alla kanske detta förhållande var oundvikligt.

Det är inte längre oundvikligt.

Du behöver inte vara fattig.

Du är inte fattig på grund av något du gjort eller underlåtit att göra, inte på grund av arvsynden eller Guds vilja eller på grund av otur. Du är fattig på grund av ekonomiska och politiska villkor. Dessa villkor kallas kapitalism. Till en början var kapitalismen en progressiv kraft i människans historia; under den skapade människorna medel att producera allt de behöver.

Du är fattig och utsugen och du kommer att förbli utsugen så länge kapitalismen består. Kapitalismen har nämligen upphört att vara en progressiv kraft; den har blivit ett hinder för utvecklingen, för din utveckling. Den tränger in i varje vrå av det mänskliga livet, både det privata och det allmänna, och den korrumpierar allt. Kapitalismen är det system som utsuger dig.

Du behöver inte vara fattig. De villkor som gör dig fattig kan förändras. De kommer att förändras. Inom själva kapitalismen ligger fröet till dess förstörelse. — — — De som härskar över dig och håller dig nere i fattigdom kommer att störtas. Det är nästa steg framåt i den mänskliga utvecklingen. Det är du som kommer att ta det steget. Genom revolutionen kan du en gång för alla utrota utsugningen; du kan träda in i ett socialistiskt samhälle där mänskligheten kommer att erövra naturen. Och ingen människa kommer att uppleva fattigdom och utsugning.”

Det är ett ”budskap” som är svårt att motstå. Men en aldrig så värtalig uppfordran till handling kan naturligtvis i och för sig inte vara tillräcklig för att vägleda människor till handlingar, som bidrar till att radikalt förändra samhället. För att människors handlande skall leda till önskade resultat måste de ha sin grund i en riktig analys av de krafter som verkar inom samhället och av samhällets utveckling.

Marx, Engels och deras efterföljare har byggt upp en modell av hur samhället fungerar. Den innefattar teorier om människans förhållande till naturen, om hennes för- hållande till samhället, om samhällets utveckling.

Frågan om marxismen är ”sann” eller ”falsk”, dvs. om den modell av verkligheten den ger oss är användbar, kan bäst avgöras genom att studera och pröva den i praktiken.

Ett annat sätt att avgöra marxismens relevans för vår tid är att jämföra den med de övriga världsuppfattningar som är förhärskande i dag.

I sin bok *Le marxisme* [svensk översättning: *Marxismen*] skriver Henri Lefèbvre att vi i dag på allvar kan räkna med endast tre sådana.

För det första har vi den religiösa världsuppfattningen. Den har, anser Lefèbvre, klarast formulerats av de stora katolska teologerna, av en Thomas ab Aquino. I huvudsak kan den definieras som en teori om en oföränderlig rangordning mellan varelser, handlingar, värden, former. Högst upp i denna rangordning befinner sig det högsta väsendet, den rena anden, Gud.

Denna världsuppfattning formulerades under medeltiden. Efterföljande sekler har tillfört föga nytt.

I vår tid har allt fler börjat tvivla på denna teori och på dess grundteser om döden och om ett liv efter detta. Det framstår också allt klarare att det inte finns något förnuftsmässigt samband mellan teserna om själens odödlighet och om en abstrakt rangordning och de handlingar, den politik, som utförs i namn av dessa teser. ”I själva verket”, skriver Lefèbvre, ”används denna abstrakta hierarki för att på ett abstrakt sätt förklara en existerande hierarkisk samhällsordning, och i synnerhet för att rättfärdiga handlingar som stärker de ledandes positioner.”

För det andra har vi den individualistiska världsuppfattningen. Den uppstod vid medeltidens slut, då medeltidens hierarkiska samhällsstruktur började luckras upp. Här är individen (och inte hierarkin) det väsentliga. Individen är bärare av förnuftet. Mellan individ och förnuft, mellan individuella och allmänna intressen, mellan rättigheter och plikter, mellan människan och naturen förutsätter man, att det finns en spontan harmoni.

På det ekonomiska och politiska området motsvaras denna världsuppfattning av liberalismen. Enligt denna utgörs samhället av med varandra konkurrerande individer. Egoism och vinningslystnad är de yttersta drivfjädrarna för deras handlande. Samhällets alla motstridande krafter styrs av lagar, som t. ex. den om tillgång och efterfrågan, som gör att de ”tas ut” mot varandra och harmoni uppstår. Statens egentliga uppgift är att vidmakthålla den fria konkurrensen, som ger fritt spelrum åt dessa lagar.

Historiskt motsvaras den individualistiska världsuppfattningen av framväxandet av det tredjeståndet, borgarklassen. Det är alltså den borgerliga världsuppfattningen.

Till frågan om individualismens relevans i dag skriver Lefèbvre: ”Individualismen har bokstavligen sprängts sönder av sina egna inre motsättningar. Den harmoniska enhet som dess stora klassiska företrädare (t. ex. Descartes, Leibnitz, senare Rousseau) trodde sig ha upptäckt – – – har visat sig vara felaktig. Individen har lösgjort sig från helheten och kommit i motsatsställning till den, vilket tar sig uttryck i olika former av anarkism, litterära, känslomässiga, politiska. På motsvarande sätt har helheten inte kunnat bevaras i denna tanketradition annat än genom att krossa det individuella, genom ett ”kategoriskt imperativ” (Kant), genom att se staten som en inkarnation av förnuftet (högerhegelianerna) etc.”

Också på den ekonomisk-politiska sidan har denna världsuppfattning skakats i sina grundvalar. Ingen gör sig längre till tolk för den klassiska liberalismens idéer, för dess laissez-faire-doktrin. Däremot söker olika slags ”nyliberaler” förena teserna om fri konkurrens och fria samhällsmekanismer med kraven på samhällsinblandning, samhällsstyrning. Detta har visat sig vara en oerhört svår uppgift, vilket exempelvis studiet av olika ”ny-liberala” dokument ger

en klar bild av.

För det tredje har vi så marxismen. Den tror inte på någon utomvärldslig rangordning av människorna. Den vägrar samtidigt att bara ägna sig åt den enskilda individen och studiet av detta isolerade fenomen. Tvärtom, hävdar marxismen, måste man hela tiden studera människan i hennes förhållande till naturen, till sitt arbete, till andra individer, till sociala och historiska omständigheter. Först då kan man få en fungerande modell av verkligheten.

Marxismen tror, inte som den medeltida världsuppfattningen, på en gång för alla given ordning, men inte heller, som den tidiga borgerliga ideologin, på en spontan harmoni. I stället konstaterar och understryker marxismen motsättningarnas roll.

Att människans historia endast kan förstås i sitt ekonomiska, sociala osv. sammanhang bildar grunden till vad som kallas den materialistiska historieuppfattningen. Vår tids historia- och samhällsvetenskaper har allt mer kommit att präglas av denna uppfattning.

Teorierna om att verkligheten är fylld av motsättningar och att det är dessa motsättningsars spel mot varandra som driver den historiska utvecklingen framåt kallas för *dialektisk materialism*.

Det är på grundval av dessa båda uppfattningar som marxismen bygger sin modell av verkligheten.

Historiskt har marxismen framkommit under en epok, då motsättningarna inom samhället framstår klarare än någonsin: den utvecklade kapitalismens epok. Den är intimt förknippad med framväxandet av en ny samhällsklass: proletariatet, arbetarklassen. Proletariatets situation framhäver också tydligast kapitalismens motsättningar: samtidigt som människan får ett allt större herravälde över naturen och samhället i sin helhet blir rikare, får den växande arbetarklassen mindre kontroll över sin omvärld och blir fattigare, absolut eller relativt.

Marxismen har alltså uppstått med det moderna samhället, med storindustrin och det industriella proletariatet. Den är därför inte heller ett verk av en enda tänkare, utan snarare ett uttryck för en hel epoks intellektuella arbete.

Före Marx lämnade engelska ekonomer, tyska filosofer och franska socialister sina bidrag till vad som senare skulle bli marxismen. Den insats Marx gjorde kom dock att bli avgörande: det var han som sammanfattade dessa tänkares isolerade teorier till en sammanhängande helhet, till en strukturell modell av ett samhälle i förändring.

Med denna modell är marxismen inte en gång för alla färdig. Just därför att den är så djupt förankrad i verkligheten måste den också förändras med denna. Marx och Engels misstog sig ofta. Efter dem har det begåtts en mängd misstag. Men av dessa misstag har man dragit lärdomar. Och de som har bekämpat och bekämpar kapitalismen har lärt sig, att Marx' grundmodell måste vidareutvecklas och anpassas till den konkreta situation, de verkar i.

I den här boken försöker vi visa hur grundmodellen ser ut och hur den sedan har byggts vidare av vår tids stora revolutionära tänkare.

Leif Ryhle: Från Marx till Lenin – en kort översikt

Marx' utgångspunkter

Karl Marx föddes i Preussen 1818. Han levde i ett flertal av Västeuropas stora städer Berlin, Bryssel, Paris, London osv. Här upplevde han den dynamiska industrialismens frambrytande, de växande fabrikerna, bondesamhällets upplösning och uppkomsten av stora, fattiga arbetarkaror, proletärer, i städerna.

Marx ägnade större delen av sitt liv åt vetenskapligt och politiskt arbete. Som filosof och tänkare kan Marx sägas följa en västerländsk tradition från Grekland, Rom, kristendomen över renässansen och 1700-talets upplysning. Närmare bestämt är hans huvudsakliga utgångspunkter följande:

- 1) tysk klassisk filosofi (Kant, Hegel, Feuerbach)
- 2) engelsk politisk ekonomi (Smith, Ricardo)
- 3) fransk och engelsk utopisk socialism (Saint-Simon, Fourier, Owen).

Viktigt är dock att betona att den främsta inspirationen fick Marx från den verklighet som omgav honom. Hans idéers utformning hänger intimt samman med hans erfarenheter och analyser av det industriella, kapitalistiska samhället.

Marx (1818-1883); Engels (1820-1895)

Marx deltog intensivt i praktiskt arbete, men framförallt var det hans tänkande och analyser – samlade i ett mycket omfattande antal skrifter – som är hans bidrag och arv till kommande generationer.

Marx kan karaktäriseras som:

- a) Nationalekonom.

Detta ser tydligen Marx själv som sitt mest betydelsefulla verksamhetsområde. "Kapitalet" är ju huvudsakligast ett arbete om politisk ekonomi. – Se kap. 5.

- b) Socialvetenskapsman och historiker.

Hans analys gällde de *grundläggande förhållandena och drivkrafterna* i samhället och först i andra hand ett detaljstudium. Detta beroende på att hans målsättning var att i *grunden* förändra det rådande, inte att reformera vissa detaljer inom *systemets* ram. Analysen var ett redskap för revolutionen.

Han poängterade sådana i den gängse historieskrivningen förbisedda aspekter som klassmotsättningarna och de ekonomiska förhållandenas betydelse. Se kap. 3.

- c) Filosof.

Som sådan har Marx en humanistisk människosyn – "Människan som mål" (Se kap. 4) väsentlig i hans filosofi är också den *dialektiska materialismen*.

Från mitten av 1840-talet deltog Marx i politiskt arbete i revolutionära grupper, vilka han kommit i kontakt med genom sin bekantskap med Friedrich Engels. Detta politiska grupp-arbete utmynnade i bildandet av Kommunisternas Förbund i Bryssel 1847. På dess uppdrag skrev Marx och Engels ett program som publicerades 1848, "Kommunistiska manifestet". Samma år ägde det första arbetarupproret rum i Paris. Kommunisternas Förbund hade dock ingen större del i dess förlopp. Marx hade i fortsättningen heller inget avgörande inflytande över förbundet, som upplöstes 1852. Han kritiserade det för "voluntarism". (Se kap. 3). Själv betonade Marx att han var vetenskapsman och att politiken måste bygga på vetenskaplig

grund.

Under 40-talet var Marx också ivrigt verksam som skribent: "Om judefrågan" (1844), "De ekonomisk-filosofiska manuskripten" (1844, men publicerade först 1932!), "Den tyska ideologin" (1845), "Filosofins elände" (1847) m. fl.

1849 utvisades Marx först ur Tyskland sedan från Paris och slog sig ner i London, där han kom att tillbringaresten av sitt liv. 1859 publicerades "Till kritik av den politiska ekonomin", utdrag ur hans stora förarbete till "Kapitalet".

I. *Internationalen* skapades 1864. Marx invaldes i exekutivkommittén och blev den ledande teoretikern. Nästan årliga kongresser hölls fram till dess den i praktiken upplöstes 1872.

Två händelser var här avgörande. 1871 tog arbetarna makten i Paris genom revolution, och den s. k. Pariskommunen uppstod. Denna stöddes av I. *Internationalen*. Efter två månader slogs emellertid upproret ner av den störtade Napoleon III:s generaler, som satte igång ett fruktansvärt blodbad: 20-30 000 avrättades, 40 000 arresterades eller deporterades. Efter detta utsattes *Internationalen* för en rasande förföljelsekampanj.

Ungefär samtidigt uppstod en splittring inom *Internationalen* till följd av motsättningar mellan *anarkister* och marxister. De förras ledare Bakunin uteslöts men detta kunde inte rädda organisationen. Anarkismen utvecklades vidare till vad som kallades anarko-syndikalismen, som fick stor spridning i framförallt Italien och Spanien. En av dess viktigaste teoretiska ledare blev Georges Sorel.

1869 bildades i Eisenach Tysklands Socialdemokratiska Arbetarparti under ledning av August Bebel och Wilhelm Liebknecht. I Gotha 1875 förenades de tyska socialdemokraterna med den av Ferdinand Lasalle grundade Allmänna Tyska Arbetarassociationen. 1890 fick sammanslutningen ca 1,5 miljoner röster. Till dess första kongress skrev Marx en kritik av deras program, "Kritik av Gotha-programmet", som dock aldrig tilläts bli framförd vid detta tillfälle. Här utvecklade Marx bl. a. sin syn på statens roll i ett socialistiskt samhälle.

Marx avled 1883. Större delen av hans huvudverk "Kapitalet" publicerades först efter hans död genom Engels försorg. Första bandet hade utkommit 1867, band två kom 1885 och det tredje 1894. Den första översättningen gjordes till ryska. Engels viktigaste verk "Anti-Dühring", förmodligen mer allmänt läst och under lång tid av kanske större betydelse än Marx verk, utkom 1878.

Marxismen efter Marx

Det är helt fel att tro att marxismen fått sin fasta form i och med Marx. Vissa tycks mena att marxismens historia sedan dess "bara" varit en strid om den rätta uttolkningen av Marx. Så är inte alls fallet.

Marx, liksom alla samhällsvetenskapare var beroende av sin tid och dess förhållanden. Marx idéer bygger framförallt på förhållandena i 1800-talets Västeuropa – särskilt England, vilket dock inte innebär att ett flertal av hans centrala teser inte fortfarande är högst aktuella. Det är de nämligen. Men det innebär att Marx idéer har sin givna begränsning och innebär att marxismen ständigt måste tillföras nya idéer med utgångspunkt ifrån en analys av den aktuella historiska situationen.

Marxismens historia karakteriseras ofta av våldsamma diskussioner. För dem som står utanför kan de troligen tyckas obegripliga. Men dessa kontroverser har varit och är alltjämt födda ur motsättningar mellan olika åsikter, som är av en grundläggande betydelse. Och denna debatt från Marx och framåt är ingalunda en lugn debatt i små lärda kretsar; den sker ofta tätt knuten till politiska beslut och händelser som haft den största betydelse.

Det är ingen överdrift att säga att nästan all vänster-politisk aktivitet och socialistiskt tänkande

sedan 1800-talets slut haft sin *utgångspunkt* i Marx' arbeten. Dock skedde en splittring inom vänstern, en splittring som, i en eller annan form, kvarstått sedan dess.

Jag kommer i följande huvudsakligen att uppehålla mig vid den ena falangen – den officiella socialdemokratin och den som kom att bli dess ledande teoretiska företrädare Bernstein. Om de andra falangerna de revolutionära handlar i stort sett hela boken i övrigt.

Socialdemokratin

I slutet av 1800-talet utvecklades i Västeuropa stora arbetarpartier och fackföreningar. Många av dessa partier var mer eller mindre löst knutna till den andra Internationalen som skapats 1889 och därefter hade kongresser vartannat eller vart tredje år fram till 1:a världskriget. Andra internationalen representerade under denna tid den "ortodoxa marxismen". Det ledande partiet var det *Tyska Socialdemokratiska Partiet*.

Ur denna socialdemokrati utkristalliserades så småningom tre grupper:

a) högern, ledd av Eduard Bernstein

b) centern med August Bebel och Karl Kautsky

c) vänstern med Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht. Inom det tyska socialdemokratiska partiet hade länge rått en splittring, som kom att bli allmän även inom övriga Europas arbetarpartier. Den stora stridsfrågan i de oändliga diskussionerna gällde *revolution* eller *reformer*. Eduard Bernstein, som blev den ledande teoretikern för *revisionismen*, gav 1899 ut "revisionismens Bibel", "Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter" (sv. övers. 1907).

Den viktigaste orsaken till den väg Bernstein m. fl. förespråkade – nämligen den s. k. fredliga utvecklingen – var det faktum att arbetarnas levnadsförhållanden under mer än tjugo år stadigt förbättrats. Detta tycktes undergräva Marx tes om att förhållandena för proletariatet skulle bli allt outhärdligare.

Den officiella socialdemokratin i den form den hade före första världskriget hade åtminstone *målet* – socialismen – gemensamt med marxismen. Den stora skiljelinjen, rent teoretiskt, tycktes gå vid frågan *hur detta*, relativt vaga, *mål skulle uppnås*. (Att man sedan med fog skulle kunna hävda att målets utseende förstås blir beroende av vägen, är en annan diskussion som vi tyvärr inte kan ta upp här.) Den enda väg Marx uttalat sig för är den som innebär att socialismen genomförs genom någon slags *revolution*, som i de flesta fall måste bli våldsam.

Den reformistiska strategin kan i korthet uttryckas på följande sätt:

Inom ett demokratiskt samhälle av västeuropeisk typ skall arbetarna ta den politiska makten genom att komma i majoritet och sedan genom reformer så sakta bygga socialismen inom det existerande kapitalistiska samhället. Samtidigt skall arbetarna få den utbildning, som de nu i stor utsträckning saknar och som är förutsättningen för att socialismen skall förverkligas.

Som förut nämnts fanns inom det ledande socialdemokratiska partiet, det tyska, tre falanger som hade olika uppfattning om var "vägen till socialismen" gick. Alla byggde dock på detta faktum att arbetarpartierna och fackföreningarna redan fanns och växte sig allt starkare; att de kort sagt skulle bli en *maktfaktor* av största betydelse. Men hur skulle denna maktfaktor utnyttjas? Här skilde sig åsikterna. Rosa Luxemburg och vänsterfalangen menade att en revolution var nödvändig. Så menade ej de övriga. I längden kom högerfalangen med Bernstein att bli den dominerande och den enda som med partiet som instrument kunde visa sitt alternativ.

Bernstein menade att ett socialistiskt parti som når majoritet i parlamentariska val och är lierad med fackföreningar och kooperativa konsumtionsföreningar kan genomföra socialismen – *utan revolution*. Faktum är att Bernstein senare hävdade att själva målet, socialismen,

hade föga betydelse – vägen var allt. Den (alltså den dagliga, praktiska kampen för vissa reformer) *var socialismen*. Fackföreningar och konsumtionsföreningar är demokratiska element inom industrin. Får de inte ett verkligt delägarskap inom näringslivet, frågade han?

Socialdemokratins huvudvapen var under dess ”heroiska period” *strejken*. Men, Bernstein menade, att i en utvecklad demokrati skulle den politiska strejken över huvud bli ett omodernt vapen. Härvidlag tycks hans profetia ju till dels ha slagit in, åtminstone i Sverige. Det giltiga i hans utsaga beror förstås helt och hållet på hur man menar att en demokrati bör se ut. Att Bernsteins vision av detta demokratiska samhälle inte överensstämmer med Marx’, är dock helt klart.

Vad hände sedan – några uppgifter.

Det var första världskriget som blev avgörande för den fortsatta utvecklingen. Den andra internationalen gick under och upplöstes formellt efter kriget. Och i oktober 1917 kom den ryska bolsjevikiska revolutionen. Den ideologiska diskussionen som fördes före, under och efter den revolutionen var ganska komplicerad och i en fullständig redogörelse måste många bidrag nämnas, för att inte tala om den analys av den faktiskt förda politiken som krävs. (På 20-talet översattes en del texter till svenska i ”Socialistiskt Bibliotek”. De är nu svåra att få tag på, men finns på en del bibliotek.) Men bland de viktigaste representanterna var Lenin (naturligtvis) och Trotskij och Stalin. Eftersom vi måste begränsa oss väljer vi de tre som utgångspunkt för diskussionen i kapitlen 7 och 8.

Efter kriget gjordes revolutioner också i andra länder. Viktigast var den tyska, ”Spartakist-upproret”, som leddes bl. a. av *Rosa Luxemburg*. Revolutionen gick om intet och Luxemburg mördades i januari 1919. Men hon var inte bara praktiskt verksam utan också en av marxismens viktigaste teoretiker. Ett urval av hennes skrifter finns på svenska med titeln ”Jag var, jag är, jag blir”, 1966. Det är väl värt ett studium.

Mellankrigstiden i Europa präglades till stor del av partipolitiska motsättningar mellan kommunistiska och socialdemokratiska partier av olika slag. Marxismens utveckling kan dock inte utan vidare placeras in i detta sammanhang. Den skar delvis igenom partigränserna. Och även nu gäller det att en fullständig redogörelse borde nämna många namn. Några av de viktigaste är *Georg Lukács*, *Antonio Gramsci* och *Herbert Marcuse*. Lukács har bl. a. skrivit ”Geschichte und Klassenbewusstsein”, 1923 [På svenska: ”Historia och klassmedvetande”]. Av Gramsci har ett urval kommit ut på svenska: ”En kollektiv intellektuell”, 1967. Men allt detta måste vi lämna utanför en begränsad bok som den här.

Samtidigt spreds dock marxismen till länder utanför Europa. Och mest betydelsefull var naturligtvis utvecklingen i *Kina* och Mao Tse Tungs utformning av marxismen. Den tar vi upp i kapitel 9. Därefter går vi också in på socialismen i *Afrika*, i kapitel 10 och på den senaste tidens utveckling i *Latinamerika*, i kapitel 11. Framför allt det sista är troligen av mycket stor betydelse för den närmaste tidens utveckling av marxismen.

Men också i Europa har den utvecklats under de senaste åren. Den *nya vänstern* uppstod som en rätt så enhetlig rörelse vid slutet av 50-talet. (Dess rötter går naturligtvis längre tillbaka och t. ex. en sådan som Gramsci är viktig som inspirationskälla.) Ännu mindre än mellankrigstidens marxism, kan den nya vänstern passas in i den *traditionella* partipolitiska uppdelningen mellan socialdemokrati och kommunism. En diskussion om socialistisk strategi i Västeuropa tas upp i sista kapitlet. I kapitlen 3, 4, 5 tar vi upp till närmare behandling tre problem i marxismen: marxismens människosyn, den materialistiska historieuppfattningen och de ekonomiska teorierna. De ekonomiska teorierna utmynnar i analysen av imperialismen kapitel 6.

Uppgifter:

1. Bra översikter över marxismens och dess utveckling ger t. ex. följande böcker. Arnold

Ljungdal: [Marxismens världsbild](#).

Henri Lefèbvre: *Le marxisme*. [svensk översättning: [Marxismen](#) (Cavefors 1969)]

W. Mills: *The Marxists*.

Om du har möjlighet, läs dessa böcker.

2. I kapitlet är det många namn som bara nämnts, t. ex. Luxemburg, Gramsci och Lukács. Se en del på de böcker som de skrivit. (Det finns förslag på dem i kapitlet.)

3. Den partipolitiska utvecklingen från 1917 i Västeuropa har vi inte gått in på.

Caute: *Vänstern i Europa* ger en icke helt odiskutabel översikt.

Bernt Kennerström: Den materialistiska historieuppfattningen

Inledning

Marx' huvudintresse är inriktat på de samhällsliga förhållanden som bestämmer olika samhällstypers utveckling och i synnerhet deras övergång till andra typer. Huvudproblemet blir således inte att till exempel skildra feodalsamhället i alla dess detaljer, utan att rikta uppmärksamheten på dess inre beståndsdelar, som förklarar dess undergång och övergång till kapitalismen. *Den materialistiska historieuppfattningen* kan i stor utsträckning betraktas som en teori för sociala förändringar.

Då Marx utarbetade sin samhällsteori vände han sig mot då rådande alternativa historieuppfattningar, som han sammanfattade under rubriken idealistiska till skillnad från sin egen materialistiska.

Vissa idealister menade, att historien bäst kunde förklaras som en följd av händelser, som utstakats av någon gudomlig kraft. Andra, psykologiska idealister, hävdade, att en liten grupp ”stora män”, kungar och militärer, som inspirerats av vissa religiösa och politiska ideologier, vars uppkomst inte närmare förklarades utan togs för givna, i kraft av sin egen förmåga ledde världshistoriens utveckling.

Även om man i dagens historieläroböcker kan finna relikter av dessa idealistiska uppfattningar, så tillhör de ändå i stort det förflutna. Starkt påverkade av Marx' samhällsekonomiska analyser har moderna *borgerliga* historiker alltmer börjat sysselsätta sig med ekonomisk-historiska analyser. Man kan även acceptera det revolutionära inslaget hos Marx, betoningen av klasskampens betydelse, förutsatt bara att den begränsas till att gälla sedan länge passerade historiska stadier.

I motsats till 1800-talsidealisternas vidlyftiga spekulativa generaliseringar, kännetecknas dagens historieskrivning av en snäv empirism, med utpräglad misstro mot sociala teorier och generaliseringar. Man strävar efter att så noggrant som möjligt fastslå och bestämma enskilda data utan att försöka sammanfoga dem till en meningsfylld helhet. Vilka fakta som skall studeras och är viktiga, kan inte fastställas inom ramen för en bestämd samhällsteori, utan avgörs av den enskilda forskarens intuition, ”det sunda förnuftet”. På så sätt blir historien en samlingsplats för från varandra isolerade och oberoende händelser, vars inträffande i längden framstår som något helt obegripligt.

Men det är just i detta läge som den materialistiska historieuppfattningen erbjuder ett alternativ. Det faktaurval den presenterar är inte resultatet av en slump, utan relateras till en allmän teori om de sociala krafter och konflikter, som ytterst leder den historiska utvecklingen.

Vi sade tidigare, att många borgerliga historiker var villiga att acceptera Marx' syn på förflutna epoker. Men vad gäller den moderna historien försvinner denna villighet. I stället finner vi här en återgång till de psykologiska idealisternas historiesyn. Vår tids största problem, de nationella befrielserörelserna och kampen mot imperialismen, kan eller vågar man inte ge en materialistisk tolkning, utan dessa framstår som en följd av en rad individers konspirationer, förräderi eller okunnighet. Det har kanske funnits historia, men den finns inte längre.

Det är i detta läge som den materialistiska historieuppfattningens aktualitet uppenbarar sig. Genom att skära igenom den liberala ideologiska dimridån, som omöjliggör en djupare förståelse av de sociala problemen, och konsekvent inrikta intresset på de underliggande ekonomiska realiteterna, erbjuder den materialistiska historieuppfattningen en utväg ur detta

dilemma.

Material hos Marx och Engels

I Marx' och Engels' skrifter finns få helt sammanhängande redogörelser för den materialistiska historieuppfattningen. Däremot återkommer otaliga hänvisningar till den och historiska analyser, där den praktiseras.

En relativt utförlig teoretisk introduktion ger Marx och Engels i *Den tyska ideologien*, medan delar av *Kapitalets* historiska avsnitt får belysa den både i dess egenskap av samhällsteori och forskningsmetod. Marx' skrifter om Frankrikes 1800-tals historia bör i detta sammanhang också uppmärksammas.

Av Engels belyses den materialistiska historieuppfattningen i *Anti-Dühring*, skriften om Ludwig Feuerbach, samt ett flertal brev skrivna på 1890-talet, som gav honom tillfälle att precisera och viss utsträckning modifiera de tidigare påståendena.

Utgångspunkten

Utgångspunkten för Marx och Engels är människornas och naturens ömsesidiga påverkan på varandra. Varje historieskrivning måste ta sin början i människornas fysiska egenskaper och naturens geologiska, geografiska och klimatologiska beskaffenhet.

Det som skiljer människorna från djuren och som utgör grunden för varje samhällsform är de förras förmåga att aktivt ingripa i naturen och omskapa den efter sina egna behov. De upphör att vara djur genom att själva producera sina livsförnödenheter med hjälp av därtill skapade arbetsredskap. Denna mest elementära produktionsprocess innefattar således människornas arbete sett som målinriktad aktivitet, föremålet för arbetet, det vill säga naturen samt arbetsredskapen.

Produktionen av materiella förnödenheter är således i sista hand avgörande för det mänskliga samhällets uppkomst och uppbyggnad. "Genom att människorna producerar sina livsförnödenheter, producerar de indirekt själva sina materiella liv." (*Den tyska ideologien*)

Ur dessa förhållanden kan man urskilja två relationer av särskilt intresse; 1) människornas förhållande till naturen och 2) människornas inbördes förhållande.

1) bestämmas av *produktivkrafterna* och 2) uttryckes i *produktionsförhållandena*.

Dessa båda begrepp utgör den analytiska grundvalen för den materialistiska historieuppfattningen och deras innebörd fordrar närmare precisering.

Produktivkrafter

I produktivkraftbegreppet ingår en nations kunskaper om naturkrafterna och människornas aktivitet och förmåga att utnyttja dessa. Vidare ingår den tekniska kunskapen, maskinell utrustning och mänskliga organisationer. Det genomgående draget är att beståndsdelarna innebär krafter, kunnande och apparater, som står i den samhälleliga produktionens tjänst. Det är viktigt att här observera att med produktivkrafter inte åsyftas enbart den rent tekniskt materiella utvecklingsnivån, utan att däri ingår en rad mänskliga färdigheter, ett sammanfattande begrepp för alla de produktionsfaktorer som bestämmer människans inflytande över naturen. Underlåtenhet att betrakta människan som en del av produktivkrafterna leder lätt till fatalism. "Den viktigaste produktivkraften är den revolutionära klassen själv."

Produktionsförhållanden

Med produktionsförhållanden menar Marx de ekonomiska relationerna mellan människorna, vilka innefattar sådana företeelser som arbetsdelning, bytesförhållanden, köp och försäljning

och inkomstfördelning. Den väsentligaste och avgörande relationen gäller människornas förhållande till produktionsmedlen. De olika former av produktionsförhållanden, som vi senare skall presentera, bestäms ytterst av det sätt på vilket produktionsmedlen äger. *Den typ av produktionsförhållande som ett givet samhälle uppvisar bestäms av graden av produktivkrafternas utveckling.*

Tillsammans med produktivkrafterna bildar produktionsförhållandena vad Marx kallar produktionssättet. Innan vi övergår till att skildra förhållandet mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden, kan det vara lämpligt att se hur Marx med hjälp av dessa båda begrepp söker klassificera världshistorien i fem olika kategorier.

1) Ursamhället

Det första stadiet, stamegendomen, ursamhället, kännetecknas främst av produktivkrafternas låga utvecklingsgrad och frånvaron av en omfattande arbetsdelning. Endast genom gemensamma ansträngningar kunde samhällsmedlemmarna över huvud taget uppehålla livet. Deras förhållande till produktionsmedlen kännetecknades av gemensamt ägande, en primitiv kommunism.

2) Slavsamhället.

I samband med vidareutvecklingen av produktivkrafterna gick de produktionsförhållanden under, som utgjorde stamsamhället. Efter en långvarig process, där dess grundläggande drag alltmer modifierades, uppstod i dess ställe det antika stads- och statssamhället grundat på slavhushållning.

Till följd av produktivkrafternas utveckling hade det nu uppstått en klass, som bemäktigat sig produktionsmedlen och arbetarna, slavar, såsom privat egendom. Det samarbete, som utmärkt stamsamhället var inte längre ekonomiskt nödvändigt. Det blev nu möjligt för ägarna till produktionsmedlen att för egen räkning tillägna sig en del av slavernas arbetsresultat. På detta sätt uppstod två antagonistiska klasser; slavar och slavägare.

Slavsamhället var förenat med omfattande grymheter, men betraktades ändå av Marx som ett stort framsteg. Arbetsdelningen utvecklades genom uppdelningen i åtskilda stads- och landsbygdsarbeten, en motsättning, som även återfanns på ett internationellt plan. Slavhushållningen medgav stordrift inom jordbruk och industri och möjliggjorde skapandet av gigantiska bevattningsanläggningar samt en specialisering av städernas hantverk.

I längden kom dock slavhushållningen att hindra produktivkrafternas vidare tillväxt. Förekomsten av slavar förhindrade införandet av arbetsbesparande uppfinningar. Vidare hotade slavarne själva att genom ständiga uppror omintetgöra de rådande produktionsförhållandena. Detta var särskilt märkbart i Rom. Försöken att i Rom modifiera slavhushållningen lyckades inte och till följd av slavuppror i kolonierna och anfall från angränsande barbarstammar gick det romerska samhället under och beredde vägen till den tredje samhällsformen, feodalismen.

3) Feodalismen.

Medan slavsamhället gett upphov till en viss stadskultur kom denna under feodalismens första skede att förintas. Den huvudsakliga motsättningen kom att råda mellan feodaltherrar och bönder, vilka ej längre var slavar, utan livegna, vilket innebar att de visserligen var underställda feodaltherrarna genom dagarbete på deras egendomar, men samtidigt innehade egna landområden och arbetsredskap, vilkas produktionsresultat till stor del tillföll dem själva. Detta kom att gynna uppkomsten av produktionsbefrämjande uppfinningar.

4) De borgerliga revolutionerna och kapitalismen.

De produktionsförhållanden, som möjliggjorts efter Roms fall blev allt mer föråldrade framför allt under 1100-talet i samband med städernas och handelns pånyttfödelse.

Dessa kunde inte vidareutvecklas inom ramen för de invecklade produktionsförhållanden, som utgjordes av feodalismen. Först kom städernas hantverkare samt handelsmännen att genom en serie uppror lösgöra sig från det feodala inflytandet. I städerna, som ursprungligen varit en samlingsplats för självständiga hantverkare, utvecklades via skråhantverket allt större industrier, manufakturer med avlönade arbetare.

Småhantverkarna hade inte förmått att helt krossa det feodala samhället. Denna uppgift övertogs nu av det framväxande borgerskapet, som eftersträvade fullständig frihet för utvecklingen av de produktivkrafter, som den frambringat.

Under 1500- och 1600-talet kom denna kamp att föras framför allt under religiösa förtecken. Under 1700-talet utvecklade dock det franska borgerskapet en egen ideologi i sin kamp mot den absoluta kungamakten och de feodala resterna. Det klassiska exemplet på hur borgerskapet under våldsamma förhållanden frigör sig från de feodala inskränkningarna på näringslivets frihet är den franska revolutionen 1789, varigenom definitivt den feodala samhällsordningen krossades och borgerskapet tog makten. I England hade samma sak inträffat över ett århundrade tidigare.

5) Socialism.

Under borgarklassens herravälde skedde en gigantisk vidareutveckling av produktivkrafterna, medan produktionsförhållandena alltjämt utmärktes av privat äganderätt till produktionsmedlen. Marx menade nu att produktivkrafternas alltmer samhälleliga karaktär till slut måste komma i konflikt med de rådande produktionsförhållandena med deras helt privata karaktär. Denna konflikt skulle slutligen upplösas i det socialistiska samhället, där arbetarklassen övertagit produktionsmedlen och förvandlat dem till allmän, samhällelig egendom.

I denna mycket schematiska framställning skall här några speciella problem inom den materialistiska historieuppfattningen uppmärksammas. En lämplig utgångspunkt är följande välkända principiella förklaring av Marx om den materialistiska historieuppfattningen, taget ur förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin*.

”I sitt livs samhälleliga produktion träder människorna i bestämda, nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktionsförhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av deras materiella produktivkrafter. Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhälleliga medvetandet. Det materiella livets produktionsätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen över huvud taget. Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras vara utan tvärtom deras samhälleliga vara som bestämmer deras medvetande. På ett visst stadium av sin utveckling råkar samhällets materiella produktivkrafter i motsättning till de rådande produktionsförhållandena ... Från att ha varit utvecklingsformer för produktivkrafterna förvandlas dessa förhållanden till fjärrar för desamma. Då inträder en period av social revolution. Med förändrandet av den ekonomiska grundvalen genomgår hela den oerhörda överbyggnaden en mer eller mindre snabb omvälvning.”

Förhållandet mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden

Klasskampen.

Marx och Engels menade inte att produktionsförhållandena är en helt mekanisk och passiv reflex av produktivkrafterna, utan att förhållandet mellan dessa är *dialektiskt*; de påverkar varandra ömsesidigt. I denna dialektiska process måste dock produktivkrafterna tillmätas det avgörande inflytandet.

I den historiska skissen framgick, att de olika samhällsformationerna förändrade sig i takt med uppkomsten av nya produktivkrafter. Samtidigt med detta kom vissa beståndsdelar av produktionsförhållandena att stå kvar på en nivå, som var föråldrad. Ur det dialektiska spänningsförhållandet mellan dessa faktorer föddes den nya samhällstypen.

Marx menar sig här ha upptäckt en historisk lagbundenhet, som kan beskrivas såsom varje samhälles strävan att åstadkomma att produktionsförhållandena stämmer överens med de fordringar som produktivkrafternas vidareutveckling uppställer. Efter att ha konstaterat närvaron av denna konflikt söker Marx också påvisa på vilket historiskt utvecklingsstadium den blir effektiv, det vill säga ger upphov till en förändring inom produktionsförhållandena. Han tänker sig då, att varje samhällstyp har en bestämd utvecklingspotential, en viss inneboende förmåga att utveckla sina produktivkrafter så långt det är möjligt, och att den inte kan gå under och ersättas av en ny, förrän detta har fullbordats. Den avgörande krisen uppstår, när det inte längre är möjligt att inom ramen för rådande produktionsförhållanden tillåta de rådande produktivkrafterna att utvecklas i enlighet med deras förmåga.

En sådan situation uppstod, då den ur feodalsamhället framväxande borgarklassen hindrades i sin verksamhet av de feudala produktionshindren och löstes av den genom till exempel den franska revolutionen.

Ett liknande förhållande råder också inom de högt utvecklade kapitaliststaterna. Tack vare *produktivkrafternas* enorma utveckling har möjligheter skapats för omfattande behovstillfredsställelse. Men denna kan inte realiseras inom ramen för de kapitalistiska *produktionsförhållandena*. Genom att dessa bestäms av privat ägande och produktionen av profitmotivering spärras vidareutvecklingen av produktivkrafterna. Av den anledningen anser Marx, att ett socialistiskt samhälle inte blott är något i sig önskvärt utan är en historisk nödvändighet.

Om således produktionsförhållandena ytterst betingas av produktivkrafterna, så uppstår frågan hur dessa själva utvecklas. Hos Marx framgår det att han här tillmätte produktionsbetingelserna (klimat, förekomsten av råvaror etc.) en viss betydelse, framför allt då för samhällen på en primitiv produktionsnivå. Men i huvudsak såg han produktivkrafternas utveckling som en långvarig process som dels ägde rum inom dem själva: genom den ständiga ackumulationen av ny kunskap och erfarenhet och förfining av produktionsmedlen. Dels kan även produktionsförhållandena påverka produktivkrafternas utveckling, i den mån de förra anpassas till nya produktivkrafter och tillåter dessa fria utvecklingsmöjligheter.

Marx' dynamiska helhetssyn

Vi har tidigare sett den betydelse som Marx tillmäter produktivkrafterna. Det är därför viktigt att ännu en gång påpeka att dessa inte är identiska enbart med de rent tekniska hjälpmedlen utan även innefattar "den revolutionära klassen själv". Underlåtenheten att göra denna uppdelning leder lätt fram till en inställning till den materialistiska historieuppfattningen som en fatalistisk åskådning: historien utvecklas automatiskt utan påverkan av de olika samhällsklasserna. I valet mellan denna fatalistiska uppfattning och en voluntaristisk, enligt vilken den mänskliga aktiviteten är den helt avgörande, kan man säga att Marx intog en mellanliggande ståndpunkt. "Människorna gör sin historia själva, men de gör den inte hur de behagar; de gör den inte under förhållanden som de själva valt, utan under förhållanden som direkt förefinns, som är givna och ärvda från det förgångna."

Människornas handlingsfrihet begränsas således av det rådande produktionssättet. Men historiens gigantiska revolutionära omdaningar genomförs inte av maskiner utan av konkreta människor, som organiserats i klasser på grundval av sin ställning i produktionsprocessen. När produktionsförhållandena framstår som föråldrade blir den klass revolutionär, som har direkt intresse och vinning av att förändra de rådande förhållandena. Under feodaltiden skedde detta med borgarklassen och under kapitalismen skulle arbetarklassen utvecklas på liknande sätt. Mot denna bakgrund blir Marx' och Engels' bekanta sats "Historien om alla hittillsvarande samhällen_ är historien om klasskamp".

Detta visar hur främmande Marx stod inför en ensidig och odialektisk fatalism och den starka

tonvikt han lägger vid den mänskliga insatsen. Klass definieras efter människornas förhållande till produktionsmedlen, den funktion de innehar i produktionsprocessen och utifrån detta perspektiv framstår för Marx historien som historia om klasskamp. Detta innebär givetvis inte att historia enbart är om klasskamp, utan att klasskampen är den sociala kraft, som genomdriver historiens sociala förändringar. Genom betoningen av klasskampen får den materialistiska historieuppfattningen en utpräglad dynamisk karaktär. Det utmärkande för ett samhälle uppdelat på klasser är inte något harmoniskt tillstånd, det tillhör ovanligheten, utan ett tillstånd ständigt präglad av kamp och konflikt, som utgör de sociala lagar enligt vilka samhället utvecklar sig.

Bas och överbyggnad.

Varje samhälles ekonomiska struktur, basen, bestäms av produktionssättet, föreningen av produktivkrafter och produktionsförhållanden. Ovanpå denna struktur har det under historiens lopp utformats en mångfald sociala förhållanden, som Marx beskriver som en överbyggnad.

Basen omfattar således alla produktionsförhållanden. Särskilt betydelsefull är frågan om ägandeförhållandena – vem som äger de avgörande produktionsmedlen.

I begreppet överbyggnad ingår sådana företeelser som staten, rättsväsendet, religion, filosofi, moral och olika ideologier etc.

Till skillnad från den idealistiska historieuppfattningen, som sett överbyggnaden som den drivande historiska kraften, vänder Marx på detta perspektiv och gör överbyggnaden avhängig av produktionssättet. Marx ser samhället som en organisk helhet, där överbyggnaden inte kan förstås isolerad från den ekonomiska basen. För att kunna förstå och förklara de olika typer av överbyggnader som har förekommit är det nödvändigt att framför allt inrikta intresset på de olika epokenas produktionsförhållanden.

Innan vi går mer in på förhållandet mellan bas och överbyggnad skall här några kortfattade illustrationer till det ovan sagda ges.

Staten

Historiskt tänker sig Marx och Engels, att staten uppstod på ett bestämt utvecklingsstadium: då produktiv-krafterna utvecklats så högt att samhället uppdelats i klasser med fundamentalt motstridande intressen. Då den klasskamp, som då uppstod, först mellan slavar och slavägare, sedan mellan arbetare och kapitalister, hotade att radera samhället, uppstod nödvändigheten av en offentlig tvångsapparat, som genom att formellt framställa sig som neutral, hade till uppgift att dämpa klasstriderna till förmån för den härskande klassens fortsatta dominans. Staten blir således en konsekvens av klassmotsättningarnas oförsonlighet, den uppstår i en historisk given situation, där dessa ej kan försonas.

För den idealistiska historieuppfattningen framstod staten som ett organ, vilket står över klasserna, är neutral och har till uppgift att harmonisera samhällsgruppernas skilda intressen.

Med denna inställning bryter Marx radikalt. Staten är inte neutral utan ett instrument för den härskande klassens intressen – den klass som är i besittning av de avgörande produktionsmedlen.

Därför följer, att om samhället inte vore indelat i antagonistiska klasser, så skulle staten i dess egenskap av tvångsapparat dö bort och ersättas med människornas fria administration för samordning av produktion och fördelning av det producerade.

Rättsväsende

Rättsväsendet har till uppgift att lägga den legala grundvalen till den härskande klassens dominans. Den är, säger Marx, ”den härskande klassens till lag upphöjda vilja”.

Givetvis framträder detta förhållande tydligast inom den civilrättsliga sektorn, vars uppgift till stor del är att upprätta en regelsamling, som skall reglera det ekonomiska livet.

Men även inom straffrätten gör sig detta inflytandemärkbart. Fastställandet av vilket samhällsbeteende som är tillåtet eller inte utgår inte från några eviga, allmängiltiga principer, utan bestäms av den härskande klassens intressen och önskemål. De höga straffsatser, som tillämpas mot angrepp på den privata äganderättens principer är ett uttryck för detta.

Ekonomiska doktriner

Under feodaltidens självhushållning utvecklades en lära om det brottsliga i att begära ränta för utlånade tillgångar, och upprätthölls av kyrkans straffapparat. Då stadslivet med handel och hantverk uppstod på 1100-talet ersattes denna doktrin med en motsatt, emedan den gamla kom att förhindra den vidare ekonomiska utvecklingen. Efter en förbittrad kamp såg sig kyrkan tvingad att acceptera denna nyhet.

Kapitalismens begynnande uppkomst gav under 1500-1700-talen upphov till starkt centraliserade nationalstater, som kompletterades med koloniala förvärv. Situationen krävde en ideologi, som framhävde den nationella självtillräckligheten, importrestriktioner, och subventionering av egen export och inhemsk industri på andra länders och särskilt koloniernas bekostnad. Ideologien fick namnet merkantilismen, den teoretiska överbyggnaden för de enskilda ländernas strävan att bygga upp en egen industri. Perioden kännetecknas av en oändlig rad handelskrig mellan de konkurrerande nationerna, särskilt England, Holland, Frankrike och Spanien.

England blev det första land som lämnade merkantilismen. Det hade efter napoleonkrigens slut 1815 nått en industriell utveckling, som vida överträffade andra länders. Merkantilismen var nu en alltför snäv aktionsram för den brittiska kapitalismen och ersattes med teorien om frihandel. Vägen till internationellt välstånd gick genom att helt riva ned tullmurar och andra handelsrestriktioner; en teori, som förverkligad, effektivt skulle krossa Englands konkurrenter och leda till brittiskt industrimonopol.

Denna åskådning motarbetades energiskt av länder, som till exempel Tyskland, vilka ännu inte nått den engelska utvecklingsnivån. För dessa rekommenderade man en s. k. nymerkantilism, med höga tullmurar som skydd mot billiga engelska varor.

Vi ser således att inga ekonomiska doktriner hänger i luften oberoende av de ekonomiska realiteterna. Om den skall få framgång och bli accepterad måste den svara mot de behov och fordringar som de för tillfället rådande produktionsförhållandena uppställer.

Förhållandet mellan bas och överbyggnad.

Överbyggnaden kännetecknas i huvudsak av att den utgör en avspeglning eller reflex av basen. Om en förändring inträffar inom basen måste denna också återspeglas inom överbyggnaden. Förhållandet är dock inte så enkelt att den förändrade överbyggnaden uppstår omedelbart. Den kommer alltid att kännetecknas av en viss eftersläpning i förhållande till basen. Traditionella element, uppkomna under tidigare epoker, kan bli bestående under en längre tidsperiod. I ett klassamhälle kommer detta också att reflekteras i överbyggnaden och ta formen av en ideologisk kamp. Mycket av den dialektiska växelverkan, som tidigare sagts råda mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden är också giltigt för relationen mellan bas och överbyggnad.

Då Marx och Engels först framlade denna teori lade man medvetet stor tonvikt på basens roll. Hos många av deras efterföljare kom detta att förvrängas så att man inte tillmätte överbyggnaden några som helst utvecklingsmöjligheter oberoende av basen. Man trodde sig kunna förklara en rad skiftande fenomen blott genom att helt abstrakt hänvisa till produktionsförhållanden under vilka de uppstått. På så sätt hotades den materialistiska historieuppfattningen

att utvecklas till ett dogmatiskt system, där man med hjälp av vissa allmänna formler trodde kunna bespara sig besväret att företaga självständiga empiriska undersökningar. Under 1890-talet såg sig Engels nödsakad att ingripa för att förhindra denna tendens.

”Den politiska, juridiska, filosofiska, religiösa, litterära, artistiska etc. utvecklingen vilar på den ekonomiska. Men de reagerar på varandra och på den ekonomiska basen. Det är inte fallet att den ekonomiska situationen är *den enda aktiva orsaken* och allting annat bara en passiv effekt. Men det föreligger en ömsesidig växelverkan inom en grundläggande ekonomisk nödvändighet, som i sista hand alltid gör sig gällande.”¹

”Om detta inte vore fallet så skulle tillämpningen av teorien till en given historisk period vara enklare än lösningen av en enkel förstagradsekvation.”²

Det är således inte tillräckligt att förklara alla specifika kulturella etc. yttringar med att hänvisa till allmänna ekonomiska förhållanden. Många företeelser inom överbyggnaden har således en, visserligen begränsad, men ändå självständig utvecklingsram. För att förklara många faktorer därigenom måste man hänvisa till överbyggnadens egna regler och bestämmelser.

”I en modern stat måste lagen inte bara motsvara den allmänna ekonomiska situationen och vara dess uttryck: den måste också vara en sammanhängande förenad framställning och fri från skärande inre motsägelser. För att uppnå detta blir den trohet med vilken lagen direkt återspeglar de ekonomiska förhållandena mindre och mindre.”³

Uppdelningen i bas och överbyggnad är en utomordentligt fruktbar teori för att avslöja ideologiska propagandisters anspråk på att företräda eviga och allmängiltiga intressen, när de i själva verket kan visas vara blott uttryck för egna klassintressen. Den utveckling till dogmatism, som Engels tyckt finna observerades även av den äldre Marx, då han sammanträffade med unga lärjungar, som trodde att Marx försett dem med ett historiskt facit med vars hjälp man kunde besvara alla frågor och undslippa det gigantiska forskningsarbete, som Marx själv ägnat sig åt för att nå fram till och tillämpa sin teori. ”Man kommer aldrig dit (lösningen av ett historiskt problem) med hjälp av en universell passepartout i form av en speciell historisk-filosofisk teori som förklarar allt därför att den i själva verket inte förklarar någonting alls och vars största förtjänst består i att den är överhistorisk.” (Marx)

Några vanliga missuppfattningar om den materialistiska historieuppfattningen.

1. Marx menar, att alla människor drivs av ekonomisk egen nytta och egoism och accepterar inte ideal som handlingsmotiv för människor.
2. De ekonomiska faktorernas betydelse inses av alla. Man kan dock inte som Marx ensidigt hävda att enbart dessa är viktiga. Även andra faktorer som politiska och religiösa spelar in.
3. Marx hävdade en sträng fatalism, enligt vilken all historia utvecklas efter en plan, där människornas insats är helt oväsentlig.
4. Marx' fatalism är ohållbar, då han aktivt ingrep och sökte påverka de politiska förhållandena i Europa. (Tingstens variant)

1. Bortsett från att man inte kan finna något uttalande av Marx som stöder denna tes, så ligger det största felet i att man förvandlar den materialistiska historieuppfattningen till en psykologisk teori om vad som motiverar enskilda människors handlande. De individuella motiven är av intresse endast i den mån de är typiska för en bestämd samhällsklass. Den väsentligaste historiska drivkraften är människor organiserade i klasser i enlighet med deras

¹ Engels till Hans Starkenburg 1894.

² Engels till I. Bloch 1890.

³ Engels till Conrad Schmidt.

förhållande till produktionsmedlen. Detta innebär inte något förnekande av förekomsten av en egoistisk moraluppfattning. En av den materialistiska historieuppfattningens uppgifter är i stället att förklara, varför sådana ideal accepteras under vissa typer av produktionsförhållanden.

2. Detta är kanske den vanligaste invändningen, men bygger på en klar missuppfattning. Marx och Engels har inte hävdats att varje enskild historisk händelse betingas av en omedelbar ekonomisk orsak. Det man har sagt är att i sista hand kan varje företeelse ledas tillbaka på rådande ekonomiska förhållanden. Den omedelbart verkande orsaken kan vara av många slag, ideologisk, politisk eller religiös. Vad man hävdar är att bakom denna omedelbara orsak ligger en lång orsakskedja, som har sitt ursprung i det rådande produktionssättet.

3. Denna invändning har vi redan behandlat. Den vilar uppenbarligen på missuppfattningen att produktiv-krafter är identiska enbart med en uppsättning tekniska apparater, maskiner etc. Men som vi sett ingår i produktivkraftbegreppet också sådana företeelser som politiska organisationer och den revolutionära klassen. Den starka tonvikt Marx lägger på den revolutionära klassen utesluter varje möjlighet av att människorna är hjälplöst underordnade den tekniska utvecklingen.

4. Om man gör ett första antagande som är felaktigt (se 3) så följer i detta fall också att slutsatsen blir felaktig. Långt ifrån att vara oförenligt med den materialistiska historieuppfattning är Marx' politiska verksamhet en konsekvens av hans produktivkraftbegrepp. De som vidare riktar angrepp mot Marx utefter denna fatalistiska linje har inte förstått den dialektiska beståndsdelen i den historiska materialismen. Marx ser människorna ur ett historiskt perspektiv, där deras handlingsfrihet begränsas av de rådande produktivkrafternas utveckling, men där de själva utgör en del av dessa och träder i ömsesidig växelverkan med de övriga samhälleliga faktorerna.

Att läsa.

Hänvisningar till den materialistiska historieuppfattningen återkommer i närmast samtliga skrifter av Marx och Engels.

Av Marx kan man t. ex. läsa: [Louis Bonapartes adertonde Brumaire](#) (Arbetarkultur 1939); *Människans frigörelse. Ett urval av Marx' skrifter.* (Aldus 1965); [Filosofins elände](#) (Arbetarkultur 1949); [Till kritiken av den politiska ekonomin](#); *Kapitalet* (En nyutgåva väntas till hösten 1967).

[Kommunistiska manifestet](#) innehåller en slagkraftig presentation.

Av Engels har vi vidare *Anti-Dühring* (Arbetarkultur 1955) samt [Familiens, privategendomens och statens ursprung](#) och [Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut](#) (Arbetarkultur 1946).

Ur den enorma mängd litteratur som finns om marxismen, skall här särskilt framhållas Arnold Ljungdals utmärkta [Marxismens världsbild](#) (Stockholm 1947). Sidney Hooks *Towards the Understanding of Karl Marx* (London 1933) innehåller även de tidigare citerade Engelsbreven.

En briljant tillämpning av Marx' historieuppfattning finns i Leo Hubermans bok [Människans rikedomar](#) (Tema 1965).

Harald Rubinsteins [Klasserna och demokratin](#) (Arbetarkultur 1955) innehåller bland annat ett intressant försök till marxistisk tolkning av några perioder ur svensk historia.

I samlingsverket [En ny vänster](#) (Tema 1966) finns en marxistisk tolkning av vissa drag i den moderna svenska överbyggnaden.

Marxistiska specialundersökningar i svensk historia är milt sagt sällsynta, men ett lysande

undantag finns. Per Nyströms bok *Stadsindustriens arbetare före 1800-talet*, (Tidens förlag 1955), som på ett övertygande sätt visar fruktbarheten i en materialistisk historieanalys. Av samme författare finns slutligen en intressant artikel, "Historisk Materialism" i *Scandia* nr 7.

Att diskutera.

1. Även om man kan finna ett samband mellan bas och överbyggnad, så återstår problemet att konkret på visa detta. I boken "En ny vänster" försöker man förklara detta med hjälp av hegemonibegreppet. Det finns andra sätt att förklara sambandet. T. ex. genom att skilja ut vissa element i överbyggnaden studera deras uppkomst och den användning de får. Det senare är ett viktigt komplement, då man inte alltid kan förklara en företeelse med basen, däremot kan dess användning (om det är föremål, hur de tas i bruk) förklaras på detta sätt.

2. Marx definition av klass utgår från människornas förhållande till produktionsmedlen. Denna def. var inte godtycklig, utan utgjorde ett hjälpmedel för att dra upp de huvudsakligaste politiska skiljelinjerna. Kan andra klassindelningar vara till god hjälp i en modern socialistisk strategi?

Roger Fjellström: Marx' människosyn

Detta är ett svårt kapitel, vilket beror på ämnets karaktär. Den ovane läsaren rekommenderas lämna kapitlet till sist.

Den unge Marx

Med publiceringen av Marx-Engels samlade verk under 1920- och 30-talet, uppdagades den unge Marx' dittills okända skrifter. Dessa har under de följande årtiondena blivit föremål för omfattande forskning och livlig debatt på grund av den förändrade bild av Marx som här framträder; framför allt gäller det hans betoning av människan.

Till de viktigaste av ungdomsverken hör *Till judefrågan*, *Den heliga familjen*, *Ekonomiskt-filosofiska manuskripten*, *Den tyska ideologin* och *Teser om Feuerbach*. De skrevs mellan åren 1843-46, och de flesta av dem trycktes aldrig. I dessa finns redan ursprunget till många av den äldre Marx' teorier, men tankarna är ännu ofullständigt utarbetade. Marx och Engels betraktade de ofta omfattande skrifterna mest som försök att reda ut begreppen för sig själva, och de "överlämnade manuskriptet åt rättornas gnagande kritik."⁴

Med sin betoning av människan framstår Marx som en uppföljare av den humanistiska traditionen i västerländskt tänkande. De problem som – framför allt i *Ekonomiskt-filosofiska manuskripten* – sysselsätter honom rör människans natur och samhällets förvanskning av den, främlingskapet eller alienationen, samt möjligheterna för människans befrielse. Problemen är klassiska i västerländsk filosofi, men den nya analys Marx underkastar dem är både originell och fruktbar.

Under sitt fortsatta arbete kommer Marx att alltmer koncentrera sig på en social och ekonomisk analys, men det betyder inte, som en del marxister menar, att han därmed överger sina tankar om människan – och alltså bryter med humanismen. I *Den tyska ideologin* överger Marx visserligen ordet "alienation", men innebörden går igen ex. i definitionen av ideologi i förordet till samma verk. Hela den problematik han behandlar i ungdomsverken återkommer i de omfattande förarbetena till *Kapitalet* (*Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, 1857/58) – här använder han också i mycket terminologin från ungdomsverken, bl. a. just ordet "alienation". "Grundrisse" hör utan tvekan till de viktigaste och mest intressanta Marx har skrivit om alienationen (och samtidigt det minst utforskade), och det kan sägas utgöra den felande länken mellan den unge Marx och den äldre Marx som skriver *Kapitalet*.

Det finns alltså en kontinuitet i Marx tänkande, även om det sker en förskjutning av tyngdpunkten mot analysen av samhällsförhållandena – vilket f. ö. följer naturligt av den uppfattning om människans alienation som han kommer fram till. Många som har velat påvisa den kontinuiteten har stött sig på den ungerske marxisten Georg Lukács, vilken i sitt verk *Historia och klassmedvetande* redan 1923 lyckades rekonstruera alienationsbegreppet ur just *Kapitalet*, utan att känna till ungdomsverken.

Alienation är ett komplicerat och något dunkelt begrepp. Det har använts i många olika sammanhang och betydelser sedan lång tid tillbaka. Så talar ex. redan Platon om alienation; i kristen teologi är det ett viktigt begrepp – här betyder det bl. a. människans främlingskap inför Gud. Rousseau använder det för att beteckna människans avfall från naturen. Inom Hegels filosofi intar det en betydelsefull plats, och det är närmast från honom som Marx upptar det. För Hegel är alienationen huvudsakligen någonting positivt, det innebär att Idéns eller Världsandens "subjektiva" former manifesterar sig i världsliga ting, "objektiveras". Marx menar sig rättvända den hegelska idealismen, och för honom är det istället idéerna som är manifestationer av de materiella världsliga förhållandena, och då får också alienations-

⁴ Engels i inledningen till *Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut*, 1888.

begreppet en annan innebörd. Men det är troligt att Marx slutar använda ordet för att befria sig från beroendet av Hegel och för att avgränsa sig från Hegels alla efterapare.

Hur uppfattar Marx människan?

För att förstå vad Marx menar med alienation, är det nödvändigt att först se på hans uppfattning om människan.

Ett viktigt begrepp är *människans artväsen*. Det innefattar vissa grundläggande förutsättningar som är gemensamma för alla människor, till skillnad från sådana som kan vara utmärkande för enskilda individer och kulturer. Människans artväsen skiljer sig från den *verkliga existerande människan* på så sätt att hon är den konkreta utformningen av dessa förutsättningar i ett bestämt sammanhang. I stort sett avses följande med människans artväsen:

1) Människan är en *skapande varelse*. Något fundamentalt är att människan står i ett motsatsförhållande till naturen, och det som skiljer människan från djuren, är att hon *producerar sin tillvaro* – materiellt och andligt. Hon bearbetar naturen med arbetsredskap och verktyg som hon tillverkat och framställer så sina livsförnödenheter. Denna den materiella produktionen är grundläggande för alla former av mänskligt liv. På den grundvalen produceras överbyggnaden, som innefattar bl. a. politiska, kulturella, juridiska, moraliska aktiviteter och institutioner. Dessa verksamheter kallas praxis, och varje praxis motsvarar bestämda mänskliga och samhällsliga behov. Genom varje sådan praxis uppstår också en tillägnelse av själva verksamheten och dess produkter. Tillägnelsen eller besittningstagandet innebär att människan gör produkten till en del av sig, ex. föda, kunskap, upplevelsen av medmänniskor. Tillägnelsen är en slags konsumtion i vidare mening. Att människan utvecklar en sådan stor och varierad mängd av aktiviteter, beror på att människans artväsen innefattar *möjligheter* för en mångsidig praxis och tillägnelse.

2) *Människan är en social varelse*. Den samhällsliga existensen är nödvändig för människan, ty det är samhället som gör det möjligt för henne att utveckla sin skapande förmåga och tillfredsställa sina behov. Ett mänskligt liv utanför samhället är omöjligt, och en Robinson Crusoe är otänkbar. Människorna har behov av samhället därför att de i det *gör varandra*. Människan är en produkt av samhället, samtidigt som hon bidrar till att skapa det. Denna växelverkan är dialektisk, och innebär en ömsesidig påverkan människor emellan, människan – samhället och människan – naturen. Därför har också den mänskliga verksamheten och tillägnelsen en utpräglad social karaktär och motsvarar samhällets och de samhällsliga människornas behov. De samhällsliga produktionsförhållandena utformar de mänskliga produktivkrafterna (-möjligheterna), arten och graden av olika praxis och tillägnelse, på ett bestämt sätt. Den samhällsliga produktionen skapar alltså människorna på flera sätt: den skapar producenter och produkter, den skapar också konsumtionsformer och konsumtionsbehov, dvs. konsumenten.

3) *Människan har en strävan till att vinna herravälde över naturen och sig själv*, materiellt och intellektuellt. I människans artväsen ingår inte bara, naturligt nog, möjligheter till en mångsidig praxis och tillägnelse, utan också en strävan att konkret *förverkliga* dem så fullt som möjligt. Det fulla förverkligandet av de mänskliga möjligheterna betyder att varje verksamhet, ex. vetenskaplig, teknisk, moralisk, estetisk m. fl., fulländas och integreras, och att det mänskliga tillägnandet av dessa blir allsidigt. Då kan människan vinna herravälde över sig själv och naturen. Den strävan som människan har, innebär alltså en strävan att *övertvinna motsättningarna* mellan bl. a. människan – samhället och människan – naturen. Arten och graden av dessa motsättningar, och av herravälde, är historiskt och socialt bestämt genom den historiska utvecklingen av samhällsförhållandena och hur dessa reellt utformar de mänskliga möjligheterna. Genom dialektisk växelverkan och genom att strävan till herravälde påverkar tankar och handlingar, kan motsättningar gradvis övervinnas och samhället förändras. Först

när alla motsättningar upphävs, kan människan förverkliga sin fulla mänsklighet. Detta menar alltså Marx (till skillnad från många andra filosofer) vara principiellt möjligt och dessutom historiskt nödvändigt.

Men så länge utvecklingen inte har nått dithän, kommer den reella verksamheten och tilläggnelsen i sin socialt bestämda utformning att vara hämmad, snedvriden och otillfredsställande; de olika samhälleliga produkterna är otillräckliga eller oriktiga, och de mänskliga behoven blir felaktiga i förhållande till vad de borde vara. Bristen på full mänsklig förmåga och herravälde över naturen innebär att hon själv förtrycks och hela tillvaron blir främmande och mystisk, vilket tar sig uttryck i en mängd oriktiga föreställningar och beteenden. Människan blir "omänsklig". Detta tillstånd av *främlingskap* och dess olika uttrycksformer är det som kallas alienation, och den process vari den uppstår är alienationsprocessen.

Många har menat att alienationsbegreppet hos Marx framför allt har en moralisk innebörd, dvs. bygger på en uppfattning om hur människan bör vara. Till en del är det riktigt, men vad människan bör vara är även vad hon kan och har möjligheter att vara – och, enligt Marx, kommer att bli.

Alienationsprocessen

Marx använder olika ord när han talar om alienationen, "Entfremdung" – främlingskap, fjärmande – och "Entäusserung" – vilket betyder avyttring. Han använder också ordet "Fetischismus", fetischism, vilket är en term som hänför sig till religionen och betyder att fantasiföreställningar tycks existera utanför människans huvud och upplevs som självständiga makter, vilka hon inte kan kontrollera utan måste underkasta sig.

Innan vi går in på de olika former alienationen visar sig i, kan det vara lämpligt att se på själva alienations-processen. Denna sker på två plan, ett historiskt och ett socialt.

1) De mänskliga och samhälleliga *produktivkrafternas historiska utvecklingsnivå* bestämmer i hur hög grad människans behov och möjligheter kan utvecklas och tillfredsställas. På en låg utvecklingsnivå blir de sociala relationerna trånga och verkar hämmande; brister i de intellektuella och materiella resurserna för olika former av praxis och tillägnelse inskränker det mänskliga livet och herraväldet över naturen.

2) Människans ställning i produktionsprocessen bestämmer i hur hög grad hon i den kan förverkliga sina möjligheter. Samhället kan utgöra en hög och mångsidig utveckling av produktivkrafterna, utan att för den skull den enskilde har del i denna produktion eller dess produkter. Det avgörande här är den sociala organisationen för produktion, distribution och konsumtion av andliga och materiella värden. Klassindelningen grundar sig på olika gruppers ställning i denna organisation, arten och graden av deras produktion och tillägnelse.

De historiskt bestämda sociala och kulturella förhållandena formar alltså olika typer av praxis och tillägnelse, och bestämmer ofta i hög grad social ställning, relationer och behov, vilka människan måste finna sig i och anamma när hon ingår i samhället. Marx talar ofta om att dessa förhållanden objektiveras eller avyttras i produkterna och tilläggnelsen.

Materiellt innebär avyttringen bl. a. att människans kraft och tekniska kunnande läggs ner i arbetsprodukten, att vissa redskap används vid tillverkning och sätter sin prägel på föremålet. *Andligt* innebär avyttringen på liknande sätt att bl. a. tankeförmåga, begreppsapparat, känslor, traditioner, social ställning, intressen kommer att producera tingens och företeelsernas upplevelsemässiga kvaliteter, dvs. att de kommer att avspeglas i den andliga tillägnelse som upplevelsen är.

Det är innebörden av att tingen andligt är mänskliga och samhälleliga produkter; föreställningarna om ett föremåls egenskaper kommer av människan att uppfattas som själva föremålets *naturegenskaper*. När det sker, kommer de mänskliga föreställningarna att anta en

självständig karaktär, de förläggs utanför människans huvud. Även om världen existerar oberoende av våra sinnen, så kan den aldrig upplevas direkt ”i sig”, utan alltid som mänsklig och social produkt. Verkligheten ”i sig” är det råmaterial som bearbetas av oss till upplevelse- och kunskapsprodukter, på samma sätt som naturen utgör råmaterialet för våra materiella produkter. (Detta glöms ofta bort av sådana som påstår sig se verkligheten som den ”verkliga” är, utan någon ideologi. Det är bara en annan slags ideologi.)

Produktionsförhållanden och en mängd olika sociala, ekonomiska, psykologiska, kunskapsmässiga m. fl. intressen som är förbundna med dem ger alltså tingen deras upplevelsemässiga kvalitet. Om utvecklingsnivån i samhället är låg eller människans ställning är sådan att hon saknar delaktighet i produktionen, kommer dessa förhållanden och intressen att *beslöja* och *mystifiera* produkterna – i förhållande till den genomskinlighet som de borde ha, och som motsvarar en hög utveckling av produktivkrafterna. Detta innebär och förutsätter en mänsklig och social *maktlöshet*, i betydelsen bristande förmåga att kontrollera och behärska de förhållanden som avspeglas i tingen, bristande kunskaper om dem, och starkt beroende och osjälvständighet i all praxis.

Denna maktlöshet visar sig nu på flera sätt. Den mystifierade uppfattningen av tingen stämmer dåligt överens med hur de praktiskt fungerar; då avspjälkas föreställningarna som en *översinnlig karaktär* hos tingen, vilken skiljs från den praktiska funktionen. Tingen får en himmelsk och en jordisk sida; denna uppsplittring gör att människan, producenten, förlorar kontakten med och blir främmande inför tingen. De har inte den mänskliga innebörd som de borde ha; tillvaron blir klyvd i två lika oriktiga delar. Människan blir främmande inför naturen, samhället, medmänniskorna och sig själv, då både produktionen, produkterna och tillägnelsen blir mystifierad. Människan skiljs från det sammanhang och det tillstånd som skulle vara det naturliga för henne; hon alieneras från sitt artväsen. Det är just denna *typ* av avyttring som är alienerande, i vilken människan förlorar kontakten med sina produkter och sig själv som producent. Då människan är maktlös och samtidigt avyttrar sina krafter när hon arbetar, kommer tingen i sin översinnliga karaktär att bli till ”makter” för henne. Det sociala förtrycket och den mänskliga oförmågan ger upphov till föreställningar om att det är övernaturliga krafter som behärskar henne och styr tillvaron, och dessa projiceras på tingen genom vilka hon kommer att tillägna sig dem. Materiellt kan det innebära att hon finner sig i och underordnar sig förtrycket och sin omänskliga tillvaro; ideellt kan det innebära att hon underkastar sig sina föreställningar om makt och fullkomlighet. Det är dock ett uttryck för hennes strävan att övervinna motsättningar, och genom att göra det i föreställningarna och tanken kan livet bli mer uthärdligt och få en rikare mening. Denna företeelse kallas *fetisch-dyrkan*. I tankevärlden kan den förefalla frigöra människan, men inte reellt. Den lösning Marx finner på problemet om människans främlingskap blir historisk och social. Lösningen på alienationen måste vara radikal, gå till roten med det onda och genomskåda mystifikationen, och praktisk, att de alienerande förhållandena revolutioneras och produktivkrafterna utvecklas. Eftersom roten huvudsakligen ligger i de sociala förhållandena kan inte alienationen upphävas genom att man mediterar över den eller genom att någon enskild individ försöker kurera sig.

Former av alienation

Det Marx framför allt analyserar är alienationen i det kapitalistiska, industrialiserade samhället. Betraktat i sin helhet representerar det en hög utvecklingsnivå av produktivkrafterna. Produktionen har bl. a. fått en mer samhällelig karaktär, de materiella och andliga kommunikationerna har ökat betydligt, teknik och vetenskap har gjort stora framsteg och utbudet av varor och tjänster är stort och varierat.

Men människorna har i mycket skiftande omfattning fått del i denna höga utveckling. För många har utarmningen och alienationen snarast ökat på grund av de kapitalistiska

produktions-, distributions- och konsumtionsförhållandena och den motsvarande klassindelningen. Det har också vuxit fram en omfattande industri som exploaterar människornas alienation, och som på så sätt bidrar till att förstärka den. (På den liberala marknaden och i den liberala ideologin är alla produkter som folk köper goda, och alla behov som tillfredsställs riktiga.) De olika former av alienation som vi här kan finna, kan för överskådlighetens skull sammanfattas i tre punkter. Framställningen har inga anspråk på fullständighet; det kan här bara bli en skiss.

1) *Alienation inför produkten.* Alienation inför produkten av mänsklig verksamhet innebär alltså att de förhållanden som avyttras i upplevelsen av produkten, gör den till något främmande och att dess mänskliga och samhälleliga egenskaper uppfattas som oberoende naturegenskaper. Produkten upplevs inte så som den borde upplevas om produktionsförhållandena (i vid bemärkelse) vore bättre anpassade till en hög utveckling av de mänskliga förmågorna. Detta gäller även alienationen inför själva verksamheten och inför sig själv och medmänniskorna (följande punkter), vilka ju också kan ses som produkter.

Något karakteristiskt för det kapitalistiska samhället är den långt drivna *varuproduktionen*. I och med att produkterna förs ut på en bytesmarknad får den sitt bytesvärde. I bytesvärdet försvinner de specifika egenskaperna, kvaliteten hos det mänskliga arbetet, och produkten betraktas i stället som abstrakt, kvantitativt arbete; de mänskliga arbetena blir *utbytbara*. Samma sak gäller arbetarna som *lönarbetare*. Lönarbetet innebär att den produktiva verksamheten har ett bruksvärde endast för kapitalet, och ett bytesvärde för arbetaren, dvs. att arbetet har ett värde för honom endast därigenom att det ger honom pengar. Själva värdesättandet är en mänsklig produkt, ändå kommer värdet att uppfattas som en självständig naturegenskap hos produkten eller arbetaren, och pengarna bidrar till att beslöja deras mänskliga karaktär. Så säger man t. ex. att en bil är värd 17.000 kr.

Lönarbetarna har ingen del i betingelserna för produktionen; produktionsmedlen, arbetsinstrumenten och råmaterialet som de använder ägs privat. Deras arbete frambringar rikedomar, men rikedomar som andra lägger beslag på; denna åtskillnad mellan arbete och ägande av arbetsbetingelserna och produkterna menar Marx är en viktig orsak till främlingskap inför arbetsprodukterna. De arbetande individerna kan inte kontrollera eller behärska villkoren för och resultaten av sin verksamhet; de produkter och produktivkrafter som de åstadkommer får ett eget liv oberoende av och utan kontakt med dem. Produkterna avspjälkas i en övermänsklig sfär när de inte kan tillägnas på ett helt och riktigt sätt, de kommer att behärska människorna, bestämma relationerna dem emellan och deras respektive värden.

Främlingskapet inför produkterna gäller i hög grad de överindividuella företeelserna och mer indirekta mänskliga produkterna, som ex. de samhälleliga institutionerna, staten, språket, konstarterna, moralnormerna. Marx menar ex. att staten är ett organ för borgarnas och kapitalisternas maktutövning, och som sådan kan den för arbetarna komma att framstå som det mystifierade förkroppsligandet av det förtryck som utövas mot dem; de känner ofta inte igen maktutövarna i staten.

På samma sätt som med varuvärdet, kan de moraliska normerna och värdena upplevas som yttre naturegenskaper hos ting och relationer; man *skall* vara på ett visst sätt, ty det bara *är* gott och riktigt. Ofta åberopas en auktoritet som befäster att det är så, och behovet av en sådan auktorisering ökar troligen om normerna gör människan alienerad. Moralnormerna ingår ofta i en helhetsuppfattning av tillvaron, en ideologi, och Marx säger att den dominerande ideologin i ett samhälle, de härskande tankarna, är de härskandes tankar och det ideella uttrycket för det som gör dem härskande. Ideologin rör sig ofta på ett översinnligt plan som inte motsvarar den praktiska verkligheten, och den medför främlingskap både inför denna praktik och inför de felaktiga föreställningarna.

Vad ex. konst och litteratur beträffar, uttrycker de ofta en estetik, en livssyn och problem som

är utmärkande för endast en begränsad grupp människor, och vilka många då inte har del i. Konstarnas höga utveckling och specialisering gör även att det krävs särskilda, avancerade förutsättningar för att man skall kunna tillägna sig dem; då många saknar dessa blir de lätt främmande inför konstprodukterna. Det kan även vara så att konstnärerna själva mystifierar dem, att de blir gudomliga skapelser, oåtkomliga för vanliga människor.

2) *Alienation inför verksamheten.* Även om nu det kapitalistiska samhället representerar en hög utveckling av olika typer av mänsklig praxis och tillägnelse, så innebär det också en långt driven uppsplittring av dem. Den sociala organisationen bestämmer fördelningen av verksamheterna, vilka klasser och grupper som gör vad och under vilka förhållanden. Genom sina skilda villkor och intressen kommer de lätt i motsättning till varandra, och de alieneras från varandras verksamheter och avskärs så från den totala samhälleliga verksamheten.

Då den långt drivna *arbetsdelningen* underordnar människorna, blir deras verksamhet *ensidig* och deras möjligheter reduceras. Så sysslar ex. en del endast med produktion, andra med varornas distribution och åter andra är enbart konsumenter. Vissa arbetar bara med sina händer, medan andra har enbart intellektuellt arbete. Och de intellektuella specialiserar sig inom olika områden och behandlar där bara delproblem, inom ex. någon vetenskap, konst, administration och politik.

För arbetaren och tjänstemannen innebär ensidigheten att han bara får en liten detalj att sköta, och att han saknar kontakt med de övriga momenten i framställningen och med produkterna. En omfattande rationalisering och mekanisering bidrar i högsta grad till detta. Arbetaren och tjänstemannen blir en liten opersonlig kugga i maskineriet, som man endast kräver av att han skall fungera så effektivt som möjligt; han blir ett produktionsredskap och reduceras till en maskin. Då de oftast bedriver arbetet endast som lönearbete och utan egentligt intresse, blir det svårt för dem att uppleva verksamheten som en del av dem själva och som något meningsfullt.

Ensidigheten och reduceringen betyder på olika sätt att verksamheten och det sammanhang den ingår i får *förvrängda proportioner* och en felaktig innebörd. För arbetaren och tjänstemannen kan den upplevas som en del i ett obegripligt samhällsmaskineri och som något för honom meningslöst, men den kan också överskattas på ett orimligt sätt. Överskattningen är också något som lätt drabbar intellektuella av olika slag. Men drag av både över- och underskattning kan ingå i upplevelser av samma verksamhet, och de kan slå över i varandra. Detta är ofta kännetecknande för det alienerade tillståndet, och det gäller även upplevelsen av produkterna och människan själv. Upplevelsen är dualistisk.

3) *Alienation inför sig själv och medmänniskorna.* I och med varuproduktionen, utbytet och arbetsdelningen i det borgerliga samhället, har individerna lösgjorts från tidigare trånga sociala förhållanden. I det antika och feodala samhället förhärskade starka personliga beroendeförhållande, ex. genom patriarkatet, som hämmade individernas utveckling. Med kapitalismens framväxt upplöses dessa, individerna får ett oberoende, eller beroende, som har saklig karaktär – med utbytet och arbetsdelningen förverkligas en slags jämlikhet och personlig frihet. *Individualismen* blir den förhärskande ideologin: individerna kommer dock att betrakta sina medmänniskor och samhället endast som medel för att tillfredsställa sina egoistiska behov. Här finns en viktig splittring mellan å ena sidan *privatperson* och å den andra sidan *statsmedborgare*.

Som privatperson har då individen endast sina egoistiska intressen för ögonen. Som samhällsmedlem och medborgare i den politiska staten borde han ha samhällets bästa i tankarna och verka för även de allmänna intressena. Men Marx menar alltså att individen i det borgerliga samhället, framförallt på grund av privategendomen, inte kan uppleva en reell delaktighet i de allmänna intressena, utan att här i stället rollen som privatperson är den dominerande. Men Marx menar också att just utbytet av arbetsdelningen under hand kommer att frambringa

motsatsen till privatintressena, ty den enskildes produktiva verksamhet får en vidare samhällelig karaktär, produkterna tillfredsställer samhälleliga behov och individen själv blir beroende av medmänniskorna och deras produkter: intressena socialiseras, privatintressena kommer att innefatta också samhällets intressen.

Som huvudsakligen egoistisk privatperson får människan fel målsättningar i sitt liv. När livet i samhället och den produktiva verksamheten endast blir till medel, avskärs hon från sitt sammanhang och från en verklig gemenskap med medmänniskorna. Hon fixeras i bestämda, stela relationer till omgivningen som hör ihop med olika nödvändiga roller hon har; till varje sådan hör ofta särskilda föreställningar som projicerar på omvärlden och medmänniskorna. Det alienerade arbetet och den alienerade tillägnelsen innebär en psykisk och fysisk utarmning av individens förmågheter. När hon säljer sitt arbete, säljer hon också sig själv; hon blir inte bara ett medel för den främmande produktionens behov, utan också ett medel och objekt för sig själv, medel och objekt för sig själv. Tillägnelsen av verksamheter alieneras som ägande av ting. Hon kommer att tillägna sig själv och andra människor i tingform. Människan själv saknar en helhetlig identitet och saknar identifikation med andra; livslust och gemenskap ersätts av *habegär* och *egoism*, och den fientliga tillvaron frambringar aggressivitet. Allt detta åstadkommer, menar Marx, att människan kan känna sig fritt verksam endast i sina primitiva, djuriska funktioner; och de blir djuriska då de inte är integrerade i en hel personlighet och uttryck för ett rikt mänskligt liv.

Det sociala förtrycket och den mänskliga oförmågan tar sig, genom strävan att övervinna motsättningarna, uttryck i verklighetsflykten till fantasivärldar. Verklighetsflykten är ofta ett sökande efter olika slags makter, vilka människan kan finna i ex. religionen, varu- och penningfetischismen, idoldyrkan och auktoritetstro. En sådan glorifiering förekommer ofta tillsammans med en nedvärdering av vardagstillvaron och förakt för medmänniskorna.

Bristen på social gemenskap, mystifikationen av staten och maktlösheten under samhällsapparaterna kan skapa både politisk apati, förakt för politiken, och ett förhållande av nationen, staten och det egna folket, vilket är ett försök att upphäva maktlösheten. Det finns flera exempel på detta, ex. den amerikanska ideologin. På ett liknande sätt kan vissa typer av herre-slav uppstå, där både herren är beroende av slaven för att bevisa sin makt, och slaven är beroende av herren, då han genom relationen till honom får del i hans mystifierade makt; de bådas alienation betingar varandra. Ett sådant förhållande är ex. husnegerns ("Uncle Tom") förhållande till den vite slavägaren i de amerikanska sydstaterna; typiskt är också ett förakt för sina rasfränder som arbetar på fälten, vilket han övertar från sin vite herre då han identifierar sig med honom.

Människans frigörelse

När de sociala förhållanden som frambringar alienationen blir outhärdliga, försöker de förtryckta människorna att frigöra sig. Det innebär att produktivkrafterna når en så hög utvecklingsnivå, att den samhälleliga organisationen blir ett hinder för deras fortsatta utveckling: då sprängs de gamla formerna, och nya, bättre anpassade förhållanden skapas. Marx menar att ett samhälle, en samhällsorganisation, inte går under förrän alla dess resurser uttömts. Slutligen skulle utvecklingen resultera i det kommunistiska samhället och människans frigörelse.

"Men in fact, när den begränsade borgerliga formen har avstötts, vad är då rikedomens annat än de i universellt utbyte framskapade behovens, färdigheternas, njutningarnas, produktivkrafternas etc. universalitet hos individerna? Den fulla utvecklingen av människans herravälde över naturkrafterna, likväl den så kallade naturen som sin egen natur? Det fullständiga framarbetandet av hennes egna skapande anlag, utan någon annan förutsättning än den förutvarande historiska utvecklingen, som har gjort denna utvecklade totalitet, dvs. utvecklingen av alla mänskliga krafter som sådana, inte som mätta med en på förhand given måttstock, till självändamål? Där hon inte

reproducerar sig i en bestämdhet, utan producerar sin totalitet? Att inte söka vara något färdigblivet, utan vara i blivandets absoluta rörelse?"⁵

Den "totala människan". Den "totala människan" är förverkligandet av människans artväsen och det reella upphävandet av alla motsättningar mellan människor människan–samhället och människan–naturen. Människorna producerar en tillvaro, materiellt och andligt, som de helt kan behärska; för detta utvecklar de en allsidig praxis och tillägnelse.

Först när människan kan producera sina livsbetingelser, kan hon bli självständig i förhållande till dem, kan hon planmässigt kontrollera och behärska dem. Den dualistiska motsättningen mellan ideologi och praxis upphävs, genom att ideologin blir vetenskaplig och teorin intimt lieras med praxis. Skillnaden mellan en mänsklig (humanistisk) uppfattning av tillvaron och en riktig uppfattning av dess egen realitet (naturalism) upphävs ' enligt Marx i den totala tillägelsen. Då människorna känner alla betingelser för produktionen och tillägnar sig dem på ett riktigt sätt, upplevs inte längre tingen som främmande: tillvaron blir genomskinlig.

Människans allsidiga produktiva verksamhet blir hennes största rikedom, och hon *är* mycket i stället för att *ha* mycket. Men Marx menar inte att arbetsdelningen i sig helt skulle upphöra och att varje enskild skulle utveckla den totala verksamheten, ty realiseringen av människans artväsen måste ju vara social och ske kollektivt. Samtidigt som individerna skall vara självständiga i förhållande till varandra och samhället, blir de beroende av varandra för att kunna förverkliga en sådan självständighet. I *Kapitalet* skriver Marx om "totalarbetaren", som är kombinationen av de olika delarbetarna i Kooperationen. Då var och en utvecklar sina speciella, naturliga anlag till fulländning, kommer totalarbetaren att innefatta fulländningen av en totalitet av mänsklig förmåga. Genom sin delaktighet i och tillägnelse av totalarbetaren skulle delarbetarens egna brister uppvägas; i sin aktivitet som samhällsvarelse skulle människan kunna tillägna sig de övriga samhällsliga verksamheterna och deras produkter.

En förutsättning för delaktighet i den samhällsliga helheten är dock att den nödvändiga arbetstiden kortas ned och fritiden ökar, och att utbildningen ger förutsättningar för en allsidig tillägnelse. Det som skall avskaffas är inte arbetsdelningen, utan *underordningen* under arbetsdelningen, arbetets reducering och ensidighet. Arbetaren och alla andra måste ha kontakt med hela produktionsprocessen och det sammanhang den ingår i; arbetet måste tillfredsställa behoven av både manuell och intellektuell verksamhet och kräva yrkesskicklighet. Arbetarna måste också få vidgad kontroll över produktionsmedlen och arbetsförhållandena. Intressanta experiment på det här området pågår sedan en tid tillbaka i Jugoslavien.

Kommunismen. Det kommunistiska samhället, som Marx uppfattar det, blir ett gemenskapens och mänsklighetens samhälle. Utsugningen och förtrycket av människor har upphört, framför allt därför att privategendomen avskaffats. Med privategendomen avskaffas också klasserna och den sociala rangordning som hör samman med det kapitalistiska samhället. De olika verksamheterna integreras med varandra, produktion, distribution och konsumtion organiseras så att de tillfredsställer människornas behov och är anpassade efter deras förutsättningar. Marx lanserar slagordet: "Av envar efter hans förmåga, åt envar efter hans behov!"⁶

I det kommunistiska samhället kommer staten att dö bort, menar Marx, därför att den som instrument för maktutövning och förtryck inte längre behövs. Det klasslösa samhället har endast en administration, men en administration av människor, inte av ting. Hela samhällslivet skall stå under en medveten kontroll och tjäna till att berika människorna; i produktionen blir inte människan endast ett medel, utan också själva dess mål. (Många konservativa och liberaler vill hävda att det är i det borgerliga samhället som människan är som mest fri, som

⁵ Karl Marx: *Texte zu Methode und Praxis III, Der Mensch in Arbeit und Kooperation; Aus den Grundrissen der Kritik der politischen Ökonomie 1857/58*, s. 141. (Citatet övers. av förf.)

⁶ Karl Marx: *Kritiken av Gotha-programmet*, 1875. 58

hon är produktionens mål; det stämmer i förhållande till de förkapitalistiska samhällena och för vissa individer – men det är inget argument mot kommunismen.)

Utvecklingen mot den egentliga kommunismen kommer att ske etappvis, och hur lång tid detta kommer att ta har diskuterats mycket bland marxister. Marx är vag

i sina förutsägelser, men tycks räkna med att kommunismen inte är alltför avlägsen. Lenin, som kanske är mest realistisk, säger att ingen någonsin lovat att den fulländade kommunismen skall komma, men att det är något att arbeta fram emot. Chrusjtjov trodde på sin tid att det skulle ta några år, medan Mao räknar med århundraden.

Att diskutera:

1. Vad skulle vara det mest väsentliga i den marxistiska tillämpningen av alienationsbegreppet, till skillnad från den borgerliga?
2. Diskutera mer ingående vilka behov och möjligheter det kan vara som Marx menar skall utvecklas och frigöras, och hur dessa konkret kan te sig.
3. Vilka hinder kan det finnas för människans frigörelse i hennes egna eller en samhällelig organisations förutsättningar?
4. Diskutera med tanke på alienationen ex. frågan om företagsdemokrati och villkoren för att de enskilda människorna skall kunna få del i hela samhällets verksamheter och ”totalarbetaren”.
5. Diskutera olika former av verklighetsflykt i vårt samhälle. Vilka är de direkta orsakerna, vilka behov motsvarar de – hur kan de förändras?

Att läsa:

Karl Marx: *Die Frühschriften*, utgivna av S. Landshurt, 1964

Människans frigörelse, urval ur ungdomsverken av Sven-Erik Liedman, 1965

Lönarbete och kapital

Texte zu Methode und Praxis III, Der Mensch in Arbeit und Kooperation; Aus den Grundrissen der Kritik der politischen Ökonomie 1857/58, 1967

Kapitalet I, avd. 1, kap. 4, Varans fetischkaraktär och dess hemlighet; kap. 12, Arbetsdelning och manufaktur

Lars Roar Langslet: ”Den unge Karl Marx og menneskets fremmedgjorelse”, 1963; *Young Marx in Western Debate*, Inquiry 1963: 1

Zenith nr 2-3 1966: Om alienation – artiklar av André Gorz, Åke Löfgren, Joachim Israel, Arnold Ljungdal

Inquiry 1963: 1: Mihajlo Marcovic, *Marxist Humanism and Ethics*; Gajo Petrovic, *Man as Economic Animal and Man as Praxis*

A. Kaufmann: On Alienation, *Inquiry* 1965: 2

Joachim Israel: Den unge Marx teorier om människan, *Komma* nr 3 1966 (J. I. förbereder även en bok om alienation)

Arnold Ljungdal: Lukács, alienationen och konsten, *BLM* nr 1 1967, Avantgardism och alienation, *BLM* nr 2 1967

Erich Fromm: *Marx Concept of Man*, 1961

Ant. Socialist *Humanism*, red. Erich Fromm, 1965.

Anders Carlberg: Politisk ekonomi

För att människan skall kunna leva måste hon ha mat, kläder, bostad, bränsle m. m. För att få dessa saker måste människan producera dem – måste arbeta. Under arbetet påverkar människan naturen och anpassar naturföremålen till sina behov. I kapitlet om ”Den materialistiska historieuppfattningen” har vi lärt hur människan utvecklat sin förmåga att producera sina materiella nyttigheter, och hur produktionsutvecklingen påverkat människornas förhållande till varandra. Hur den personliga äganderätten, förhållandet till och kontrollen av produktionsmedlen indelat människorna i antagonistiska klasser, som bekämpar varandra.

Den politiska ekonomin (nationalekonomin) är vetenskapen om de ekonomiska förhållandena mellan människorna. Den försöker belysa de lagar som på olika utvecklingsstadier styr produktionsutvecklingen och den därmed sammanhängande fördelningen av de materiella nyttigheterna.

Det är självklart att enskilda och olika grupper av forskare och nationalekonomer har olika uppfattningar om vilka lagar och teorier som är grundläggande och giltiga vid historiska och dagsaktuella skeenden. I följande kommer att redogöras för en ekonomisk skola – den marxistiska, som av författarna anses vara den, som på det mest riktiga och utförliga sättet beskrivit och förklarat grunden för samhället – det ekonomiska livet.

Grunden för den marxistiska ekonomiska teorin lades av Karl Marx i verket ”Kapitalet”. I såväl teori som praktik har olika marxister utvecklat Marx analys av det kapitalistiska samhället. Detta har givit upphov till en mängd litteratur i ämnet. Jag kommer fritt att välja det material som överensstämmer med mina uppfattningar. Materialet är i högsta grad politiskt färgat. Jag är alltså till skillnad från de flesta nationalekonomer medveten om detta.

Varan

Marx skrev att varan och varuproduktionen var *det borgerliga samhällets ekonomiska cell*. Det var därför naturligt, att hans analys av kapitalismen inleds med en undersökning av varan och varuproduktionen.

En betingelse för varuproduktionen är den samhälleliga arbetsdelningen en annan är, att det måste finnas olika ägare till produktionsmedlen.

Om en person framställer ett föremål för eget bruk, är det inte en vara utan en produkt. En vara blir det först när föremålet tillgodoser ett samhälleligt behov. (Andra samhällsmedlemmar behöver föremålet.) Produktionen är inte inriktad på egen produktion utan på avsalu (utbyte, försäljning).

Varan har två egenskaper; bruksvärde och (bytes)-värde.

Bruksvärde

Då varan används (brukas) för att tillfredsställa ett behov. Varje ting har ett eller flera bruksvärden.

Varan kan vara ett produktionsmedel – en maskin för framställning av plåt, eller plåt för framställning av ölburkar. Det kan vara nödvändighetsartiklar – bröd för att stilla hungern. Det kan vara lyxartiklar, som vackra smycken för att tillfredsställa någons fåfänga.

Bytesvärde

Det kvantitetsförhållande, i vilket ett bruksvärde byts mot ett annat. Vad är det då som bestämmer hur mycket en vara är värd? Det enda gemensamma för alla varor är, att de skapas genom arbete. En varas värde mäts genom mängden av det arbete som nedlagts för att framställa varan. Dock mäts arbetet inte genom en varuproducents arbetstid utan genom

uträknande av genomsnittsarbetstiden för alla producenter inom samma produktionsgren. Om det endast finns tre producenter inom en produktionsgren och den ena producenten använder 10 min. för att framställa varan i fråga, den andra 20 min. och den tredje 30 min., blir den samhälleligt nödvändiga arbetstiden 20 min., vilket bestämmer varans värde.

Arbetsproduktivitet

Den mängd produkter som framställs under en viss tidsenhet. Ju högre den samhälleliga arbetsproduktiviteten är desto mindre är varan värd. Arbetsproduktivitet bör skiljas från begreppet arbetsintensitet.

Arbetsintensitet

Arbetsförbrukning under en viss tidsenhet. Ju högre arbetsintensiteten är desto mer skapas. Detta behöver dock inte påverka en viss varas värde för den ökade arbetsmängden kan föras över på andra produkter.

Privat och samhälleligt arbete

I samhället råder en arbetsdelning. Under de kapitalistiska samhällsförhållandena har denna gått mycket långt. I framställningen av det enklaste föremål, deltar hundratals människor inom olika yrken. Detta innebär att varje varuproducents arbete är en liten del av det samhälleliga arbetet och har *samhällelig karaktär*. I ett samhälle med privat äganderätt till produktionsmedlen är företagen isolerade, deras arbete är samhälleliga. Den privata äganderätten och produktionens allt mer samhälleliga karaktär. Privat och samhälleligt arbete är en av varuproduktionens främsta motsättningar.

Penningen

Värdet på en vara är alltså ingen fysisk egenskap. Man kan inte se på varan hur mycket den är värd. Frågar man ägaren till varan, får man svaret att den kostar så och så många kronor. Man kan förledas att tro att varans dolda värde framträder och tar fysisk gestalt genom pengarna. För mycket länge sedan uttrycktes en varas värde med hjälp av en annan vara. Tio grisar var t. ex. värda 8 säckar vete eller 2 slavar osv. En vara var ekvivalent (likvärdig) med en annan. Under flera tusen år böt man på det här sättet. Under olika perioder avskiljdes en vara som började fungera som allmän ekvivalent dvs. blev allmän varumätare.

Hos olika folk och vid olika utvecklingsstadier var det pälsverk, boskap, salt o. dyl., som fungerade som *pengar*. Så småningom blev olika ädla metaller (främst guld och silver) de mest använda allmänna värdemätarna = pengarna. Det är nödvändigt att här komma ihåg att penningen var en vara. Borgerliga ekonomer hävdar ofta att våra förfäder samlades för att komma överens om att underlätta handeln genom införandet av pengar. Detta är djupt felaktigt. Handeln underlättades därför att allt fler och fler efter en mycket lång tidsperiod började acceptera samma vara som penning. En vara kan likställas med ett antal penningar (ex. guld) därför att det finns ett bestämt förhållande mellan penningens värde och varans värde. Till grund för förhållandet ligger det samhälleligt nödvändiga arbete, som fordras vid produktionen av penningen (guldet) och varan.

Penningens funktion var alltså att vara värdemätare. Penningen har också andra funktioner: Som cirkulationsmedel och ackumulationsmedel eller medel för skattbildning. Med cirkulationsmedel menas att en vara byts mot en annan med penningens hjälp. Man säljer en vara och får pengar. Penningen (antingen den är ett guldstycke eller en pappersbit = sedel) har ofta ett dåligt bruksvärde. Man sålde varan för att köpa någon annan vara än penningen i själv. Penningen uppträder som förmedlare i varucirkulationen. Med ackumulationsmedel menas att pengar är ett allmänt uttryck för rikedom. Man samlar pengar på hög. Man sparar för att sedan när som helst köpa en nödvändig vara.

I cirkulationsprocessen var det för krångligt att handskas med guld. Man lät då trycka s. k. sedlar, som var värda en viss mängd guld. En föregångare till sedeln var skuldbevisen och andra kvittenser som livligt användes i handeln. Mycket sent in på 1900-talet började fler och fler länder överge guldmyntfoten (antalet sedlar trycktes med avseende på de i landet befintliga guldreserverna). Sedlarna blev nu inte bara helt värdelösa i sig utan förlorade nu också sin utbytbarhet i guld. Sedlarnas värde och deras utbytbarhet mot olika bruksvärden (i form av varor) blev mer än någonsin beroende av den statliga myndighetens beslut. Sedlarnas värde på den internationella marknaden (dvs. utanför respektive lands lagstiftningsrätt) bestämmes helt av förtroendet mellan länderna. Guldet spelar här en mycket viktigare roll än på de inhemska marknaderna och är en viktig beståndsdel i olika länders valutareserver. I den internationella handeln framträder sedlarnas egenskaper som ”värdetecken” mycket tydligt. Ex. den svenska kronans värde sätts i omedelbar relation till efterfrågan på svenska produkter.

Konkurrens och produktionsanarki

I samhället försöker varuproducenterna – bonden, hantverkaren, kapitalisten (kapitalisten tillverkar inte varorna själv, men på marknaden uppträder han som varuproducent) försöker få ut så mycket som möjligt vid försäljningen av en vara. Producenten har mycket små möjligheter att i förväg veta hur efterfrågad varan kommer att bli. Han vet bara att den har varit efterfrågad och haft ett visst pris. Hans enda möjlighet är att producera tills det inte lönar sig längre. Men på samma sätt gör andra varuproducenter inom samma produktionsgren. Ofta framställs mycket större mängd än samhället kan köpa. Vad är det då som reglerar produktionen där privat äganderätt råder. För att utröna detta har man stor hjälp av värdelagen.

Värdelagen

Värdelagen innebär att varuutbytet sker i överensstämmelse med det samhälleligt nödvändiga arbetet för de olika varorna. Priserna (penninguttrycket för varorna) ligger dock högre eller lägre än varornas värde. Stämmer då inte värdelagen? Jo – studerar man priserna för en vara under en längre tid märker man att avvikelserna uppåt eller nedåt har en tendens att ta ut varandra. Orsaken till fluktuationerna (prissvängningarna) beror på efterfrågan och tillgång på varorna. Ju mer efterfrågan överstiger tillgången på varan desto högre blir priset och tvärtom. ”I det konkurrensen av inom ett samhälle bytande varuproducenter gör gällande varuproduktionens värdelag, genomför den just därigenom den under förhandenvarande omständigheter enda möjliga organisationen och ordningen av den samhälleliga produktionen. Endast genom att produkterna minskar eller ökar i värde blir de enskilda producenterna på det klara med, vad och hur mycket därav samhället behöver eller icke behöver.”⁷

Hela den borgerliga teorin om ekonomin är uppbyggd på sambandet mellan tillgång och efterfrågan. Teorin om ”gränsnyttan” bildar grunden för detta tänkande. Teorin kan i korthet uttryckas på följande sätt: En persons vilja att ha en vara beror på vilken nytta han har av den. Ex. en person står i valet och kvalet om han skall köpa en bil för 15.000 kr. Han köper bilen. När han en annan gång står inför samma valsituation, kanske han resonerar på följande sätt. Jag har ju redan en bil och bara ett garage, och i familjen är det ju bara jag som har körkort. Han köper inte en bil till. Hans nytta av en bil hade sjunkit och för 15.000 kan han få många andra varor. Denna persons gränsnytta av bilar låg på en bil. Alla människors olika gränsnyttor för de varor som produceras reglerar sambandet mellan tillgång och efterfrågan värdet på varan. Konsumenten har alltså avgörandet i egen hand, säger de borgerliga ekonomerna. Den förstnämnda slutsatsen om den enskilde konsumentens efterfrågan gäller väl teorin i någon grad. (Detta förutsätter dock en relativt medveten konsument vilket är särskilt osannolikt i ett monopolkapitalistiskt samhälle – reklamens och andra försäljningsmetoders påverkan (se avsnittet om monopolkapitalismen). Det sistnämnda påståendet om värdet av

⁷ K. Marx: *Filosofins elände*, Förord av F. Engels. Arbetarkultur.

varan är i teorin helt felaktigt).

Tänk er följande exempel.

Om bilen i exemplet ovan producerats i 100 ex. och en segelbåt av en viss sort också producerats i 100 ex., och att 100 personer är villiga att köpa vardera bilen och båten. Efterfrågan på bilen och båten är lika stor. Efterfrågan och tillgången på båten resp. bilen är lika stor. Priset på de båda varorna var i *jämvikt*. Ändock kostade bilen låt oss säga 15.000 kr. och båten 30.000 kr. De borgerliga ekonomerna säger då att skillnaden beror på produktionskostnaderna. (Detta konstaterande är i sig ett underkännande av gränsnytteteorin.) Vad är produktionskostnader? Jo, priset på *produktionsfaktorerna* (arbetskraft, råvaror, bränsle och maskiner) eller summan av det variabla och konstanta kapitalet. (Se förklaringen vad som menas med variabelt och konstant kapital i kapitalet om kapitalismen, avsnitten mervärdet – och variabelt och konstant kapital. Tycker ni detta är besvärligt så hoppa över resonemanget, som följer och återkom till detta, då ni läst nyss nämnda avsnitt.) Om vi tittar lite närmare på bilen, märker vi att det konstanta kapitalet främst består av kostnader för plåt, bränsle och slitage på maskindelar. Det behövs arbetskraft för att framställa plåt, maskiner och bränsle, men också en viss mängd konstant kapital, för att göra plåt – järn och maskiner, för bränsle förslagsvis borrhorn, tankbåtar, oljeraffinaderier m. m. Det behövs arbetskraft för att göra järn, borrhorn, tankbåtar osv., men också konstant kapital ... Fortsätter man på det här sättet kommer man fram till att varje produktionsleds konstanta kapital består av arbetskraft och en lägre nivå av det material, som ingår i bilen. Fortsätter man tillräckligt länge kommer man fram till Adams första arbetsinsats. Men det är kanske inte nödvändigt. Låt oss bara konstatera, att då montören gör de sista handgreppen med bilen, handskas han med material, som är det samma som ackumulerat mervärde dvs. värdet av vad kanske tusen arbetare inom olika yrken medverkat till. Material, som innan arbetskraften sattes in var obearbetade råvaror på naturstadiet utan värde. Värdet av plåten, maskinen och senare bilen är alltså avhängigt av hur mycket arbete som lagts ned på dem i en oändlig kedja av produktionsled. Med gränsnytteteorins hjälp kan man inte förklara varför en viss vara ligger på en viss grundnivå. Man kan bara hjälpligt förklara varför varans pris svänger över och under nivån.

Värdelagen reglerar fördelningen av produktionsmedel och arbetskraft mellan de olika produktionsgrenarna. De olika varornas pris i förhållande till deras värde framkallar en ström av produktionsmedel och arbetskraft från mindre till mer lukrativa produktionsgrenar.

Värdelagen tvingar producenterna att utveckla produktivkrafterna. Om producenterna kan producera varor under den nödvändiga samhällsliga arbetstiden förtjänar de mer. Detta leder till att de vill pressa ned sina produktionskostnader, kostnader för arbetskraft och material och utveckla produktionstekniken.

Detta leder i sin tur till att allt fler och fler blir utkonkurrerade och ruinerade. Kontrollen och ägandet av produktionen koncentreras till ett allt färre antal händer. (Se fortsättning av nyss nämnda påstående i avsnittet om monopolkapitalismen.) Varans självständiga liv på marknaden, förleder ofta människan att tro att varan har speciella egenskaper. Detta kallas för varufetischism. (Se mer om detta i kapitlet om alienationen.)

Kapitalismen

Då koncentrationen av produktionsmedlen nått en viss gräns blir den en bidragande orsak till kapitalismens uppkomst. Kapitalismen karakteriseras av, att en mycket liten del av befolkningen äger jorden, fabrikerna, redskapen m. m. Större delen av befolkningen däremot äger mycket litet om ens något och blir därför tvungna, att ta anställning som arbetare. I försök att försvara detta orättvisa förhållande har borgerliga vetenskapsmän och filosofer uppfunnit olika teorier. De flesta av dessa teorier har en mycket moralisk grundton och bygger på resonemang om att människorna alltid varit olika. En del är sparsamma och arbetssamma,

skickliga och särskilt lämpade att leda ett företag. Andra är lata och slöaktiga, oskickliga och måste ledas. Inom den förstnämnda kategorin skulle man enl. dessa teorier helt följdriktigt återfinna de personer som äger produktionsmedlen och den senare kategorin skulle bestå av arbetarna, som varken vill eller har förmågan att bli egna företagare. En förutsättning för kapitalismen är att det finns människor, som inte äger några produktionsmedel. En annan förutsättning är att det finns stora penningssummor och produktionsmedel i enskilda personers händer. Värdelagen tvingade som vi redan påpekat varuproducenterna att utveckla produktivkrafterna och tillverka varor med mindre arbetsförbrukning än den samhälleligt nödvändiga. Att enskilda producenter på detta sätt ökade sin produktivitet var i längden inte tillräckligt för att i nämnvärd grad minska varans värde. Man upptäckte snart, att då flera personer arbetade tillsammans möjliggjordes en ökad specialisering och därmed ökad arbetsproduktivitet. Så uppstod manufakturerna, som kännetecknades av ökad arbetsdelning och manuell teknik. För kapitalisterna var det nu nödvändigt att spränga de gamla feodala gränserna, både när det gällde utvidgningen av marknaderna och rörligheten av arbetskraften. Man bekämpade liv-egenskapen och adelns ekonomiska herravälde. Detta gav upphov till de borgerliga revolutionerna. (Se mer om detta i kapitlet om den materialistiska historieuppfattningen.) Marx noterade fyra huvudmetoder för att skapa stora penningrikedomar, som var en förutsättning för att etablera stora affärsföretag. 1. Kolonialsystemet – utplundringen och förslavandet av Amerikas, Asiens och Afrikas fattiga folk. 2. Skattesystemet – förpackning av skatter, statliga försäljningsmonopol och andra former för att tillägna sig en del av de skatter, som uppbärs från befolkningen; 3. Protektionismen – statliga skyddsåtgärder för den kapitalistiska industrins utveckling; 4. Bestialiska utsugningsmetoder. Genom att manufakturen förenklade de olika arbetsmomenten och arbetsredskapen underlättade och möjliggjorde införandet av maskinerna. Arbetarnas alltmer specialiserade handgrepp ersattes av maskinen. Manufakturen var övergångsstadiet till fabriken. Övergången från manufakturen till industriella enheter är det kapitalistiska produktionssättets slutliga införande.

Kapital

Vid en viss punkt av varuproduktionens utveckling förvandlas pengarna till kapital. Varucirkulationen före kapitalismen kunde uttryckas så här. V-P-V (vara-pengar-vara). Man säljer en vara för att köpa en annan. Cirkulationsrörelsen under kapitalismen kan uttryckas med formeln P-V-P (pengar-vara-pengar). I det senare fallet är pengarna utgångspunkten. För sina pengar köper kapitalisten varor i syfte att förvandla dessa till pengar. Detta kan kanske för någon synas som den gamla diskussionen vilket som kom först hönan eller ägget. Så är dock inte fallet. Formeln V-P-V är karakteristiskt för den enkla varuproduktionen (varje enkel varuproducent äger sitt eget produktionsmedel; Bönder, hantverkare). Snickaren säljer soffan för att köpa bröd. Bruksvärde byts mot bruksvärde. Under kapitalismen är det korrekt att skriva P-V-P1. Om pengarna vid början av kretsloppet var lika mycket värda som i slutet av kretsloppet vore det hela meningslöst. Pengarna måste växa. Därför skrev Marx formeln på följande sätt P-V-P1, där P1 är lika med P + ett visst tillskott. Detta tillskott kallade Marx mervärde = m. De pengar som används så, att de skall växa, kallas kapital. Kapitalisten handlar med en speciell vara – pengar och han utnyttjar andra inte värdenormerande varor som cirkulationsmedel. Det är därför det uppstått något kvalitativt (ej värde-ord) i och med kapitalismen. Så här skriver Leo Huberman (Ex. är inte typiskt men åskådligt):

”Två personer står i kö för att få biljetter till den stora fotbollsmatchen. Var och en betalar 15 kronor för tre biljetter, ganska långt fram för fem kronor styck. När den ene lämnar biljettkassan, träffar han sina vänner, som han köpt biljetterna åt. De går in på stadion sätter sig och väntar på att matchen skall börja. Den andre lämnar biljettkassan. Ställer sig vid ingången till stadion och med biljetterna i handen antastar han förbipasserande. ‘Jag säljer tre plåtar till matchen’, säger han. Till sist lyckas han kanske sälja dem (för sju kronor styck), men kanske lyckas han inte. Det betyder ingenting.

Är det någon skillnad mellan denne persons femton kronor och de *femton* kronor som den första betalade i kassan? Ja, han som spekulerade i biljetterna använde pengarna som kapital.

Pengarna blir kapital bara då de används för att köpa varor eller arbetskraft, som man sedan avser att återigen sälja med vinst. (På liknande sätt använde fåraherden, när han sålde ull för pengar för att få bröd att äta, inte de pengarna som kapital.) Men när köpmannen betalade pengar för ullen och hoppades att kunna sälja ullen till högre pris, då använde han sina pengar som kapital... Detta är skillnaden mellan att sälja för att köpa och dra nytta av varorna för eget bruk (förkapitalistisk) och köpa för att sälja och tjäna pengar (kapitalistisk).”⁸

För att det skall vara någon mening att använda pengarna som kapital måste kapitalisten finna en vara på marknaden som av sig själv kan skapa ett större värde än den själv har. Denna vara är arbetskraften.

Arbetskraften

För att kunna leva behöver arbetaren mat, kläder, bostad osv. Detta kan vi kalla för existensmedel. Om arbetaren dör, måste han ersättas. Arbetarens familj producerar den nya arbetskraften. Därför måste också familjen och arbetarens utbildning räknas med i begreppet existensmedel. Kapitalisten (företagaren) bestämmer hur arbetet skall utformas, vad som skall produceras osv. Varuproduktionen under kapitalismen har ett speciellt särdrag om man jämför den med tidigare produktionssystem. Skapande av bruksvärde och *tillväxt av värde*. *Det senare* är drivkraften. Skapandet av bruksvärdet är bara *ett medel* att uppnå målet. *Produktion av mervärde*. Detta grundläggande faktum är den främsta orsaken till att man i de högt industrialiserade kapitalistiska länderna ex. Sverige satsar lika mycket på reklam och marknadsföring som forskning och teknisk utveckling, att reklamen inriktar sig på varornas estetiska utformning, som är lätt att förnya och därmed lättare att försälja och inte på varornas bruksvärde. Bilmotorerna blir sämre men det madrasserade instrumentbrädet fulländas och omformas. (Läs mer om detta i Vance Packards bok ”Skrotmakarna”).

Mervärde

Produktionen av mervärde går så till att företagen (kapitalisten) köper maskiner, råvaror, bränsle och arbetskraft.

$$P-V < \frac{A}{P_m} \dots Pr \dots V^1 - P^1$$

Pengar-vara (arbetskraft och produktionsmedel) - produktion-vara-pengar.

En företagare har i sitt företag framställt 1.000 st. cyklar. Att framställa dessa har kostat honom:

Plåt och annat material 190.000 kronor

Slitage på maskiner och dyl. (avskrivningar) 10.000 kronor.

Arbetskraft 100.000 kronor (50 arb., 50 kr./dag, 40 dagar, 4 tim./dag)

Summa: 300.000 kronor.

300.000:1.000 = 300 kronor.

Om företagaren nu kommer ut på marknaden och märker att han får 300 kronor för varje cykel gör han ingen förtjänst. Inget mervärde har skapats. Arbetarna hade arbetat 4 timmar/dag, men detta är mycket ovanligt.

Vi förutsätter nu att 4 timmar var tillräcklig arbetstid för arbetaren för, att han skulle producera tillräckligt för att få sitt uppehälle.

Företagaren har dock köpt arbetskraften för hela dagen. Förslagsvis 8 timmar. Vad händer nu

⁸ Leo Huberman, *Människans rikedomar*, Rabén & Sjögren, Tema-serien sid. 144.

när arbetaren arbetar dubbelt så länge. Jo, företaget producerar dubbelt så många cyklar.

Plåt och annat material 380.000 kr.

Avskrivningar 20.000 kr.

Arbetskraft 100.000 kr.

Summa: 500.000 kr.

Cyklarna på marknaden kostade 300 kronor. Företagaren hade nu producerat 2.000 st. cyklar.

$2.000 \times 300 = 600.000$ kr. Kostnaderna var 500.000 kr.

$600.000 - 500.000 = 100.000$

Mervärde = 100.000 kronor.

Mervärdet erhöles genom att arbetarna arbetade längre än de behövde för att *reproducera sin arbetskrafts värde* (arbeta för att få tillräckligt med existensmedel).

Mervärdet erhöles därför att kapitalisten exploaterade (utsög) arbetaren. Arbetaren äger inga produktionsmedel och måste därför underkasta sig utsugningen. Genom analysen av mervärdet och utsugningen påvisade Marx det kapitalistiska produktionssättets ekonomiska grundval. ”Produktionen av mervärde eller plusmakeri är en absolut lag för denna produktionsordning.” *Merarbetstidens förhållande till den nödvändiga arbetstiden visar utsugningsgraden.*

Variabelt och konstant kapital

När företagaren skall börja producera en vara förbrukar han en del av sitt kapital på inköp av maskiner, råvaror, bränsle, osv. En del av detta kapital överförs successivt på den framväxande produkten. Om en maskin tjänstgör i tio år, överförs alltså 10 % årligen på de produkter maskinen framställer. Råvaror och bränsle står i ett mera direkt proportionsförhållande till den färdiga varan. Den del som under produktionsprocessen förbrukas på maskiner o. dyl. kallas för *konstant kapital*. Vi kan beteckna det konstanta kapitalet med c. Det kapital som kapitalisten satsar på arbetskraft kallas för *variabelt kapital*. Det är endast det variabla kapitalet som skapar mervärdet. De borgerliga ekonomerna delar upp kapitalet i anläggningsskapital och omsättningsskapital. Ibland kan man träffa på beteckningarna konstant och variabelt kapital eller fasta och rörliga kostnader, men man menar då anläggningsskapital och omsättningsskapital. Med anläggningsskapital menar man den del av kapitalet, som vid förslitning överför sitt värde till den färdiga produkten (byggnader, maskiner). Omsättningsskapital är resten av kapitalet. Det som står i omedelbar proportion till den färdiga varan (bränsle, råvaror, arbetskraft osv.). De borgerliga ekonomerna döljer på detta sätt den fundamentala olikheten mellan de olika delarna av kapitalet. Att det är arbetarna som genom sitt arbete skapar det ökade värdet.

Den marxistiska synen.

Konstant kapital	Fabriksbyggnader och anläggningar.
	Utrustning, maskiner
Variabelt kapital	Råvaror, bränsle, hjälpmaterial
	Arbetslön

Den borgerliga synen.

Anläggningsskapital

Omsättningsskapital

Mervärdeskvot.

Mervärdet i relation till det variabla kapitalet är mervärdeskvoten $m/v = m^1$ mervärdeskvoten i procent räknat

$$m^1 = m/v \times 100 \%$$

En kapitalist satsar $100.000 c + 20.000 v = 120.000$. Efter produktionen säljer han varorna för 140.000. Det betyder att han fått 20.000 i mervärde. Vad blir då mervärdeskvoten?

$$m^1 = m \times 100 = 20.000/20.000 \times 100 = 100$$

Den anställda arbetar alltså halva dagen gratis åt kapitalisten. Under kapitalismens utveckling ökar mervärdeskvoten.

Olika sätt att höja mervärdet är åtgärder som ger absolut mervärde, relativt mervärde och extra mervärde.

1) *absolut mervärde*. Är det mervärde som uppstår då arbetsdagen förlängs.

2) *relativt mervärde*.

Är det mervärde som skapas då arbetsproduktiviteten höjs.

3) *extra mervärde*.

Är det mervärde som skapas då bättre maskiner och teknik införes.

I strävan efter:

1a) det absoluta mervärdet uppstår en kamp mellan arbetare och företagare om arbetstidens längd.

2a) det relativa mervärdet försöker företagen så hårt som möjligt driva upp arbetarens arbetstakt. [Ackordssystem, vinstandelssystem, MTM-metoden, s. k. trivselåtgärder (efter principen nöjda kor mjölkar bättre – av amerikanska fackföreningsledare kallad cow-sociology).]

3a) extra mervärde sker en spontan teknisk utveckling. Motsättningen mellan den privata äganderätten och (genom den ökande arbetsdelningen) produktionens alltmer samhälleliga karaktär förstärks i det kapitalistiska samhället. Den privata äganderätten blir på ett visst stadium av utvecklingen en broms. Behovet av gemensamma planlagda samhälleliga insatser växer med produktiv-krafternas tillväxt (se fortsättning i avsnittet om den *sjunkande självfinansieringgraden* osv.). Denna motsättning tar direkt form i motsättningen mellan bourgeoisin och proletariatet.

Kapitalackumulation

Den ständigt pågående processen för skapande av materiella nyttigheter, kallas reproduktion. Reproduktion försiggår i varje samhälle men med olika drivkrafter. Drivkraften i det kapitalistiska samhället är jakten efter mervärde. När kapitalisten förbrukar hela mervärdet på konsumtion, kallas det för *enkel reproduktion*. Vid ett sådant tänkt fall kommer produktionsprocessen att upptas nästa år i lika stor eller mindre omfattning än året före. Det har inte skett någon *ekonomisk tillväxt*. Detta förhållande är dock mycket ovanligt. Oftast konsumerar kapitalisten endast en del av mervärdet. Det sistnämnda kallas för utvidgad reproduktion eller kapitalackumulation. Den delen av mervärdet, som inte används till konsumtion *investeras* i företaget i form av anskaffande av nya maskiner, råvaror och ny arbetskraft.

Vi tänker oss att varor för ett värde av 12 miljoner kronor framställs (8 milj. c + 2 milj. 2 milj. = 12 milj.). Mervärdet fördelar sig på följande sätt, 1 milj. till kapitalistens konsumtion, 1 milj. till nyinvesteringar. Den del av mervärdet som går till investeringar förutsätts fördela sig i samma proportion som det ursprungliga kapitalet. Följande år kommer företaget ha ett kapital av 11 milj. kronor. (8.800.000 c + 2.200.000 y). Om mervärdeskvoten (se tidigare formel) är 100 % kommer det under året att framställas varor för 13,2 milj. kronor. Produktionsvolymen ökades i och med att en del av mervärdet förvandlades till kapital.

En del borgerliga ekonomer förklarar kapitalackumulationen med att kapitalisterna är särskilt sparsamma ”det enskilda sparandets betydelse” och att de med omtanke om samhället begränsar sin konsumtion. En av de mest framträdande representanterna för denna uppfattning var 1800-tals ekonomen Senior. ”Jag ersätter ordet kapital som produktionsinstrument be-

traktat med abstinens (avhållsamhet).” Seniors teorier har i modernare tid företräts av ekonomerna Marshall och Carver. Enda skillnaden är bara att de bytt ut ordet ”avhållsamhet” mot ”väntan”.

Kapitalets organiska sammansättning

Förhållandet mellan det konstanta kapitalet och det variabla kallas kapitalets organiska sammansättning. Om kapitalet består av $80c + 20v$ så är den organiska sammansättningen 4:1. Under den kapitalistiska utvecklingen sker en oavbruten höjning av kapitalets organiska sammansättning. Massan av råvaror, maskiner ökar i förhållande till arbetskraften. Detta förhållande för med sig att en allt större del av befolkningen visar sig vara överflödigt jämfört med kapitalackumuleringen, vilket i sin tur leder till en tendens till en ökad utsortering av människor från produktionen. (Läs Gunnar Inghes bok *Den ofärdiga välfärden* – de partiellt arbetsföra, de handikappade, de skyddade verkstäderna, de arbetslösa reservarméerna.) Många borgerliga ekonomer söker förklara arbetslösheten med teorier utgående från den engelska prästen Malthus. Malthus påstod att människorna förökade sig geometriskt i en stigande skala (1, 2, 4, 8 osv.) medan naturtillgångarna på grund av naturens begränsning i aritmetisk skala (1, 2, 3, 4 osv.). På grund av detta förhållande är flera människor överflödiga här på jorden. (Jämför med våra dagars diskussion om befolkningsexplosionerna.) Orsaken till arbetarnas (den tredje världens) relativa (absoluta) fattigdom är inte att de rikas (de rika ländernas) vinster är för stora utan att arbetarna (folket i U-länderna – de undertryckta länderna) förökar sig för snabbt. Vad är det då som kan förhindra en katastrof. Epidemier och krig, säger Malthus. Och då inte detta hjälper (den sänkta barnadödligheten i U-länderna – krig finns det gott om) är enda chansen moralisk återhållsamhet eller andra sätt som begränsar barn tillströmning (se våra dagars diskussion och befolkningsplaneringen i U-länderna). Dessa teorier har fått sina främsta tillskyndare i de som medvetet eller omedvetet vill dölja, att det är den inneboende logiken i det kapitalistiska produktionssättet, som framkallar arbetslöshet, fattigdom och hunger i världsmåttstock. (Se kap. 6.) När folket i en socialistisk revolution konfiskerar produktionsmedlen (tar produktionsmedlen från kapitalisterna) så tar de endast tillbaka det som generationer av arbetare skapat.

Profiten och dennas fördelning. Kapitalets kretslopp

Kapitalet befinner sig i ständig rörelse. I det första stadiet existerar den i penningform. I det andra stadiet fungerar kapitalet som produktivt kapital och befinner sig i produktionsprocessen. I det tredje stadiet förvandlas det produktiva kapitalet till varukapital. I det fjärde stadiet försäljes varorna och förvandlas därmed till penningkapital.

$$P-V < \overset{A}{P_m} \dots Pr \dots V^1 - P^1$$

(P = pengar, V = vara, A = arbetskraft, P_m = produktionsmedel, Pr = produktionssfären, V¹ och P¹ = det nya penning- resp. varukapitalet.)

Kapitalets kretslopp kan uppdelas i ett produktionsstadium och cirkulationsstadium. Hittills har vi bara uppehållit oss vid industrikapitalisten.

Det finns dock andra grupper inom denna klass. Handelskapitalister, bankirer och stora jordägare. Industrikapitalisten pressar fram mervärdet. Handelskapitalisten förvandlar varukapitalet till penningkapital. Lånekapitalisten koncentrerar och placerar penningkapitalet.

Profit

Profiten är mervärdet ställt i förhållande till hela det investerade beloppet. Ett företags räntabilitet (hur mycket vinst det ger) mäts i uträknandet av profitkvoten. Profitens relation till hela kapitalet (c + v) uträknat i procent.

P^1 = profitkvoten

Det satsade kapitalet är ex. 200.000 kronor (160.000 c+ 40.000 y) mervärdet = 40.000.

$$P^1 = m/(c + v) \times 100 \quad 40.000/200.000 \times 100 = 20 \%$$

Profitkvoten är alltid mindre än mervärdeskvoten. Mervärdeskvoten mäter utsugningen. Profitkvoten mäter profiten (vinsten).

Kapitalisten strävar efter att få så hög profitkvot som möjligt. Han vill *vinstmaximera*. Detta leder till en automatisk överföring av kapitalet från mindre till mer lukrativa produktionsgrenar och branscher.

Under kapitalismens utveckling stiger som vi redan påpekat kapitalets organiska sammansättning. Detta leder till att profitkvoten på lång sikt sänks. Detta är dock inte detsamma som att profitens mängd minskar. Den enda möjligheten att förhindra att profitkvoten faller är att öka mervärdet (se den tidigare redogörelsen för absolut mervärde, relativt mervärde och extra mervärde).

I jakten efter ökad profitkvot vänder sig de industriella staterna till U-länderna, där arbetskraften är billigare och kapitalets organiska sammansättning lägre. (USA-kapitalisterna tjänar i genomsnitt 25 % *på sitt insatta kapital* (= profitkvoten) i U-länderna, medan de hemma får nöja sig med siffror under 10 %). (Se kap. 6.)

Industrikapitalisterna säljer varorna till handelskapitalisterna för ett lägre pris än vad han kan få på marknaden. Varuförsäljning kräver vissa kostnader, vilka kallas cirkulationskostnader. I cirkulationskostnaderna ingår utgifter förknippade med köp och försäljningsprocessen. Lön till anställda, butiker, kontor, reklam och kostnader vid spekulation och konkurrens.

Grosshandeln är handeln mellan industrin och detaljisterna.

Utrikeshandeln består av export (varor som går ur landet) och import (varor som kommer in i landet). Förhållandet mellan export och import, kallas för handelsbalans.

Aktiv handelsbalans

Exporten överstiger (i pris räknat) importen.

Passiv handelsbalans

Importen överstiger exporten.

För industriländerna är det särskilt fördelaktigt att bedriva handel med U-länderna. Industrieländerna kan där utnyttja sitt övertag som industrination och sälja sina industriprodukter till dyra priser och köpa råvaror för billiga priser. U-länderna förlorar på detta sätt stora delar av sitt produktionsöverskott. (Se kap. 6.)

Vid en viss tidpunkt kan en kapitalist ha ett visst överskott, som han för tillfället inte vill konsumera eller investera. Vid samma tidpunkt kan en annan kapitalist behöva ett kapitaltillskott. En överföring av pengarna från det förstnämnda företaget till det sistnämnda sker då ofta. Denna överföring sköts av bankerna. För detta tar bankerna ut en viss betalning. Ju större efterfrågan på kapital det är på marknaden, desto mer tar bankerna ut och tvärtom.

Under kapitalismen är bankerna regulatören för fördelningen av resurserna mellan olika branscher och produktionsgrenar. För detta ändamål har bankerna speciella avdelningar som kontinuerligt undersöker näringslivet för att utröna vilka områden, som ger den största profitkvoten. För att bättre hävda sitt inflytande äger bankerna själv aktier (se fortsättning avsnittet om monopolkapitalismen) genom sina holdingbolag (företag vars enda uppgift är att äga aktier).

Aktiebolag

Är den mest förekommande företagsformen. Företagen ägs av flera ägare som äger ett bestämt antal aktier i proportion till det kapital de satt in i företaget. Inkomsten aktieägarna får är utdelningen på aktierna (en viss ränta) och vid försäljningen av aktierna då dessa på grund av en efterfrågeökning stigit i värde. Alla aktieägarna har rätt att bevista en bolagsstämma, där man väljer en styrelse för företaget. Bolagsstyrelsen i sin tur utser företagsledning. Från borgerligt håll har man velat framställa aktiebolagsformen som en demokratisering ”ägar-demokrati” av näringslivet. Detta är djupt felaktigt.

1957 var 5,4 % av alla hushåll i Sverige ägare av någon aktie (konjunkturinstitutets utredning). Koncentrationen av aktierna visar dock till en ringa del hur många, som har kontrollen över produktionsmedlen.

I en undersökning av 163 av våra största bolag (de 50 största svarar för ungefär hälften av produktionen i landet) utförd 1953 av fil. lic. Gunnar Lindgren visade det sig att i genomsnitt 17 aktieägare var representerade på bolagsstämman och att i 60 % av bolagen 1 person hade mer än 50 % av de representerade röstetalet. I drygt 25 % 2 personer och i resten 15 % 3 personer och därutöver. Skulle aktierna spridas till ett större antal personer skulle stor-kapitalisterna behöva äga en ännu mindre del av aktiekapitalet för att behärska företagen. ”Ju flera aktieägarna är i ett bolag, desto maktlösare är de.” (Professor Carsten Welinder.)

De kapitalistiska utvecklingskriserna

Kapitalismen är ett splittrat system, men ändå en ekonomisk enhet. Dvs. alla företag blir allt mer beroende av varandra – produktionen får en alltmer samhällelig karaktär – men fungerar ändå vad det gäller beslutsfattande som enskilda storheter. Allt kapital i ett land och deras ömsesidiga beroende kallas det samhälleliga totalkapitalet.

Den samhälleliga totalprodukten

är mängden av alla materiella nyttigheter som produceras i ett samhälle under en viss tidsperiod (ex. ett år). Den består av 1) det värde som åtgår till att ersätta det kapital som förslits eller förstörts i produktionsprocessen. 2) Det värde som ersätter arbetskraften-lön. 3) Mervärdet. (Det konstanta kapitalet förbrukas under ett visst produktionsintervall [tidsenhet], det variabla kapitalet, som förvandlas till arbetslön – mervärdet, som vid enkel reproduktion konsumeras av kapitalisten och vid utvidgad reproduktion till en viss del går till investeringar.)

Den samhälleliga produktionen kan uppdelas i två avdelningar

I. Produktionen av produktionsmedel och II. produktionen av konsumtionsartiklar. Om kapitalismen skall fungera måste det samhälleliga kapitalet göra sitt kretslopp (se tidigare redogörelse). Till detta fordras att kapitalisterna får avsättning för sina varor.

Enkel kapitalistisk reproduktion är sällan förekommande och är detsamma som reell ekonomisk tillbakagång (kapitalisten konsumerar hela mervärdet och samtidigt förslits det konstanta kapitalet) och därmed av inte särskilt stort intresse i detta sammanhang. Låt oss därför direkt börja studera avsättningsbetingelserna (förutsättningarna) vid utvidgad kapitalistisk reproduktion.

Följande exempel gäller:

Är ett före omfördelning.

I. (prod. av prod.medel) $4.000\ c + 1.000\ v + 1.000\ m = 6.000$

II. (prod. av kons.varor) $1.500\ c + 750\ v - 750\ m = 3.000$ Vi antar nu att kapitalisten konsumerar hälften av mervärdet i avdelning I. Dvs. 500 återstår till investeringar. Detta

innebär att han lägger 400 till det konstanta och 100 till det variabla kapitalet i enlighet med det ursprungligen insatta kapitalet ($4.000 c + 1.000 v$). Nästa år kommer alltså produktionens sammansättning i I. att vara $4.400 c + 1.100 v$. 4.400 avsetts i samma avdelning (produktionsmedel utbyts mot produktionsmedel). Återstoden 1.600 ($1.100 + 500 =$ Arbetarnas lön + kapitalistens konsumtion) måste förvandlas till konsumtionsvaror. Detta sker i ett utbyte med II. konsumtionssidan. I. får konsumtionsvaror II. får produktionsmedel.

II. skall alltså köpa produktionsmedel för 1.600 (istället för under fjolåret förbrukade 1.500) 50 måste då gå till det variabla kapitalet för att proportionen skall vara densamma ($1.500 c + 750 v = 2:1$). Inför nästa års produktion kommer II:s värdesammansättning vara $1.600 c - 800 v$.

II. köper produktionsmedel för 1.600 av I. Återstoden 1.400 ($800 + 600 =$ arbetarnas lön + kapitalisternas konsumtion) avsetts i samma avd.

Är ett efter omfördelning.

Utbytet kan skildras på följande sätt.

I. $4.400 c + 1.1000 v + m_1 = 6.000$

II. $1.600c + 800 v + 600 m = 3.000$

Rektanglarna måste vara lika stora enheter annars uppkommer störningar i ekonomin. Kapitalisterna får inte avsättning för sina varor.

Om mervärdeskvoten är lika med 100 % blir den samhälleliga totalprodukten under andra året:

Är två före omfördelning.

I. $4.400c + 1.100v + 1.100 m = 6.600$

II. $1.600 c + 800 v + 800 m = 3.200$

Produktionen av produktionsmedel växer snabbare i detta ex. än produktionen av konsumtionsvaror. I. får inte avsättning för sina varor hos II. Om konsumtionsvaruindustrin hade samma organiska sammansättning som produktionsmedelsindustrin skulle skillnaden bli ännu större. Var den organiska sammansättningen i II. = 1:1 skulle tillväxttakten i detta exempel vara större i II. än i I. Dvs. efterfrågan på produktionsmedel till II. skulle vara större än vad I. kunde producera, eller II. får inte avsättning för sina varor hos I. Man kan nu tänka sig att mervärdeskvoten var större hos någon av I. eller II. och att produktionsutvecklingen av den anledningen skulle vara likartad. Än högre mervärdeskvot ger dock upphov till en högre profitkvot, vilket för med sig att kapital förs över från mindre vinstgivande produktionsgrenar till mer vinstgivande. En utjämning av profitkvoten mellan olika produktionsgrenar kommer till stånd – mervärdeskvoten utjämnas därmed också mellan samma produktionsgrenar, och vi har åter kommit till den ursprungliga olösliga motsättningen.

Vi erinrar oss att kapitalet under den kapitalistiska utvecklingen fått en stigande organisk sammansättning, att profitkvoten därmed sjunker, att kapitalisten för att motverka detta vill överföra kapitalet till mer lukrativa marknader (U-länderna) och att han också för att höja vinsten strävar efter att hålla arbetarnas löner nere. Den senare åtgärden är dock detsamma som att bita sig i svansen, ty arbetarnas köpkraft begränsas i samma utsträckning som deras löner hålls tillbaka. Detta är en annan olöslig motsättning i det kapitalistiska systemet.

Motsättningen mellan produktionens alltmer samhälleliga karaktär och den privata äganderätten. Dvs. motsättningen mellan kapitalisternas vilja att maximera sin vinst (bl. a. hålla lönerna så låga som möjligt) och den nödvändiga förutsättningen att få avsättning för sina varor och motsättningen i den bristande proportionaliteten mellan olika produktionsgrenar *skapar svåra kriser i det kapitalistiska systemet*. Hela kapitalismens historia känne-

tecknas av dessa kriser. Kriserna har liknande förlopp. Överproduktionen (orsakerna har vi nyss redogjort för) ger upphov till prisfall, konkurser, produktionsminskning, ökad arbetslöshet. Mycket litet produceras, varulagren tar dock så småningom slut. Efterfrågan på varor blir akut. I detta läge träder staten in. Genom olika åtgärder försöker man höja arbetarnas köpkraft (beredskapsarbeten, start av egna industrier osv.) efterfrågan på varor stiger. Produktionen återupptas. Och samma förlopp upprepas.

Monopolkapitalismen

Under den fria konkurrensen (inget företag är så dominerande att det kan överblicka marknaden) kämpar alla företagare att framställa så mycket som möjligt till minsta möjliga kostnad. Den svage går under. Den starke lägger under sig en allt större del av marknaden och produktionen. ”Konkurrenskampen föres genom varornas förbilligande. Varornas billighet beror under i övrigt lika förhållanden på arbetets produktivitet, men denna på produktionens skala. De större kapitalen slår därför de mindre. Man erinrar sig vidare, att med det kapitalistiska produktionssättets utveckling miniomfattning växer på det individuella kapital, som kräves för att bedriva ett företag under dess normala betingelser. De mindre kapitalen trängas därför i produktionsområden, som storindustrin blott isolerat eller ofullständigt bemäktigat sig. Konkurrensen rasar här i direkt proportion till de rivaliserande kapitalens antal och i omvänt förhållande till deras storlek. Den slutar städse med undergång för många hundra mindre kapitalister, vilkas kapital dels övergår i segrarens hand, dels gå förlorade.”⁹

Koncentration

Med detta menas en ökning av kapitalets omfång, som beror på att en del av mervärdet lägges till det ursprungliga kapitalet. Kapitalisten kan på detta sätt öka sin styrka och ev. tränga ut konkurrenter från marknaden eller begränsa deras inflytande. Begreppet koncentration sammanhänger alltså intimt med och är beroende av kapitalackumulationen.

Centralisation

Med detta menas att en annan fördelning av det redan existerande kapitalet sker. Flera mindre kapital slås samman till ett större.

Monopolen kan ta sig olika former.

Kartellen

Förbund av kapitalister som kommer överens om pris, hur mycket som skall produceras, och avsättningsmarknader. I branscher där ett mycket litet antal företag är engagerade (s. k. oligopol) är tysta överenskommelser mycket vanliga. Alla företagare är så starka att de förlorar på att priskonkurrera.

Syndikat

Företagarna i syndikatet bedriver produktionen självständigt, men de har en gemensam handelsapparat.

Trusten

Äganderätten till företagen har sammanslagits. De gamla ägarna har blivit aktieägare och får vinst efter antal aktier.

Koncernen

Förening av truster och företag i olika produktionsgrenar på grund av ett beroende av en eller flera storkapitalister.

⁹ Karl Marx, *Kapitalet*, del 1 sid. 588. 84

Samtidigt som koncentrationen och centralisationen ökade kom bankerna att allt mer spela en annan roll än tidigare. ”När banken för kontokurant för några kapitalister, utför den till synes en rent teknisk, helt underordnad operation. Men så snart denna operation antar jättedimensioner visar det sig, att en klick monopolister gör sig till herrar över hela det kapitalistiska samhällets handels- och industrioperationer. Genom sina bankförbindelser, de löpande räkningarna och andra finansiella operationer – får de möjlighet till en början att skaffa sig en noggrann kännedom om de enskilda kapitalisternas affärsställning, därefter att kontrollera dem, utöva inflytande på dem genom att utvidga eller inskränka, underlätta eller försvåra krediten, och slutligen att helt bestämma över deras öde, bestämma deras räntabilitet, undandraga dem kapital eller ge dem möjlighet att snabbt och i väldig utsträckning öka sitt kapital osv.”¹⁰ På detta sätt sammanflätas och med tiden sammanväxer det monopolistiska industrikapitalet med det monopolistiska bankkapitalet till finanskapital. Bäst kommer detta till uttryck i s. k. personalunioner dvs. bank-, industri-, handels-, och andra monopol styrs av en och samma person eller grupper av personer – ofta familjer. Bankernas ledare ingår i ledningen för industrin och industrins ledare ingår i styrelsen för bankerna. I boken ”Monopol och storfinans” visar CH Hermansson att 65 styrelseledamöter i de fyra största affärsbankerna innehade sammanlagt 814 styrelsemandat i 548 olika bolag (1955).

Genom s. k. holdingbolag (företag som enbart äger aktier) behärskar finansherrarna stora delar av näringslivet. Genom aktiesystemet (se tidigare redogörelse) behöver de bara lägga under sig en mindre del av kapitalet för att behärska företaget. I Sverige har ett fåtal familjer det överväldigande inflytandet över det ekonomiska livet. CH Hermansson myntade uttrycket de femton familjerna efter ett studium av de 50 största företagen, som svarar för ung. hälften av vad som produceras och säljs i landet.

”Det stora monopoliet i detta land är penningmonopolet. Så länge det existerar är vår gamla frihet, mångsidighet och individuella energi ställda på undantag. En stor industrination kontrolleras av sitt kreditsystem. Vårt kreditsystem är koncentrerat. Nationens tillväxt och all vår verksamhet ligger alltså i händerna på några få män.” (Guvernör senare president Woodrow Wilson 1911.)

Borgerliga ekonomer påstår ofta att monopolen avlägsnar konkurrensen. Man gör då felet att inskränka monopolens roll till de speciella prissättningarna på marknaden. ”Den fria konkurrensen är den grundläggande egenskapen hos kapitalismen och varuproduktionen över huvud taget, monopoliet är den direkta motsatsen till den fria konkurrensen, men vi har bevittnat hur denna började förvandlas till monopol ...? Men samtidigt som monopolen växer fram ur den fria konkurrensen, upphäver de; den inte, utan de existerar över och vid sidan av densamma och framkallar härmed en mängd synnerligen skarpa och tillspetsade motsägelser, slitningar och konflikter.”¹¹ Konkurrensen har tagit en annan form. Monopolen hotas av andra företag. Monopolen inom olika branscher bekämpar varandra för att skaffa sig inflytande över hela produktionsområden – över hela länders ekonomi. Och på det internationella planet rasar kampen mellan monopol, monopolförbund och imperialistiska stater. (Se kapitlet om imperialismen.) Reklam och andra försäljningsmetoder, bojkotter, kreditstopp får en allt ökad betydelse som konkurrensmedel. Priskrig och produktionsförbilligande åtgärder får en allt mindre betydelse.

Stats(monopolistisk) kapitalism

Under kapitalismens utveckling – samtidigt med utvecklingen till monopolkapitalismen – har statens tjänster i ökad utsträckning börjat tas i anspråk av det privata näringslivet. Orsakerna till detta är flera.

1. Genom produktionens alltmer samhälleliga karaktär fordras det allt större kapitalinsatser.

¹⁰ Lenin, ”Imperialismen som kapitalismens högsta stadium”, sid. 479. *Valda verk 2*.

¹¹ Lenin, ”Imperialismen som kapitalismens högsta stadium”, sid. 541. *Valda verk 2*.

Ofta räcker inte det privata näringslivets *självyfinansieringsgrad*. Staten lånar ut pengar, ger subventioner, skattelättnader osv. (ATP-fonderna, Investeringsbanken, Investeringsfonderna, Lokaliseringsbidrag osv.)

2. De i kapitalismen inneboende kriserna är mycket oekonomiska. Genom ett ökat statligt engagemang lyckas man i någon mån dämpa krisernas effekter. (Se ekonomerna Keynes och Gunnar Myrdals teorier.)

3. Den reformistiska arbetarrörelsens (socialdemokratins) inflytande drev fram en politik (Se LO:s utredning Samordnad näringspolitik 1961 och propositionen om investeringsbanken 1967), som ytterst syftade till att genom offentligt agerande i det ekonomiska livet inom ramen för det kapitalistiska systemet förbättra löntagarnas välbefinnande. (Läs mildra de kapitalistiska skadeverkningarna.) (Se kapitlet om Västeuropa.)

En del politiker och ekonomer vill tolka denna utveckling som steg mot ett ökat folkligt inflytande t. o. m. en utveckling i riktning mot ett socialistiskt samhälle. Detta är felaktigt. Den offentliga sektorn utvecklas inte under dessa omständigheter i motsättning till det kapitalistiska systemet utan som ett komplement – en hjälpbräda till detsamma. Som skäl för detta påstående kan följande exempel anföras:

1. Kapitalister på framträdande poster i regeringen

a) De 272 viktigaste statliga posterna 1955 i USA innehades 150 av storkapitalister och 30 av bolagsjurister. b) I Churchills regering 1953 var 19 av 33 regeringsledamöter direktörer i 75 aktiebolag. "Situationen är denna: ett jämförelsevis litet antal män kontrollerar råvarorna i detta land; ett jämförelsevis litet antal män kontrollerar vattenkraften ... samma antal män kontrollerar i stor utsträckning järnvägarna; genom överenskommelser sinsemellan kontrollerar de priserna; och samma grupp människor kontrollerar landets större krediter ... Regeringens herrar i Förenta staterna är Förenta staternas kapitalister och fabriksidkare i förening." (President Woodrow Wilson, 1913.)

2. Kapitalister på ledande poster inom den statliga industrin

a) Tobaksmonopolet har 90 milj. i aktiekapital. Staten äger 89. Staten tillsätter 4 ledamöter av styrelsen. Övriga ledamöter är direktör Bertil Kugelberg, godsägare Gösta Liedberg, direktör E. Tunhammar och direktör Carl A. Jacobsson. Verkställande direktör är Olof Söderström. Han är ordf. i AB Statsgruvor, Sveriges kreditbank, restaurant Hasselbacken, Sörviksvarvet och Uddevalla-varvet. Styrelseledamot i AB Findus. b) I styrelsen för Norrbottens Järnverk sitter Ivar Bohm, som är verkställande direktör i Norbergs Gruv AB och Norbergs elektriska (båda företagen tillhör Johnssonkoncernen). c) I styrelsen för LKAB (Lapplandsgruvorna) sitter direktör Erland Waldenström. Han är verkställande direktör i Grängesbergsbolaget och Örebro-Köpings järnväg, ledamot av styrelsen för Skandinaviska banken. d) Generaldirektören i Kommerskollegiet Nils Malmström är vice ordf. i Norrbottens järnverk, ordf. i Thulebolagen, styrelseledamot i AB Skandia. e) I den kommande Investeringsbanken skall också storfinansens män vara rikt representerade i enlighet med vad som är brukligt i all offentlig verksamhet. Man skall som det heter ta vara på den långvariga verksamheten i och kunskapen om näringslivet, som vår storfinans obestriddligen har. (Exemplen kan mångfaldigas.)

Investeringsbanken

I propositionen om Investeringsbanken ger man på var och varannan sida sin anslutning till det privatkapitalistiska systemet. Man är mycket angelägen att påpeka att banken måste betraktas som ett komplement helt avhängigt den privata sektorn.

Ovan sagda innebär inte att förstatligande under alla omständigheter är förkastligt i ett kapitalistiskt samhälle. Ibland kan överförande av ägandet till samhället försvara en plats som

en begränsad del i en socialistisk strategi. Särskilt gäller detta de delar av näringslivet, som sköts på ett direkt livshotande sätt av kapitalisterna (ex. läkemedelsindustrin i Sverige). I kapitlet om Väst Europa tas detta problem upp till närmare behandling.

Överflöds krisen

Överflödshotet accelererar i det kapitalistiska samhället. Genom den allt mer snedvridna beslutsmekanismen – ett allt färre antal kapitalister bestämmer – ökar benägenheten för kapitalisterna att investera en större del av mervärdet. De har en så stor förmögenhet att de för sin konsumtion endast behöver en mycket liten del av mervärdet. Olika monopol och koncerner behärskar olika delar av näringslivet. Man vill ogärna släppa in någon annan kapitalist på sina "domäner". Detta leder till en stelhet vad det gäller omfördelning av resurser mellan olika produktionsgrenar. Företagarna är hänvisade till bestämda produktionsområden. De överflöds kriser, som är naturliga element i den kapitalistiska ekonomin tar sig olika uttryck i det monopolkapitalistiska systemet – blir mer eller mindre allvarliga inom olika delar av ekonomin. Effekterna av strävandena att bli av med sina varor förstärks, nya avsättningsmetoder praktiseras. Här skall nämnas de viktigaste.

1) Reklamorienterad produktutveckling.

Reklamen är nu mer än någonsin en del av det ekonomiska livet. Genom reklamen slösas en del av mervärdet och därmed överflödet bort. I Sverige satsar man omkring 2.000 miljoner på reklam dvs. lika mycket som på forskning och teknisk utveckling. "Genom profilinriktade och reklamorienterad 'produktutveckling', fantasifull förpackning och suggestiv reklam strävar företagen efter att få konsumenterna att identifiera sig med den illusoriska unika varan ... På så sätt elimineras efterfrågan som en självständig faktor, baserad på konsumenternas givna, oberoende preferenser."¹² (Värderingar om vad man vill köpa.) Det är på det sättet som man talar om för de amerikanska familjerna att de måste ha mer än en telefonapparat. De är så bilfabrikanterna säljer sina bilar i närmast oframkomliga tåtorter.

2. Undandragande av redan befintliga varor på marknaden (genom reklam och försämring av bruksvärdet).

"Ni får 500 kr. för er gamla TV om ni köper en ny." "Vi tar gärna emot er gamla bil om ni köper vår nya årsmodell med madrasserat instrumentbräde." Känner ni igen fraserna? På detta sätt skrotar man fullvärdiga produkter för att bli av med nyproduktionen, som står och väntar på köpare. För att öka omsättningen gör man rakbladen, nylonstrumporna, bilmotorerna, kostymerna sämre än de egentligen kunde vara. (Läs mer om detta i Vance Packards bok "Skrotmakarna".)

3. Utlandsinvesteringar (Se mer om detta i kapitlet om imperialismen). Inflödet av kapital är större än utflödet så på lång sikt förvärrar dessa bara problemen. Men för de enskilda koncernerna kan det bli temporära lättnader.

4. Militära investeringar och rymdforskning.

Detta är troligtvis den största möjligheten för absorbering av överflödet. Kapitalet kastas över Vietnam eller skjuts upp i en bana runt jorden.

Ovan nämnda absorberingsmöjligheter utnyttjas i accelererat tempo i de kapitalistiska samhällena. Ändock förvärras problemen. Exploateringen av den tredje världen ökar. Rustningsmiljonerna stiger i höjden. Samhällena blir allt mer kommersialiserade. I boken "Monopolkapitalet" visar de amerikanska ekonomerna Baran och Sweezy hur överflöds krisen bara växer i omfattning. Monopolkapitalismen är ett irrationellt system med en planering inom vissa sektorer av näringslivet utan någon helhetssyn av den totala ekonomin. Två faktorer

¹² Göran Therborn m. fl. *En ny vänster*, sid. 113.

kommer att knäcka det kapitalistiska systemet i USA, säger Baran och Sweezy. De inre motsättningarna inom landet och förändringen, som påtvingas USA genom det tryck systemet utsätts för vid revolutionära frigörelser i den tredje världen. Av detta tryck berörs också det kapitalistiska Sverige. (Se mer om detta i kapitlet om Västeuropa.)

Att diskutera:

Vilka motiv kan ligga bakom, att borgerliga ekonomer ständigt betonar människans huvudsakliga roll som konsument till skillnad mot socialistiska ekonomer, som framhäver egenskapen som producent.

Vilka motiv kan ligga bakom att socialistiska ekonomer använder sig av analysen av mervärdet och det variabla kapitalet. Hur används dessa i politisk propaganda.

Diskutera skillnader i det kapitalistiska respektive det monopolkapitalistiska systemet.

Diskutera olika tänkbara utvecklingsvägar, som den europeiska och amerikanska kapitalismen tvingas välja för att lösa överproduktionsproblemen.

Att läsa:

Koncentration och storföretag och *Monopol och storfinans* av C H Hermansson är båda omfattande redogörelser för storföretagen, storbankerna och monopolen i Sverige. Böckerna kan läsas separat. Särskilt rekommenderas *Monopol och storfinans*, som också finns i en pocketutgåva.

The theory of capitalist development: P. M. Sweezy är en utmärkt bok, som på ett mästerligt sätt redogör för den marxistiska synen på kapitalismens utveckling. *Monopoly capital*. Baran & Sweezy behandlar huvudsakligen överflödkriserna i det monopolkapitalistiska samhället. [Båda böckerna finns i svenska översättningar: *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen* (1970) resp [Monopolkapitalet](#) (1970)].

Politisk ekonomi. Nikitin är en diskutabel och relativt ytlig framställning av marxistisk ekonomisk teori. Om den läses kritiskt kan den rekommenderas till dem som vill lära sig visa grundbegrepp och vad de betyder. Av Marx egna skrifter bör man läsa [Till kritiken av den politiska ekonomin](#), [Lön, pris och profit](#) och *Kapitalet* (3 delar varav den första kommer ut i en nyutgåva på Cavefors förlag) i nu nämnd ordning.

Lennart Berntsson: Imperialismen

A. Vad är imperialism?

Med imperialismen menas den process i vilken en härskande samhällsklass utsträcker sin makt från ett land till ett annat, eller m. a. o. utsträcker utsugningen av löntagare och bönder över de nationella gränserna. Drivkrafterna bakom imperialismen står alltid att söka i de ekonomiska och sociala förhållandena inom de länder den utgår från. Grundläggande härvidlag är handels-, industri- och finanskapitalets utvecklingsnivå och koncentrationsgrad. Nödvändigheten att i skärpt konkurrens söka nya och alternativa avsättningsmarknader för varor, tjänster och kapital tvingar ut företagen på internationella marknader. Tvånget att ackumulera kapital för att inte gå under kräver att råvarubehovet säkras, efterfrågan hålls uppe, konjunkturerna stabiliseras, lönerna hålls nere och i bästa fall att konkurrensen elimineras genom monopolställning.

Imperialismen är alltså liktydigt med kapitalismen som internationellt ekonomiskt och socialt system. Mot varje utvecklingsstadium hos kapitalismen svarar en bestämd typ av imperialism. Då den kapitalistiska produktionsordningen behärskas av monopolkapitalet är det i första hand denna klass som genom vinstöverföringar, låga råvarupriser, kontroll över internationella investerings- och handelsmarknader drar fördel av imperialismen och har omedelbara intressen att den expanderar och befästs. Men konkurrensen om marknaderna ställer de olika ländernas monopolkapital i motsättning till varandra. Beroende på koncentrationsgrad och tillväxttakt, kontroll av råvaror och kapitaltillgångar tar sig konflikterna olika uttryck alltifrån ekonomisk till politisk och militär krigföring. Så exempelvis förorsakades första världskriget av Tysklands strävan efter råvaror och kapitalmarknader i tredje världen. Idag utkristalliseras motsättningar mellan framförallt USA och Frankrike till följd av det amerikanska kapitalets dominans på det franskas bekostnad. Det är en motsättning som inte bara återspeglas i Frankrikes utträde ur NATO och vägran att släppa in England i EEC, utan också i vissa militärkupper i Afrika då ”franska” regimer efterträtts av mer USA-vänliga. Medan kampen om marknaderna under slutet av 1800-talet utkämpades genom öppen militär kamp, förs den idag med nykoloniala metoder som CIA, diplomati, ekonomisk utpressning m. m.

B. Imperialismen i historiskt perspektiv

Imperialismen är lika gammal som marknadshushållningen själv och därmed som privat äganderätt, konkurrens och vinstmotiv, men har under historiens lopp uppträtt i en rad olika former som grovt kan indelas i tre olika utvecklingsstadier:

1. 1500-1870: Slavhandel, plundring, handelsutbyte med hjälp av militärt våld. Ledande länder var Spanien, Portugal, Holland, Storbritannien. Perioden motsvarar det merkantila och förindustriella skedet i kapitalismens utveckling.
2. 1870-1945: Råvaru- och livsmedelsexploatering. Koloniala områden eller imperier upprättas, inom vilka moderlandets näringsliv har monopolställning. I Latinamerika inför USA i kraft av sin ekonomiska överlägsenhet ett herravälde utan formell politisk kontroll. Ledande nationer i övrigt var England, Frankrike, Holland, Belgien. Industri- och bankmonopolens svårigheter att finna avsättning för det ekonomiska överskottet, ackumulerat under den industriella expansionen, skärpte konkurrensen och framtvängde den nya imperialistiska utvidgningen.
3. 1945 cirka -: Råvaru- och livsmedelsexploateringen utgör fortfarande det dominerande inslaget. Samtidigt går den större delen av nyinvesteringarna till industri och monteringsföretag av hel- och halvfabrikat. Den ekonomiska integrationen mellan rika och fattiga länder har gjort den direkta politiska kontrollen överflödigt. Formell nationell frigörelse har uppnåtts.

USA har framträtt som det ledande imperialistiska landet. Kontrollen och exploateringen upprätthålls i allt högre utsträckning genom teknologisk och finansiell överlägsenhet. Imperialismen har ändrat form men inte innehåll.

C. Lenins teori

Själva kärnpunkten i Lenins teori om imperialismen var problemet om avsättning för det växande kapitalöverskottet. Marknaderna i de kapitalistiska staterna begränsades av massfattigdomen, medan produktionsresurserna däremot starkt expanderade. Resultatet blev överproduktionskriser och avsättningssvårigheter för kapital och varor. Kriserna hade samtidigt lett till stark koncentration inom industri och bankväsende. Internationell expansion genom kapitalexport blev för monopolen en nödvändig utväg för fortsatt kapitalackumulation. Arbetskraftens lägre pris i kolonierna och möjligheterna till *högre profitkvoter* på kortare tid var den andra viktiga drivkraften bakom den imperialistiska expansionen. Avkastningen var snabbast och störst för *råvaruinvesteringar*, emedan produktionen av råvaror var av mindre komplicerad art och lättare kunde anpassas till den lägre tekniska och ekonomiska utvecklingsnivån i kolonierna. Slutligen hävdade Lenin att *vinstöverföringarna* bidrog till kapitalismens utveckling och tillväxt och att genom den koloniala exploateringen utvidgade och växande kapitaltillgångar kom under de härskande klassernas kontroll.

Monopolkapitalismen vid sekelskiftet

Den imperialistiska expansionen i slutet av 1800-talet utmärktes enligt Lenin av följande viktigare kännetecken i de kapitalistiska staterna och dessas förhållande till tredje världen:

1. Koncentration av produktion och kapital, vilken uppnått ett så högt utvecklingsstadium, att den skapat monopolen, vilka spelade en avgörande roll i det ekonomiska livet.
2. Bankkapitalets sammansmältning med industrikapitalet och uppkomsten av en finansoligarki på grundval av detta "finanskapital".
3. Kapitalexporten, till skillnad från varuexporten, erhöll en synnerlig betydelse.
4. Internationella monopolitiska sammanslutningar av kapitalister vilka delade världen mellan sig, bildades.
5. Jordens territoriella uppdelning mellan de kapitalistiska stormakterna avslutades.

D. Nykapitalism och imperialismen.

Sedan det andra världskrigets slut har de kapitalistiska ekonomierna genomlöpt en i det närmaste oavbruten högkonjunktur. Några av de för imperialismen viktigaste dragen i denna utveckling har i korthet varit följande:

1. *Maktkoncentrationen* inom näringslivet har förstärkts. Ett allt färre antal företag kontrollerar en allt större andel av utländska investeringar, exporten och krigsproduktionen. Storbolagen har blivit internationella ifråga om äganderätt och verksamhet. Dessa företags intressen identifieras i stor utsträckning med det "nationella" intresset. I termer av nationellt intresse sammanfaller storfinansens och militärens såväl ekonomiska som politiska strävanden. Militär strategi och politisk maktbalans har blivit led i kampen att upprätthålla den internationella marknadens kapitalistiska struktur.
2. *Export och militärutgifter* fyller en allt viktigare funktion för ekonomins tillväxt. I USA exempelvis utgörs inom monopoliserade nyckelindustrier 20-50 % av den totala verksamheten av export och försvarsbeställningar. I procent av monopolföretagens vinster omfattar de en betydligt större andel.
3. *Storfinans och statsförvaltning* utgör i allt högre grad en samarbetande och integrerad

enhet, i vilken statens uppgift blir att beskydda, samordna, planera och expandera ekonomins utveckling genom bl. a. militärutgifter, exportkreditgarantier, u-hjälp och investeringsbanker. Den politiska stabiliteten upprätthålls i flera länder av socialdemokratiska partier, vilkas ledningar integrerats i den borgerliga maktstrukturen, och som identifierar sina politiska intressen med fortsatt ekonomisk tillväxt inom ramen för ett kapitalistiskt produktionssystem, vilket i sin tur förutsätter ekonomisk och militär imperialism i tredje världen.

4. Näringslivets industriella struktur har förskjutits i riktning mot produktion av allt mer högförädlade kapital- och konsumtionsvaror. Samtidigt har vissa länder i tredje världen nått en i vissa regioner högre ekonomisk utvecklingsnivå. I stor utsträckning har detta förändrat inriktningen på monopolkapitalets *nyinvesteringar* i tredje världen, vilka i allt högre grad går till lätt industri och handel i stället för som tidigare råvaruutvinning. I Indien investerades 1911 75 % av det utländska kapitalet i råvaruframställning och endast 3,7 % i industri och handel. Motsvarande siffror var 1956 31 % respektive 61 %.

E. Hur påverkas kapitalismen av handel, u-hjälp och investeringar i tredje världen?

Mellan de kapitalistiska västmakterna och tredje världen sker en överföring av kapital och tjänster och utbyte av industriprodukter mot råvaror. Priserna bestäms till övervägande del av maktförhållandena mellan producent och konsument, i mindre grad av spelet mellan efterfrågan och utbud. Genom sin överlägsna styrka-position kan monopolkapitalet bestämma priser, lånevillkor, växelkurser, handelspartners etc.

Vad överförs till de kapitalistiska länderna?

Överföringarna från de fattiga länderna kan i princip indelas i två huvudkategorier: 1) Kapitalöverföringar – räntor på offentliga och privata krediter, utdelningar, provisioner, royalties, amorteringar, licenser, patent m. m. Det som är av vikt här är bruttoöverföringarna till de kapitalistiska staterna, dvs. beräkningen måste ske innan avdrag gjorts för strömmen i motsatt riktning. 2) Överföringar av varor och tjänster – avgörande betydelse i detta sammanhang har bytesförhållandet, dvs. relationerna mellan priset på de varor som utbyts.

Vad betyder överföringarna?

De kapitalistiska ekonomierna påverkas i följande hänseende av dessa två typer av överföringar:

1. Bruttokapitalöverföringarna är ett direkt tillskott till det ekonomiska överskott som ackumulerats hemma. Dess värde kan beräknas på två sätt: dels som ett tillägg till storbolagens vinster, dels i relation till det inhemska investeringsvärdet. Genom att öka investeringarna höjer överföringarna tillväxttakten i de kapitalistiska ekonomierna, vilket i sin tur positivt påverkar sysselsättning, produktion och inkomster.

2. Bytesförhållandena har under efterkrigstiden utvecklats på så sätt att råvarupriserna sjunkit medan industrivarupriserna stigit. För en och samma mängd industrivaror kan västmakterna idag importera en större mängd råvaror än vad de kunde på 50-talet. Då låga råvarupriserna sänker produktions- och konsumtionskostnaderna i de kapitalistiska staterna och bidrar på så sätt indirekt till att höja tillväxt- och levnadsstandard i dessa länder. Enbart Sverige beräknas varje år tjäna cirka 1.000 miljoner kronor på de nuvarande bytesförhållandena. I båda fallen är emellertid betydelsen störst för storfinansen, vilken i sin egenskap av kapitalägare har omedelbara intressen i näringslivets såväl nuvarande som framtida tillväxt.

U-ländernas betydelse för monopolkapitalismen

Den ekonomiska betydelse u-länderna har för de kapitalistiska staterna kan inte enbart bedömas efter deras nuvarande innebörd utan måste också ses mot bakgrunden av

monopolkapitalets framtida expansionsmöjligheter. I detta perspektiv fyller u-länderna och kommer i allt högre grad att fylla följande viktigare funktioner:

1. *Råvarutillgångarna* i tredje världen måste säkras för kapitalismens fortsatta tillväxt. Flera råvaror i tredje världen fyller en oerhört viktig funktion för krigsproduktionen, t. ex. volfram, aluminium, uran, nickel, mangan, olja, järnmalm m. m.
2. Monopolkapitalets koncentrationsgrad kräver allt fler utvägar och marknader för *kapitalinvesteringar*. Behovet av industrialisering i u-länderna skapar en allt större efterfrågan på såväl privat som offentligt kapital.
3. Monopolkapitalismens ökade produktionsresurser framtvingar krav på internationella stormarknader för den växande *varuförsäljningen*. Stagnationstendenserna i de rika länderna ökar vikten av en exploatering av de potentiellt rika marknaderna i tredje världen.

Exploatering genom traditionell u-hjälp

De fattiga länderna står i ett historiskt betingat ekonomiskt och politiskt beroendeförhållande till de kapitalistiska staterna. Genom privata investeringar och handel upprätthåller och utvecklar monopolkapitalet med statsmakternas hjälp sina egna intressen på de fattiga ländernas bekostnad. Även u-hjälpen har blivit ett medel att permanenta tredje världens underordnade och exploaterade ställning, ty oavsett vilka ideella motiv som ursprungligen låg bakom u-hjälpen omsätts den i praktiken genom ett korporativt samspel mellan näringslivet och staten och integreras med monopolkapitalets övriga ekonomiska förbindelser med tredje världen. (Se även ovan.) U-hjälpen kommer därför att fylla följande funktioner för de kapitalistiska ekonomierna:

1. U-hjälpen avlastar det privata kapitalet kostnaderna för sociala utgifter och anläggningar (= utbildning, hälsovård, elektrifiering, vägar, hamnar etc.) vilka finansieras genom offentligt kapital.
2. U-hjälpen representerar offentliga beställningar hos det egna landets industri, vilket positivt påverkar efterfrågan, sysselsättning och produktion inom landet, samt bidrar till konjunktur-stabiliseringen.
3. U-hjälpen skapar stora marknader för privatkapitalets varor och tjänster och bidrar till att befästa dess monopolställning i de fattiga ländernas ekonomier.
4. U-hjälpen stimulerar utbyggandet av nya utländska marknader. Den politiska avkoloniseringen har utökat antalet länder som kan konkurrera på de nya marknaderna.
5. U-hjälpen binder de nationella ekonomierna vid den internationella marknadens kapitalistiska struktur och säkrar monopolkapitalets potentiella och framtida operationsfrihet i dessa länder.

U-hjälpen är intet annat än en förlängning av de gamla kolonialmakternas ekonomiska politik gentemot de fattiga länderna. Den blir också just därför ett sätt att befästa imperialismens kontroll över tredje världen och förhindra möjligheterna till utveckling för folkflertalet.

F. Handel och internationell arbetsfördelning

Den internationella arbetsfördelning som idag existerar är ett sent historiskt fenomen. Först på 1800-talet upprättades mer definitivt den nuvarande ordningen med ett stort antal fattiga och råvaruproducerande länder och ett fåtal dominerande industristater. Den rådande arbetsfördelningen vilar således inte på några "naturliga" grundvalar. Ej heller är den ekonomiskt "nödvändig". Istället är den en direkt följd av det kapitalistiska produktionssystemet. Innan detta system utsträcktes till tredje världen var länderna där inte underutvecklade. Indien hade sin egen textilindustri, men fick den krossad av den engelska imperialismen. Latinamerika

producerade tillräckligt med livsmedel för egna behov innan integrationen i den kapitalistiska världsekonomin drev fram storgodssystemet och livsmedelsproduktion för industristaterna, med svält, hungersnöd och urbanisering som följd inom länderna.

Några allmänna drag i världshandeln

1. De kapitalistiska ländernas andel av världshandeln har konstant ökat från 58,7 % 1953 till 65,5 % 1965. Samtidigt har handelsutbytet mellan dessa länder regionaliserats till tre stora handelsblock – USA/Canada, EEC, EFTA.
2. U-ländernas handel har sjunkit i procent av världshandeln, dessutom avtagit inbördes.
3. De fattiga ländernas produktionsstruktur är integrerad med, på beroende och underordnade villkor, de ekonomiska stormarknaderna i väst. a) Latinamerika i första hand med USA (Dollarzonen). b) 18 afrikanska stater med EEC (Franc-zonen). c) Brittiska samväldet med England/Efta. (Sterlingområdet.)
4. Näringslivet i de fattiga länderna är monokulturellt, dvs. 75-100 % av så gott som varje lands export utgörs av 1-3 varor. Härigenom blir ekonomin sårbarare vid variationer i pris och efterfrågan.
5. På några undantag när uppvisar alla länder i tredje världen underskott i betalningsbalansen, vilket täcks med lån eller betalningsansånd. Över hälften av alla s. k. utvecklingslån som ges till de fattiga länderna går i sin tur till att betala räntor och amorteringar på tidigare lån. U-ländernas kapitalbrist minskar inte genom offentliga lån och privata investeringar, därför att dessa bidrar till att bevara och fördjupa själva roten till kapitalbristen: den nuvarande internationella arbetsfördelningen.

Hur upprätthålls den internationella arbetsfördelningen?

För u-länderna betyder den internationella arbetsfördelningen råvaruproduktion för de kapitalistiska ländernas marknader, vilket i sin tur innebär beroende och underutveckling. Fördelarna med denna arbetsordning bevaras av de kapitalistiska staterna med en rad olika medel:

1. *Privata investeringar* i produktions-, försäljnings- och monteringsföretag skaffar de internationella storbolagen monopolistisk kontroll över varu- och arbetsmarknaderna i de fattiga länderna i kraft av deras finansiella och teknologiska överlägsenhet. Kontrollen ger bolagen inflytande över landets ekonomiska utveckling och möjliggör för dem att förhindra konkurrens från såväl inhemska som *utländska industriföretag*.
2. *Storbolagens* kontroll av priserna på industri- och råvaruprodukter ger dem ett indirekt inflytande över u-ländernas exportinkomster och därmed möjlighet att importera kapitalvaror för industrialisering. U-länderna får en negativ betalningsbalans, tvingas ta lån som ökar skuldbördan som i sin tur tvingar till nedskärningar i importen, vilket i sin tur minskar möjligheten till industrialisering.
3. De kapitalistiska staterna, sammanslutna i handelsblock, använder sig av låga tullar på råvaror, men höga på halv- och helfabrikat, vilket förhindrar u-länderna att exportera industriprodukter, och istället stimulerar till råvaruproduktion då denna blir relativt fördelaktigare.
4. De kapitalistiska staterna försöker att upprätthålla och främja *frihandeln* eftersom denna ger dem direkta ekonomiska fördelar gentemot de fattiga länderna. Frihandeln arbetar alltid till fördel för de mest industrialiserade och konkurrenskraftiga nationerna. Därför går USA, Sverige, Västtyskland i spetsen för internationell frihandel, samtidigt som de för en utpräglad protektionistisk tullpolitik gentemot u-ländernas förädlade varor.
5. Härtill kommer en rad andra mer subtila eller *ny-koloniala* åtgärder, vilka alla dock har syftet att permanenta de kapitalistiska ländernas ekonomiska och politiska överlägsenhet. T.

ex. dumpning, preferenstillar, bilaterala avtal, kontroll av växelkurser, storbankernas inflytande över vissa u-länders penningpolitik, m. m. Resultatet av alla dessa åtgärder vet vi: u-ländernas handel avtar, beroendet ökar, industrialiseringen förhindras eller fördröjs eller snedvrids där den sker, skuldbördan stiger, sårbarheten för internationella åtgärder tilltar.

G. Varför är tredje världen ekonomiskt underutvecklad?

Kännetecken

Tredje världens ekonomiska och teknologiska underutveckling kan karaktäriseras på många sätt. Några av de mer framträdande kännetecknen kan sägas vara följande:

1. Undersysselsättning av arbetskraft, jord och kapital. 2. Starkt beroende av råvaruexport till kapitalistiska länder. 3. Låg produktivitet. 4. Låg investeringskvot.

De mer synliga dragen finner man i analfabetism, brist på hälsovård, livsmedel och kapital, korruption, byråkratisering samt höga militärutgifter och låga socialutgifter.

Klass- och maktstrukturen

Mycket schematiskt sett kan klasstrukturen i tredje världen indelas i följande kategorier: 1) Bönder och lantarbetare omfattar 80-90 % av befolkningen. Bondeklassen utgör emellertid ingen monolitisk enhet utan skulle i sin tur kunna indelas i olika skikt beroende på egendom, arrende m. m. 2) Städernas arbetare och tjänstemän. Tjänstemännen ofta numerärt fler än arbetarna. Utgör den potentiella medelklassen. 3) Den härskande klassen av jordägare, industri- och handelskapitalister, militärer, ämbetsmän, reformistiska politiker m. fl. Ofta också kallad nationell bourgeoisie, oligarki, styrande elit. Karaktäriseras av a) innehar kontrollen av produktionsmedel, statsmakt, försvar, polis. Baserar sin maktställning på utsugning av bönder och löntagare – dvs. exproprieringen av det ekonomiska överskott som dessa skapar. b) Beroende av och i hög grad ekonomiskt integrerad med de lokala representanterna för det internationella monopolkapitalet. Oligarkin är emellertid i sin tur exploaterad och hämmad i sin utveckling av monopolkapitalet, av vilket den dock är beroende för sin egen utsugning av bonde- och löntagarklassen.

Det ekonomiska överskottet

Det ekonomiska överskottet kan bestämmas, dels som det faktiska överskottet och är då skillnaden mellan värdet av vad som produceras i ekonomin och kostnaderna för dess produktion, dels som det potentiella överskottet och utgör då skillnaden mellan vad som skulle kunna produceras med en mer rationell och effektiv produktionsordning och kostnaderna för produktionen.

1. En stor del av det faktiska ekonomiska överskottet utförs av det internationella monopolkapitalet, av den härskande klassen i form av vinster, räntor, investeringar i utländska företag, bankkonton m. m.

2. Den tillgängliga delen av det faktiska ekonomiska överskottet inriktas på improduktiva och socialt irrationella investeringar som t. ex. mark- och bostadsspekulation, lyxiga bank- och administrationsbyggnader, cocaola, kosmetika, privatbilism, förpackning, reklam och turistnäring etc. Detta till följd av de pris- och kostnadsrelationer som de monopolkapitalistiska storföretagen påför u-länderna samtidigt med att den planering som förekommer utgår från eller anpassas till de individuella företagens profitkalkyler. På så vis byggs en produktionsstruktur upp, som tillgodoser oligarkins och monopolkapitalets intressen, men fördjupar misären för bönder och arbetare.

3. Den inhemska oligarkins och storkapitalets monopolistiska kontroll av varu- och arbetsmarknad, den existerande produktionsstrukturen, undersysselsättningen av arbetskraft, mono-

poliseringen av jordegendomar, byråkrati, korruption, militärväsendet – allt bidrar till att förverka och omintetgöra vad som skulle kunna sparas och investeras om den nationella oligarkin miste sin makt, beroendet av det internationella monopolkapitalet upphörde och en revolutionär socialistisk rörelse tog över makten. Just härför måste kampen för social rättvisa riktas mot såväl oligarkin som imperialismen.

4. Relationen mellan rika och fattiga länder karakteriseras av ett metropolis – satellit-förhållande, i vilket metropolisen (rika länder) utgör det dominerande centrat och de fattiga länderna den beroende satelliten. I denna struktur finns olika klassmässiga och geografiska nivåer alltifrån de lokala bönderna på landsbygden i Brasilien, över provinsiella jordägare och den nationella oligarkin av företagare, jordägare och köpmän till det internationella monopolkapitalet i USA. På varje nivå i denna struktur samlas ett ekonomiskt överskott, som i sin tur exproprieras och förs upp till nästa nivå osv. Vad bonden på brasilianska landsbygden arbetar samman tas från honom av jordägaren i provinsstaden, som i sin tur tvingas överlämna en del till de än större jordägarna i det nationella centrat, vilket är beroende och exploaterat av det amerikanska monopolkapitalet i den internationella metropolisen. Varje nivå – utom den lägsta och högsta – i strukturen befinner sig i en dubbel roll, ty dels förs ekonomiskt överskott till nivån, dels tas en del av överskottet från nivån. Mellan de olika nivåerna finns alltså klassmotsättningar. Den viktigaste dubbelrollen spelas av den nationella oligarkin, eftersom den dels befinner sig i motsättning till bönder, arbetare, småborgare vilka den exploaterar, dels i sin tur själv är exploaterad av det internationella monopolkapitalet, från vilket den tidvis söker frigöra sig. Men för att kunna exploatera bönder och arbetare måste den nationella oligarkin ha den internationella metropolisens stöd, vilket i sin tur är beroende av den nationella överklassen. Av denna anledning uppstår allianser mellan USA och de härskande klasserna i Latinamerika, mellan den svenska storfinansen och överklassen i Liberia, mellan det franska monopolkapitalet och de nationella bourgeoiserna i f. d. franska Afrika.

Underutvecklingens orsaker

De fattiga ländernas ekonomiska och teknologiska underutveckling står primärt att finna dels i råvaruproduktionens integration i de monopolkapitalistiska ekonomierna, dels i att denna integration är underordnad och beroende av monopolkapitalet till följd av de fundamentala olikheterna i styrka och konkurrensställning. Som vi sett är denna situation en följd av de senaste fem hundra årens historiska utveckling. Underutvecklingen låter sig alltså inte förklaras om den inte förbinds med imperialismen.

Flera av de nu fattiga länderna hade innan de kolonialiseras en blomstrande ekonomi som fullt tillgodosåg befolkningens ekonomiska och sociala behov. Exempel på detta är framförallt Indien, i viss mån också Kina och Mellersta Östern. I andra länder åter förvärrades ett redan svårt tillstånd genom kolonialt beroende och exploatering. Naturligtvis fanns det även tidigare människor som var fattiga, sjuka och inte kunde läsa, men det viktiga är att dels har fattigdom, svält och hälsovård katastrofalt förvärrats genom imperialismen, dels har möjligheterna till ekonomisk utveckling förhindrats.

Grovt förenklat och schematiskt kan underutvecklingens orsakskedja beskrivas så här: Svälten, sjukdomarna, analfabetismen, arbetslösheten och kapitalbristen beror på de existerande klass- och maktförhållandena, produktions- och handelsstrukturen; dessa strukturella förhållanden är i sin tur baserade på det internationella monopolkapitalets kontroll av kapital-, varu- och arbetsmarknaderna i de fattiga länderna och monopolkapitalets utnyttjande av dessa marknader för sin egen strävan efter maximal vinst och kapitalackumulation. Beroendeförhållandet kan monopolkapitalet upprätthålla och fördjupa genom sina större kapital-, tekniska och administrativa resurser, samt stödet från statsmakten och socialdemokratiska partiledningar – tillsammans möjliggör detta för monopolkapitalet att utöva kontroll över internationella marknader och priser, löner, räntor, utbud, växelkurser, och lånevillkor på dessa

marknader. Denna kontroll och exploatering är i sin tur en direkt nödvändighet för monopol-kapitalismens utveckling och tillväxt.

H. Den militära och politiska kampen

När klassmotsättningarna i tredje världen mellan de imperialistiska krafterna och bondeklassen övergår i väpnad kamp som i Vietnam, Algeriet, Kongo och Kina förklaras konflikterna oftast som isolerade företeelser orsakade av bristfällig information, felaktiga föreställningar eller suspekta psykologiska motiv hos de maktbärande. Imperialismen är som vi sett emellertid en ekonomisk och politisk företeelse förankrad i de på klassbas uppbyggda sociala strukturerna. Konflikterna och motsättningarna i tredje världen kan därför heller inte förklaras i maktpolitiska termer som ett utslag av stormakternas rivalitet eller som utländskt styrda konspirationer. Varje revolution och kontrarevolution är istället direkta följder av de exploaterade klassernas försök att frigöra sig från det beroende och förtryck som socialt kännetecknas av svält och arbetslöshet. De härskande klassernas och monopolkapitalets militära och politiska försvar för den bestående ordningen är i sin tur det omedelbara resultatet av deras ekonomiska och politiska beroende av investeringar och handel i tredje världen. När ett land, som Vietnam, försöker nå nationell självständighet blir kampen därför också riktad mot världsmarknadens kapitalistiska struktur, och således mot det internationella monopolkapitalet – i Vietnam företrätt av USA. Då ett nationellt uppror numera oftast är en social revolution och en sådan inte kan få stöd från annat än socialistiska stater, kan befrielseförsöket alltid stämplas som ”kommunistiskt”, vilket å priori berättigar bruk av napalm och giftgaser. Genom att upprätthålla myten om kommunistisk ”aggression” och ”världsrevolution” skapas ett politiskt klimat som möjliggör uttaxering av enorma försvarsbördor. Utgifterna är nödvändiga dels som ett skydd för utländska ekonomiska intressen men också för att undvika en depression av 30-talskaraktär. Försvarsutgifterna är således inte bara ett yttre ”skydd” utan också överklassens inre skydd mot hotet från radikala inrikespolitiska reformkrav; krav som också här alltid ges beteckningen ”kommunism”.

Dessa problem kan varken lösas genom effektivare administration, bättre utbildning och information, radikala påtryckningsgrupper inom stora byråkratiska och centraliserade partier eller successiva och parlamentariska reformer. Till det krävs istället för västvärldens del en fundamental omorganisation av hela den sociala och ekonomiska strukturen. Något som enbart kan genomföras av en radikal och kompromisslös socialistisk rörelse. För tredje världens del är det enda återstående alternativet i flertalet fall nationella och sociala befrielse-rörelser. Som socialister i västvärlden är det därför vår plikt att samtidigt som vi arbetar på ett socialistiskt Europa konsekvent stödja befrielse-rörelserna i de fattiga länderna. Den utan tvivel viktigaste u-hjälpen i dagens läge är ekonomiskt och politiskt stöd till FNL. Postgiro-konto 400499 Stockholm.

Att läsa:

[Imperialismen som kapitalismens högsta stadium](#) – Lenin – Arbetarkultur

Från kolonialism till socialism – Bo Gustavsson – Clarté 1966

Sverige, Västmakterna och de fattiga länderna – Berntson/Persson – Tribun 1967

Jordens fördömda – Franz Fanon – Kommer på Tema

[Från Jalta till Vietnam](#) – David Horowitz – Verdandidebatt Prisma

Capitalism and Underdevelopment in Latinamerica – Frank – Monthly Review [svensk utgåva: *Kapitalism och underutveckling i Latinamerika*]

After Imperialism – Michael Baratt Brown – Heineman London 1963

The political Economy of Growth – Paul Baran – Monthly Review [svensk utgåva: *Utvecklingens politiska ekonomi*]

Imperialism old and new in Socialist Register 1964 - Hamza Alavi – Monthly Review

Le pillage du tiers monde – Pierre Jaleé – Maspero Paris

Afrikas dåliga start – René Dumont – Rabén & Sjögren

Lands Alive – René Dumont – Monthly Review

The Theory of Capitalist Development – Paul Sweezy – Monthly Review [svensk utgåva:

Teorin för den kapitalistiska utvecklingen]

Ghana; End of an illusion – Fitch-Oppenheimer – Monthly Review

Faj Arvidsson: Lenin och revolutionen

Sekelskiftets Ryssland var ett land med en begynnande och ganska snabbt framskridande industrialisering men där industriarbetarklassen ännu utgjorde en liten minoritet bland befolkningen. Småbönderna och lantarbetarproletariatet bildade den överväldigande majoriteten. De sociala och politiska förhållandena hörde till de mest efterblivna i världen. Livegenskapen hade avskaffats endast några årtionden tidigare. Kapitalismens framträngande skedde inom ramen för institutioner från den feodala samhällsordningen. Tsaren var fortfarande enväldig monark, parlament fanns inte och inte heller tryck- och föreningsfrihet. Tsarryssland, ”folkens fängelse” behärskade bortåt 200 nationella minoriteter, från finnar och polacker i väster till georgier och armenier i söder och jakuter och eskimåer i öster. Den ryska litteraturens blomstring kontrasterade mot den utbredda analfabetismen. Byråkratin var beryktad över hela världen för sin korruption och ineffektivitet, polisen för sin brutalitet. Men den ryska arbetarklassen blev den första i världen som segrade i en socialistisk revolution.

När de marxistiska idéerna kom till Ryssland under 1800-talets sista decennier dominerades oppositionen mot tsarväldet av narodnikerna, ”folkvännerna”, som såg bondemassorna som Rysslands hopp och använde sig av attentat på myndighetspersoner som ett medel att väcka folket till medvetande och skrämma överklassen till reformer. En fortsättning på denna riktning blev det socialrevolutionära partiet. Socialrevolutionärerna ansåg att Ryssland inte hade mycket att lära av de västliga industriländerna. I stället ville man utveckla ett socialistiskt samhälle på grundval av det gemensamma jordägande som existerade i de ryska byarna. Socialrevolutionärernas vänsterflygel kom att under oktoberrevolutionen stödja Lenins linje medan högersocialrevolutionärerna blev motståndare till revolutionen och därefter deltog på den vita sidan i inbördeskriget.

Den ryska socialdemokratin växte fram som ett ideologiskt alternativ till folkvännerna. Dess första anhängare utgjordes av studenter som övertygats om det fruktlösa i de ryska revolutionärernas traditionella attentatspolitik, som såg nödvändigheten av politisk organisation och som överflyttade förhoppningarna från bönderna till arbetarna. En framstående teoretiker fick man tidigt i Georgij Plechanov. Socialdemokraterna betraktade industrialiseringen och uppkomsten av en modern arbetarklass som ett nödvändigt villkor för socialismens seger i Ryssland eftersom arbetarna — och inte bönderna — var de enda som kunde leda en socialistisk revolution.

Marxistiska grupper uppstod i städerna. En av dem var det av Lenin ledda ”Kampförbundet för arbetarklassens befrielse” i Petersburg. 1898 bildades vid en kongress i Minsk ett socialdemokratiskt parti. Vid denna tidpunkt befann sig Lenin i deportation i Sibirien. Efter frigivningen begav han sig till Västeuropa, där han tillsammans med Plechanov och andra startade tidningen Iskra (Gnistan). Iskra som smugglades in i Ryssland blev centrum för det revolutionära arbetet. Partiet hade till förfogande ett stort antal skribenter och teoretiker i exilen och inne i Ryssland växte antalet anhängare och sympatisörer både bland arbetare och studenter. Den organisatoriska nivån låg dock långt under den intellektuella. Organisationerna existerade i allmänhet endast för kort tid och dukade oftast snabbt under för polisens förföljelser och sin egen brist på erfarenhet av illegalt arbete, särskilt när entusiasmen för de nya idéerna gav vika för känslan av hopplöshet inför förhållandena. För Lenin tedde sig frågan om organisationen, om hur man skulle säkerställa kontakten mellan de olika particellerna, skapa en fast central ledning och övervinna den rådande lösligheten som den avgörande för rörelsens framtid. I *Vad bör göras* (1902) utvecklade han för första gången utförligt sin uppfattning om partiets rätta organisation.

Ett socialistiskt parti måste vara ett proletärt parti, ett klassparti. Men för den skull sammanfaller inte partiet med klassen. För att kunna ta ledningen i kampen måste partiets

medlemmar befinna sig på en högre nivå av medvetenhet än arbetarna i allmänhet och bättre än dem se sammanhangen mellan kortsiktiga reformkrav och det revolutionära målet och mellan de olika etapperna i den revolutionära utvecklingen. Spontana folkliga rörelser uppstår alltid i ett samhälle präglad av nöd och förtryck, men utan planmässig organisation och revolutionär teori kommer de inte utöver reformismens ram, nöjer sig med tillfälliga eftergifter som den härskande klassen kan vara villig till när den känner sig hotad men som alltid förr eller senare kan tas tillbaka så länge dess monopol på den väpnade makten i samhället förblir orubbat. Folkets spontana kamp mot förtrycket är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för framgång i en revolutionär situation. Massornas spontanitet måste förenas med partiets medvetenhet. ”Utan revolutionär teori kan det inte finnas någon revolutionär rörelse.” Partiet bör därför vara arbetarklassens avantgarde, dess förtrupp som även under nedgångsperioder står fast vid det långsiktiga målet, förbereder nya revolutionära framstötter och när ögonblicket kommer är i stånd att utnyttja de möjligheter som bjuds därför att man i förväg har analyserat revolutionens strategiska och taktiska problem. Ett sådant parti måste ställa mycket höga krav på sina medlemmar. För medlemskap räcker det inte att ansluta sig till partiets program; man måste också och framför allt delta i partiets dagliga arbete och med tillämpning på detta arbete studera den marxistiska teorin. Medlemmarna skall utgöra en elit som ”ägnar inte bara sina lediga kvällar utan hela sitt liv” åt revolutionen. Kvaliteten är viktigare än kvantiteten — ”det är bättre att tio som arbetar inte kallar sig partimedlemmar ... än att en pratmakare skall ha rätt och möjlighet att vara medlem av partiet”.

Delvis var givetvis Lenins förslag till ”ett parti av ny typ” präglad av villkoren för ett illegalt parti vars arbete syftade till ett landsomfattande väpnat uppror, villkor som inte gäller för alla länder och alla tider. Men där fanns också element som Lenin utan tvivel tillmätte principiell betydelse. Den demokratiska centralismen: partikongressen och under perioderna mellan kongresserna de av kongressen utsedda organen har rätt att träffa för partiets alla medlemmar och organ bindande beslut. Detta dels för att säkra ett effektivt och smidigt arbete och enhetliga aktioner men dessutom och i första rummet för att garantera att partimajoritetens vilja uttrycks i partiets politik. Principen om kritik och självkritik: partiets enhet utesluter inte motsättningar inom men utesluter att de lämnas olösta. För lösningen av dessa motsättningar måste existera rätt och skyldighet till kritik. Denna är en nödvändig förutsättning för den utkristallisering av en gemensam linje ur ett otal ofta skiljaktiga och motstridiga personliga erfarenheter som är innehålllet i den demokratiska centralismen. Arbetsplikten: genom denna får man en hela partiet genomsyrande enhet av teori och praktik.

Bolsjevismens födelse kan dateras till Vad bör göras? och den år 1903 hållna partikongressen. Den hårdaste oppositionen mot de förslag till stadgar och program som då lades fram kom från en högerflygel som till största delen var en utlöpare av den ”ekonomistiska” riktning som de närmaste åren tidigare hade varit ganska inflytelserik och som ville att arbetarrörelsen skulle överlåta politiken åt borgarna och själv begränsa sig till att genom fackligt-ekonomiska aktioner söka förbättra arbetarnas situation. I frågan om villkoren för medlemskap i partiet uppstod emellertid en strid som för framtiden blev mer betydelsefull, trots att den vid själva kongressen inte tedde sig avgörande och delvis kom att vävas samman med personliga konflikter i samband med Lenins beslutsamma strävan att skapa en effektivt arbetande partiapparat. På grund av utgången vid valen till centralkommitté och redaktion för partiorganet kom Lenins anhängare att kallas bolsjeviker (bolsjinstvo = majoritet) och hans motståndare mensjeviker (mensjinstvo minoritet). Efter kongressen ingick Plechanov som tidigare stött Lenin en överenskommelse med mensjevikerna varigenom Iskras redaktion utvidgades på ett sådant sätt att tidningen kom under mensjevikernas ledning. Lenin lämnade då redaktionen och grundade så småningom en ny tidning, Vperjod (Framåt).

De ryska nederlagen i 1904-05 års krig mot Japan utlöste en social och politisk kris för tsarväldet, inledd med en blodig sammanstötning vid en demonstration i Petersburg för

åttatimmarsdag, minimilön och lagstiftande församling. Strejker, nationella revolter och bonderevolter följde över hela landet. Även inom krigsmakten jäste det. Matroserna på pansarkryssaren Potemkin gjorde sitt berömda myteri. Myterier förekom också på andra fartyg, örlogsbaser och garnisoner. En generalstrejk framtvängde tsarens s. k. oktobermanifest, vari utlovades ett parlament, duman. I huvudstaden låg ledningen av strejken i händerna på ett arbetarråd, sovjeten. Oktobermanifestet ledde till att det liberala partiet, kadetterna, undandrog strejkrörelsen sitt stöd. I december 1905 upplöstes sovjeten och dess medlemmar arresterades. Samma månad slogs ett uppror i Moskva ned.

1905 års revolution har kallats den ryska revolutionens generalrepetition. Den visade i blytbelysning de många och väldiga motsättningarna i tsarriket. Den gav var och en av de små revolutionära grupperna en möjlighet att pröva sitt programs slagkraft på de ryska massorna. Den kom att skärpa och fördjupa kampen mellan bolsjevikerna och mensjevikerna. Från och med nu var det två olika strategiska grunduppfattningar som stod mot varandra.

Det påstås ofta att oktoberrevolutionen 1917 var en omärxistisk revolution. Detta är i varje fall inte riktigt i den meningen att Marx skulle ha hävdad, att en proletär revolution alltid förutsätter en fullt genomförd industrialisering. Under 1848-49 års revolution i Tyskland i ställdes Marx och kommunisterna inför problemet om proletariatets ställning i en borgerlig revolution. Marx' slutsats var teorin om den permanenta revolutionen. Å ena sidan måste arbetarklassen med all kraft stödja alla demokratiska reformkrav som bourgeoisien ställer mot den feodala ordningen eller resterna av denna eftersom den gynnsammaste ramen för utvecklingen av proletariatets klasskamp är den fullt genomförda demokratiska republiken. Å andra sidan bör arbetarna så tidigt som möjligt organisera sig i ett eget parti som slår vakt om sin självständighet, utformar en egen sammanhängande och alla frågor omfattande samhälls-åskådning och förbereder sig på att förvandla den borgerligt-demokratiska revolutionen till en socialistisk arbetarrevolution. Marx menade att situationen i Tyskland var sådan att bourgeoisien på ett tidigt stadium skulle börja se proletariatet i stället för feodalklassen som sin huvudfiende och därför skulle avstå från att fullfölja sin revolution av fruktan för konsekvenserna. Arbetarklassens uppgift blir då att själv ta ledningen i kampen för demokratin och bredda och fördjupa denna till en kamp för socialismen.

I *Socialdemokratins två taktiska linjer* i den demokratiska revolutionen som Lenin skrev sommaren 1905 analyserade han den ryska revolutionens möjligheter. I polemik mot mensjevikerna som såg partiets uppgift ligga i att hjälpa den liberala bourgeoisien till makten i en demokratisk revolution för att därefter i takt med industrialiseringen och arbetarklassens växande numerär utveckla klasskampen till en socialistisk omvandling pekade Lenin på den ryska borgerlighetens svaghet. Arbetarklassens främsta bundsförvant var i stället bönderna. Arbetarna skulle i förbund med bönderna genomföra den demokratiska revolutionen och upprätta "arbetarnas och böndernas revolutionärt-demokratiska diktatur" under sin egen ledning. Böndernas främsta intresse var jordfördelningen och genom att krossa godsägarnas makt och omfördela jorden kunde alliansen med bönderna säkras. Denna revolution skulle inte medföra kapitalismens omedelbara avskaffande men maktförhållandena skulle ge arbetarna möjlighet att under gynnsamma villkor styra utvecklingen mot socialism och avsevärt förkorta vägen till socialismen i Ryssland.

Den revolutionära flodvågen följdes av svåra år för den ryska socialdemokratin. Ett temporärt närmande mellan bolsjevikerna och mensjevikerna 1906-07 efterträddes av tilltagande fraktionskamp och upplösning. De möjligheter till legal verksamhet som tillkom med den dock synnerligen odemokratiskt valda duman gav upphov till en riktning, "likvidatorerna", som ville slopa partiets underjordiska verksamhet och enbart satsa på arbete inom ramen för det av tsarregimen tillåtna. Bland bolsjevikerna ville några permanenta den bojkott av dumavalen som man proklamerat under den revolutionära perioden. Lenin förkastade båda dessa uppfattningar. Möjligheterna till legalt arbete borde utnyttjas samtidigt som partiets

underjordiska apparat hölls intakt. Vid en kongress i Prag 1912 blev partisprängningen definitiv. I fortsättningen utgjorde bolsjeviker och mensjeviker två skilda partier trots att båda behöll det socialdemokratiska partinamnet.

Under åren före första världskriget ägnade sig Lenin speciellt åt den nationella frågan. I 1903 års partiprogram hade kravet på nationell självbestämmanderätt fastslagits. Inom den europeiska arbetarrörelsen hade dock högerfalangen sedan länge intagit en vacklande och tveksam hållning i denna fråga. Särskilt beträffande kolonialpolitiken var ovilligheten stor att utmana den växande chauvinism som följde i den koloniala kapplöpningens spår. Den europeiska arbetarrörelsen förblev också isolerad från de nationella motståndsrörelserna i kolonierna. För socialdemokratins del har denna isolering som bekant bestått in i vår tid och många socialdemokratiska partier i de imperialistiska staterna har aktivt deltagit i förtrycket av de underkuvade nationerna. Ett exempel bjuder den franske socialdemokratiska partiledaren Guy Mollets eskalering av Algerietkriget under sin tid som konseljpresident.

Även bland socialister från förtryckta folk fanns de som förnekade den nationella befrielsekampens värde. Trots att Rosa Luxemburg i praktiken häftigt och oförsonligt bekämpade partiledningarnas passivitet i fråga om agitationen mot militarismen och kolonialpolitiken menade hon att ett ställningstagande för principen om det nationella självbestämmandet endast skulle spela nationalismen i händerna; under imperialismen var nationernas självbestämmande omöjligt och under socialismen föråldrat. Denna inställning hängde ihop med hennes teori om imperialismens spontana sammanbrott i en totalomfattande ekonomisk kris. Rosa Luxemburgs åsikter användes av vissa mensjeviker som förevändning för en uppmjukning i ståndpunktstagandet till de av Tsarryssland förtryckta folkens rättigheter.

Lenin gick till storms mot dessa tendenser i Om nationernas självbestämmanderätt. Nationell befrielsekamp är möjlig även under kapitalismens imperialistiska fas. Att den under vissa gynnsamma betingelser till och med kan lyckas på fredlig väg visas av Norges lösgörande från Sverige genom unionskrisen 1905. Den svenska arbetarrörelsens stöd åt normännens rätt till nationell självständighet tog Lenin som exempel på den riktiga hållningen för arbetarklassen i en förtryckarnation. Särskilt för arbetarna i imperialistiska stater är det nödvändigt att stödja kampen mot nationellt underkuvande, även om denna kamp leds av borgerligt nationalistiska element. Nationell självbestämmanderätt måste innebära rätten till nationellt avskiljande, möjlighet att bilda en egen stat. Detta skall gälla också och inte minst i ett socialistiskt samhälle.

Världskrigets utbrott gav den nationella frågan ett maximum av aktualitet. Medan väljarna transporterades till skyttegravarna för att dö eller stympas i det utnötningskrig som blev verklighet i stället för de snabba offensiver som generalerna i enlighet med då gällande strategiska doktrin hade företagit i sina krigsspel röstade ombuden i parlamenten för krigskrediterna. ”So was tut man, so was sagt man nicht” — så gör man, så säger man inte, hade en socialdemokratisk politiker i framskjuten ställning sagt till Bernstein, då denne öppet utvecklade teorin för den anpassning till det kapitalistiska samhället som många socialdemokrater på högerkanten sedan länge praktiserade. Men nu talade man. ”I farans stund lämna vi ej fäderneslandet i sticket.”

Andra Internationalens oförmåga att genomföra några som helst åtgärder mot kriget kom som en chock för Lenin liksom för den stora massan av socialister. När nyheten om den tyska socialdemokratiska riksdagsfraktionens röstning kom i partiets huvudorgan *Vorwärts* tänkte han sig först möjligheten av en förfalskning, utpräglad av armén. År 1914 innebar inte bara en bankrutt för arbetarinternationalen i dess gamla form. Det innebar också leninismens framträdande som internationell strömning. Lenins uppfattningar radikaliserades nu mycket snabbt. Kriget är ett imperialistiskt rövarkrig. För varje krigförande lands arbetarklass är den egna regeringen och de egna kapitalisterna den värsta fienden. Marx sade att ett folk kan inte

vara fritt så länge det förtrycker andra folk. Soldaterna vid fronten slåss för sitt eget förslavande när de dödar andra nationers arbetare. Lenin ställde parollen om ”den egna regeringens nederlag i det imperialistiska kriget” och ville bygga upp en ny internationell arbetarrörelse enad kring detta krav. De analyser av imperialismens ekonomi som Lenin vid denna tid var sysselsatt med (se kap. 6) fogade han in i ett politiskt sammanhang. Möjligheten att krossa imperialismen och förhindra nya och ännu mer fruktansvärda krig ligger i en enad front av de industrialiserade nationernas arbetare och de hundratals miljonerna förtryckta människorna i de koloniala och beroende länderna.

Men det imperialistiska kriget hade en annan sida som Lenin ständigt uppehöll sig vid och som utgjorde grunden för den strategi han nu utformade. De krigförande staternas regeringar gjorde just det som alla revolutionärer borde göra men inte alltid gör: man beväpnade miljoner och åter miljoner av arbetare och bönder. Lenins förslag var helt enkelt: vänd vapnen åt rätt håll, mot edra egna regeringar!

Ryssland blev den första stat som föll samman inifrån under krigets påfrestningar. När arbetarna i Petrograd störtat tsarregimen gick regeringsmakten över i händerna på de borgerliga partierna. Samtidigt återuppstod sovjeterna. Förhållandena vid fabrikerna och inom armén var sådana att sovjeterna reellt kontrollerade viktiga samhällsfunktioner. Detta dubbelvälde blev bestående fram till oktoberrevolutionen.

Sovjetrörelsens spontana uppkomst och spridning gav Lenin den centrala punkten i det program för revolutionens vidare utveckling som han framlade vid sin återkomst till Ryssland. I sovjeterna såg han den äntligen vunna formen för proletariats politiska makt. Förutom omedelbar fred, jord åt bönderna, trygghet av livsmedelsförsörjningen i städerna och självbestämmanderätt åt de nationella minoriteterna krävde han att all makt skulle övergå i händerna på sovjeterna. Denna skärpning av linjen mötte först motstånd inom partiet och genomdrevs endast tack vare Lenins oerhörda energi och övertygelseförmåga.

Den teoretiska motiveringen gavs i *Staten och revolutionen*, skriven av Lenin under sommaren och förhösten 1917. Staten, dvs. den tvångsorganisation vars kärna består av speciella, från folket i övrigt avskilda, väpnade förband (stående arm, polis) behövs endast i ett samhälle delat i klasser. Staten är ett organ för klassherravälde, det yttersta vapnet i klasskampen, ett uttryck för klassmotsättningarnas oförsonlighet. Varje härskande klass skapar just sin speciella typ av stat, anpassad till dess egendomsförhållanden, som det är statens uppgift att garantera. Den kapitalistiska staten utmärks av sin byråkratiska och militaristiska karaktär, något som blir alltmer uppenbart ju längre imperialismen och monopolkapitalismen utvecklar sig. Proletariatet kan därför inte överta kapitalisternas stat. Denna parasitära utväxt på samhället måste krossas. Makten läggs hos de stora massorna och utövas genom deras valda organ, sovjeterna. Proletariatets maktorgan är ingen stat i egentlig mening eftersom deras uppgift är raka motsatsen till uppgiften hos all tidigare offentlig makt — att avskaffa utsugningen i stället för att säkra den. Exproprieringen av kapitalisterna och godsägarna kan emellertid endast ske genom tvång. Likaså måste de genom tvång, i yttersta hand våld, hindras från att återerövra sin maktposition. De kapitalistiska diktatorerna behandlas alltså på ett sätt som från deras synpunkt ter sig diktatoriskt. Denna sida av sovjetdemokratien kallade Lenin proletariats diktatur. Endast denna tillfälliga aspekt hos sovjetmakten gör den jämförbar med en stat.

När bolsjevikerna ställde förslaget om sovjeternas övertagande av makten och avsättande av den provisoriska regeringen befann de sig ännu i minoritet — en mycket liten sådan. Under flera månader försiggick revolutionen i stort sett i fredliga former. Den fredliga masskamp som nu utvecklade sig var emellertid lika intensiv som den väpnade kampen tidigare och senare. Bolsjevikerna grundlade nu sin seger genom sitt enkla, slagkraftiga program som svarade på just de frågor som ställdes av människor som för första gången i sina liv hade

möjligheten att påverka valet mellan olika sam-hällssystem och en argumentering som var så klar och konkret att åhöraren kunde förvandlas till agitator. På så sätt erövrades fabrik efter fabrik, regemente efter regemente. Lenins intresse var under denna tid inriktat på att ta till vara den möjlighet till ett fredligt maktövertagande som kunde finnas.

Regeringens politik upphävde emellertid den chansen. En rasande kampanj inleddes mot bolsjevikerna och främst mot Lenin, som beskylldes för landsförräderi, för att vara tysk agent därför att han fortsatte att bekämpa kriget och kräva frihet åt alla nationer inom landet. Medlemmar arresterades, räder företogs mot particentraler och partiorganet *Pravdas* lokaler. Inför överbefälhavaren Kornilovs försök att rycka till sig makten tvingades dock regeringen att söka stöd hos bolsjevikledarna, vilka var de enda som hade tillräckligt stor auktoritet bland soldaterna för att få dessa att stoppa honom. Därmed var det uppenbart för alla var den verkliga makten låg. Den 25 oktober tog Petrogradsovetens militära utskott över makten i huvudstaden. Samma dag samlades den allryska sovjetkongressen. Bolsjevikerna fick majoritet och bildade den nya regeringen. folkkommissariernas råd, med Lenin som ordförande. Litteraturhänvisningar och frågor för diskussion återfinns i slutet av nästa kapitel.

Bernt Kennerström: Trotskij och Stalin – några drag i Sovjetunionens utveckling

Trotsky

Trotsky anslöt sig tidigt till den revolutionära rörelsen i Ryssland och blev som så många andra revolutionärer efter en tid häktad av tsarens hemliga polis och 1899 deporterad till Sibirien. Efter en dramatisk flykt kunde han 1902, 23 år gammal, ta sig över till London, där han sammanträffade med Lenin och andra exillemisar för det ryska socialdemokratiska partiet, bland dem veteranerna Plechanov och Axelrod.

Efter att från början ha betraktats som en av dem som stod Lenin allra närmast, drogs Trotsky in i de interna partiintrigerna och kom i stark motsatsställning till Lenin vid partikongressen i London 1903. Det var vid denna kongress som partiet reellt, om än ej formellt, splittrades i två fraktioner, bolsjevikerna och mensjevikerna. Trotsky kom att ställa sig på mensjevikernas sida i den avgörande frågan om partiets organisation. Han stöttes bort av Lenins tänkta centraliserade elitparti. Trotsky menade att ett sådant skulle komma att avlägsna sig från och ersätta arbetarklassen. Denna substitutionism kunde sedan leda till att centralkommittén ersatte partiet och slutligen en diktator centralkommittén.

Det är dock felaktigt att beteckna Trotsky som mensjevik, då han efter en kort tid bröt med den mensjevikiska linjen, som alltmer fick drag av den tyska reformismen. I stället upprättade Trotsky kring sin person en centrumfraktion, vars främsta målsättning var att åstadkomma en försoning mellan de båda grupperna, något som dock visade sig vara helt orealistiskt. Trotsky blev själv i stället alltmer isolerad från de båda grupperna. Skillnaden mellan Trotsky och Lenin kom dock i huvudsak att ligga på ett rent personligt plan, medan den mellan Trotsky och mensjevikerna var av fundamental taktisk och strategisk art.

Några år efter londonkongressen kom Trotsky, isolerad och utan stöd från något parti att spela en framträdande roll i den ryska revolutionen 1905. Den 22 januari detta år utsattes en fredlig demonstration i Petersburg för beskjutning, vilket krävde ett hundratal dödsoffer. Aktionen gav upphov till landsomfattande arbetardemonstrationer och strejker, vilka i oktober kom att i det närmaste fullständigt förlama det ryska näringslivet. I de större städerna uppstod arbetarråd, sovjeterna, som övertog administration och fördelning av livsmedel och vapen. I den största sovjeten, Petersburgs, valdes Trotsky till andre ordförande och kom under två månader fram till december 1905, då sovjeterna gick under, att leda huvudstadens arbetarklass i dess kamp mot tsarismen.

Tsarregimen hämtade sig dock snabbt från den tillfälliga överrumplingen och i slutet av 1905 och början av 1906 kunde man slå ned alla sovjeterna, varvid en rad framstående revolutionära ledare häktades, bland dem även Trotsky.

Den permanenta revolutionen

Under sin rannsakningstid i fängelset drog Trotsky en rad teoretiska lärdomar ur det som nyligen inträffat och lade därmed grunden till den teori, som har blivit känd under namnet den permanenta revolutionen.

För förståelsen av den permanenta revolutionen är det nödvändigt att först skissera den inställning, som de flesta europeiska marxister hade till utvecklingen i Ryssland. 1905 års revolution betecknades i sin objektiva innebörd som borgerlig, trots att arbetarklassen varit den drivande faktorn, vars historiska uppgift bestod i att förverkliga de reformer som det franska borgerskapet genomfört redan 1789, dvs. bereda vägen för övergången från halvfeodala förhållanden till kapitalistiska produktionsförhållanden. Först därefter och i takt med produktivkrafternas utveckling och uppkomsten av en numerärt starka arbetarklass kom

socialismens genomförande att stå på dagordningen. Tills vidare skulle man stödja de vänsterliberala gruppernas krav. I västeuropa däremot, där de kapitalistiska reformerna redan genomförts, var krav på socialismens genomförande realistiska, i Ryssland var de det inte.

Med dessa strängt evolutionistiska åsikter bröt Trotskij helt. Utgångspunkten för hans argumentering var en analys av de specifika egenskaper, som skiljde Rysslands utveckling från de västeuropeiska staternas. Ryssland utmärktes framför allt av frånvaron av en stark medelklass. Den ryska industrialiseringsprocessen hade inte gått via städernas hantverk eller gett upphov till en däri engagerad medelklass. Medan tusentals bondbyar levde helt isolerade från varandra, så utgjorde själva statsapparaten landets enda verkligt integrerande faktor.

Den ryska industrien fick sin kraft dels från staten, dels från omfattande utländska, i synnerhet franska, investeringar. Dessa förhållanden skapade en paradoxal situation: medan Ryssland fordrade reformer, som bröt med tsarismen och dess halvfeodala struktur, så fanns det ingen borgarklass, vilken i likhet med den franska var kapabel att genomföra dessa. Detta var en av de viktigaste lärdomarna från 1905: i det avgörande ögonblicket på hösten detta år hade det ryska borgerskapet svikit och kapitulerat inför tsarismen.

Den moderna industrien i Ryssland hade i stället för en slagkraftig medelklass gett upphov till en i städerna starkt koncentrerad arbetarklass, sysselsatt i företag, som i storlek vida överträffade många västeuropeiska. Det fanns fabriker, där tiotusentals arbetare var anställda. I denna den ryska arbetarklassen såg Trotskij den enda sociala kraft som kunde omvandla Ryssland. Men en sådan omvandlingsprocess, ställd under arbetarklassens ledning, skulle inte kunna stanna blott vid de borgerliga kraven utan måste av historiens egen logik leda vidare och fram till den ryska arbetarklassens egna maktövertagande.

Medan de flesta övriga socialister vid denna tid menade, att arbetarklassen kunde ta makten, först då den utgjorde en majoritet i samhället och detta genomgått en fullständig industrialiseringsprocess, hävdade Trotskij motsatsen. ”I ett land som är ekonomiskt underutvecklat kan proletariatet ta makten tidigare än i länder där kapitalismen är utvecklad.”

Från sina meningsmotståndare fick Trotskij snart höra, att han önskade ”hoppa över” ett historiskt stadium. Mot detta genmälde Trotskij att det borgerliga stadiet, inte alls skulle överhoppas, utan skulle förverkligas av arbetarklassen, då, den ryska borgerligheten visat sig oförmögen därtill.¹ Revolutionens permanens låg i det faktum, att den av arbetarklassen skulle föras vidare, till dess att denna uppnått makten.

En annan anklagelsepunkt gick ut på att Trotskij förordade, att en minoritet av befolkningen skulle härska över majoriteten. Denna anklagelse tillbakavisades av Trotskij med hänvisning på den roll som bönderna skulle komma att spela i hans revolutionsschema. Förvisso besatt bönderna en kraftig revolutionär potential, men Trotskij tillmätte dem inte någon självständig revolutionär handlingskraft. Bönderna skulle däremot stödja den samhällsklass som tillvaratog dess intressen och för dem skulle ”proletariatet vid makten framstå för bönderna som dess befriare”. Storgodsägarnas jord skulle exproprieras och fördelas bland bönderna. Därigenom skulle proletariatet tillförsäkras ett massivt stöd från bönderna, varför det inte längre kunde bli tal om ett minoritetsherravälde.

Den andra aspekten av den permanenta revolutionen gäller den socialistiska revolutionen som sådan. ”Under en obestämt lång tid så undergår alla sociala relationer en omvandling. Varje omvandlingsstadium härstammar direkt från det föregående ... Utbrott av inbördeskrig och utländska krig omväxlar med perioder av 'fredliga reformer'.”² Det genomgående draget i denna aspekt är att alla samhällets institutioner genomgår en revolutionär omdaningsprocess, som på lång tid inte tillåter samhället att uppnå ett jämviktsstadium. Däri ligger den andra aspekten på revolutionens permanens.

Vi såg tidigare, att grundvalen för revolutionens genomförande stod att finna i böndernas stöd

till arbetarklassen. Detta stöd gjorde det möjligt att igångsätta revolutionen inom Rysslands nationella ram. Men det var otillräckligt för att tillförsäkra revolutionen en fortsatt utveckling. Denna kunde endast tryggas på ett internationellt plan. Här vilade den permanenta revolutionens tredje aspekt. Revolutionen kunde startas men ej fullbordas på nationellt plan. Förr eller senare måste det uppkomma en konflikt mellan de självägande bönderna och proletariatet. Det senares kollektivistiska strävan skulle gå ut över bönderna. En nationalisering av böndernas jord, vilket Trotskij såg som oundvikligt, skulle ställa de båda klasserna mot varandra. Trotskij kunde därför inte tänka sig ett socialistiskt Ryssland isolerat under en längre tid. Den enda räddningen stod att söka i en seger för de utvecklade ländernas proletariat. Utan detta internationella proletära stöd skulle revolutionen kunna krossas av den västeuropeiska kapitalismen eller av inre kontrarevolutionära krafter i det ögonblick bondeklassen vänder ryggen åt proletariatet.

Trots att splittringen mellan bolsjevikerna och mensjevikerna 1912 blev oåterkallelig, strävade ändå Trotskij att från sin centrumposition få till stånd enighet. Under tiden invecklades han och Lenin i en debatt kännetecknad av starka personliga motsättningar.

Då Trotskij återvände till Ryssland i maj 1917 anslöt sig dock hans fraktion till bolsjevikpartiet och Lenin och Trotskij beslöt att glömma det förflutna och inledde förtroligt samarbete.

Stalin

Medan Trotskij:s liv före revolutionen 1917 i huvudsak var förlagt utom Ryssland var hans kommande motståndare Stalin engagerad i illegal organisationsverksamhet inom Ryssland. Efter att 1899 ha relegerats från ett prästseminarium i Tiflis slöt han sig senare till det ryska socialdemokratiska partiet, för vars räkning han organiserade arbetarna i Kaukasusens två stora städer Tiflis och Baku.

Vid tiden för londonkongressen 1903 och partiets splittring var Stalin förvisad till Sibirien. 1904 lyckades han fly därifrån och vid sin återkomst ställde han sig helhjärtat på Lenins sida och blev ledare för bolsjevikernas partiorganisation i Kaukasien. Trots ett i många avseenden framgångsrikt arbete förblev Stalin länge ett okänt namn för exilbolsjevikerna. Han deltog i partikongressen 1906 i Stockholm, men intog där en undanskymd position.

Lenin hade dock fått sin uppmärksamhet inriktad på Stalin och försökte vid pragkongressen 1912 få Stalin invald i centralkommittén, men röstades ned av de övriga delegaterna. Senare lyckades han genomdriva att Stalin kooperades. I den ryska byrå, med fyra medlemmar, som kommittén upprättade för att leda partiets verksamhet inom Ryssland kom Stalin att ingå med två partikamrater från Baku. Kaukasussektionen utgjorde vid denna tidpunkt den kanske mest framgångsrika avdelningen inom Ryssland och åtnjöt stor respekt bland exilledarna i synnerhet till följd av en rad lyckade strejker och demonstrationer.

I slutet av 1912 sammanträffade han med Lenin i Krakov och gjorde sin första självständiga teoretiska insats med en skrift om socialdemokratien och den nationella frågan, som uppskattades högt av Lenin och grundlade Stalins rykte som expert på detta problem. 1917 blev han också kommissarie för nationalitetsfrågor.

Medan till exempel Rosa Luxemburg och Bucharin menade, att de små nationalitetsstaterna utgjorde ett historiskt passerat stadium och att utvecklingen gick mot stora sammanhängande multinationella stater, hävdade Stalin att folkslagen i Ryssland skulle tillerkännas full självbestämmanderätt och möjligheter att utträda ur den ryska nationen. Som socialist kunde han inte ställa sig positiv till en sådan utveckling, målet var ju ett internationellt socialistiskt samhälle, men till följd av det förtryck som tsarryssland riktade mot de skilda nationaliteterna, hade starka antiryska stämningar uppstått. Och, menade Stalin, man kunde inte grunda ett socialistiskt Ryssland på denna grund, utan endast på att de olika nationaliteterna frivilligt

anslöt sig till ett multinationellt Ryssland. För att denna frivillighet över huvud taget skulle få någon mening, måste de först ha möjlighet att begära sitt utträde.

Då Stalin 1913 återvände till Ryssland arresterades han på nytt och deporterades till Sibirien, där han förblev till mars 1917.

Några drag i Sovjetunionens historia 1917-1939

Krigskommunismen.

Bolsjevikernas inrikespolitik kom helt att präglas av inbördeskrigets krav, vilka gav upphov till den så kallade krigskommunismen. För att garantera arméns och stadsbefolkningens försörjning infördes ett rekvisitionssystem, varigenom man lade beslag på böndernas jordbruksöverskott och intensifierade klasskampen på landsbygden genom en allians med fattigbönderna mot stor- och mellanbönderna.

Andra utmärkande drag i krigskommunismen var nationaliseringen av all industri och förbud mot privathandel. Handeln skulle skötas av statliga eller kooperativa organ. Arbetskraften mobiliserades efter militära former och organiserad i arbetskompanier etc. tilldelades den statligt bestämda uppgifter. Detta gick ut över fackföreningarnas inflytande och ledde till uppkomsten av den så kallade arbetaroppositionen, som hävdade att hela det ekonomiska livet skulle underställas fackföreningarna, medan partiet skulle utöva ett allmänt ledarskap.

Arbetaroppositionen besegrades, men dess klagomål, byråkratiens tillväxt, den tilltagande centraliseringen och partiets utnämningssätt, var ett av många tecken på krigskommunismens misslyckanden. Rekvisitionspolitiken ledde till en katastrofal livsmedelsbrist. Industriproduktionen var 1/6 av 1913 års nivå. 1920 var inbördeskriget i stort sett avslutat och försöken att fullfölja krigskommunismen ställde bolsjevikerna i konflikt med upproriska bönder. Då slutligen Kronstadtmatroserna, tidigare revolutionens stöttepelare, gjorde revolt, insåg Lenin situationens allvar och på den 10:e partikongressen 1921 antogs den så kallade Nya ekonomiska politiken. (NEP) Som krigskommunismens främsta förespråkare hade Trotskij och Bucharin framstått, även om de i huvudsak hade kunnat stödja sig på Lenin.

NEP och den ekonomiska debatten.

Under NEP-perioden behölls de största företagen nationaliserade liksom banker, utrikeshandel och transportväsendet. Men en del av handeln överläts i privata händer. Man upphörde med tvångsrekvisitionen av livsmedel och lät bönderna själva marknadsföra sina överskottsprodukter mot att de erlade en viss skattesats. Följden blev att det i städerna uppstod en ny köpmanna-klass och på landsbygden kapitalistiska former, där storbönder, kulaker, anställde lantarbetare och arrenderade stora jordegendomar. Avsikten med NEP var att åter få till stånd ett utbyte mellan städer och landsbygd och genom delvis eftergifter i kapitalistisk anda bygga upp den statliga sektorn. Omkring 1926 hade denna politik lett till att man uppnått 1913 års produktionsnivå.

NEP satte helt sin prägel på 20-talets ekonomiska debatt. Här skall några drag i den uppmärksammas. Bucharin, som tidigare tillhört ultravänstern, blev nu den mest energiske talesmannen för en långt driven NEP-linje. Huvudproblemet gällde förhållandet mellan den statliga industrien och jordbruket och endast genom stora eftergifter för det senare såg Bucharin garantier för industriens tillväxt. Genom hög prissättning och låga skatter skulle man uppmuntra privat kapitalackumulation hos bönderna. Det säger sig självt att endast kulakerna var i stånd att utnyttja en sådan politik. Bucharin präglade sin kända slogan ”berika er själva”. Bucharin såg ingen social fara i denna privata kapitalackumulation. Genom att den förekom i en socialistisk stat skulle samhället i dess helhet berikas. Genom att kapitalackumulation skedde på statens bekostnad, skulle visserligen industrialiseringen gå långsamt, ”i snigeltakt”. Detta var dock den enda möjligheten för ett isolerat Sovjet.

Mot detta resonemang riktades häftig kritik av ekonomen Preobrazjenskij. Utgångspunkten för honom var nödvändigheten av en snabb industrialisering. Problemet härvid låg i att Sovjets underutvecklade industri inte på egen hand kunde skapa hela det investeringskapital som behövdes. För att kunna bygga upp en tungindustri måste privat kapitalackumulation förhindras och i stället koncentrera den till staten. Det därtill nödvändiga investeringskapitalet skulle erhållas genom ett omfattande tvångssparande. Preobrazjenskij talade om att under den så kallade primitiva socialistiska ackumulationen skulle detta ske på framför allt böndernas bekostnad. Det värde som deras produkter representerade skulle utbytas mot industrivaror av lägre värde. (Allt enligt den marxistiska ekonomiens begrepp.) Under denna industrialiseringsprocess ställde sig Preobrazjenskij på produktionssidan i motsatsställning till konsumtionssidan, som till följd av tvångssparandet och koncentrationen på den tunga industrien under en viss tid måste bli eftersatt.

Omkring dessa åsikter grupperades de politiska motsättningarna. Efter Lenins död 1924 erhöll Bucharin stöd från Stalin, även om denne långt ifrån accepterade allt i Bucharins program. Denna centrum-höger-grupp bekämpade framgångsrikt den trotskistiska oppositionen, som till stora delar antagit Preobrazjenskij's åsikter.

På det ideologiska planet utkämpades en kamp mellan Trotskij's teori om den permanenta revolutionen och Stalins, känd under namnet socialism i ett land. Den huvudsakliga skillnaden gällde frågan om det var möjligt att fullborda socialismens uppbyggande i Sovjet ensamt, vilket hävdades av Stalin, men förnekades av Trotskij. Stalin menade att fullbordandet kunde ske utan hjälp från de utvecklade ländernas proletariat och att uppgiften underlättades av landets naturliga tillgångar: ett vidsträckt territorium och god tillgång på råvaror. Genom den kontrollen, som en proletär statsmakt hade över dessa och tack vare böndernas stöd var målsättningen fullt genomförbar.

Mot detta genmälde Trotskij, att de självägande bönderna skulle komma att motsätta sig den socialistiska kollektivismen, medan Stalin ansåg att en häftig industrialiseringsprocess skulle medvetet framprovocera en brytning med bönderna.

Den viktigaste skiljelinjen i denna ideologiska debatt låg dock i det som inte klart formulerades. Stalins åskådning stämde överens med en utsträckt opinion bland ledande bolsjevik. Sedan man utan bistånd hållit stånd i sju år, uppstod ett självförtroende, som tidigare saknats. Sovjet var inte längre, som man före revolutionen ansett, ett bihang till den västeuropeiska arbetarrörelsen, utan numera dess ledare. Trotskij's ständiga framhävande av landets underlägsenhet, den låga industriella utvecklingsgraden, fattigdomen och bondebefolkningens konservatism var ett angrepp på dessa partifunktionärers känsla av rysk självförtroende och självförtroende.

Stalin—Bucharinruppens kampanj mot Trotskij ledde till att denne hösten 1927 först uteslöts ur partiet och följande år landsförvisades.

Den fortsatta händelseutvecklingen i Sovjet kom dock i viss mån att besanna vänsteroppositionens farhågor. Eftergiftspolitik gentemot kulakerna hade på ett oroväckande sätt stärkt dessas maktposition. De såg sig nu så starka att de kunde inleda en utpressningspolitik mot städernas arbetare genom en omfattande produktions- och leveransvägran. Till följd därav hotades städerna på nyåret 1928 av hungersnöd. Bland annat detta föranledde Stalin att vidtaga en radikal omändring av den hittills förda politiken. 1928 infördes den första femårsplanen och året därpå krossades högerfalangen med Bucharin i spetsen.

Femårsplanerna. 1928-32 1932-37

1929 påbörjades en genomgripande omorganisation av jordbruket. Under parollen ”likvidering av kulakerna som klass” inleddes sammanslagningen av små jordbruksenheter till stora kollektiv med kooperativt ägande. Den helt abruptt proklamerade kollektiviseringen

genomfördes under brutala former och ledde under de första åren till svår hungersnöd till följd av oppositionella bönders massförstörelse av boskap och livsmedel.

I längden ledde dock kollektiviseringen till önskat resultat. Genom sammanslagning till stora enheter möjliggjordes ett rationellt utnyttjande av den tillgängliga maskinparken. Genom denna reform förhindrades också den privata kapitalackumulationen, vilken i stället centraliserades till staten. Under en central planeringsmyndighet, Gosplan, genomfördes en detaljerad planering av hela ekonomin. Investeringskapitalet, som erhållits genom ett offentligt tvångssparande, dirigerades av Gosplan, liksom den tillgängliga arbetskraften, framför allt till uppbyggande av en tung industri på medveten bekostnad av konsumtionsindustrin. Den häftiga industrialiseringsprocessen genomfördes under utomordentliga lidanden och ansträngningar från arbetarklassens sida, men de högt uppsatta målen nåddes. Under ett decennium lyckades det Sovjet att inhämta ett hundraårigt försprång, från de västeuropeiska staternas sida. Mellan 1928 och 1938 fyradubblades kol-, järn- och stålproduktionen.

Framställningen av traktorer och lokomotiv var störst i världen.

Under dessa tio år hade Sovjet tagit steget från ett underutvecklat jordbruksland till en av världens främsta industrinationer. Endast denna häpnadsväckande utveckling gör det möjligt att förstå hur Sovjet så framgångsrikt kunde bekämpa den tyska nazismen.

Utrikespolitiken

1917-21 (23)

Efter oktoberrevolutionen spelade de utrikespolitiska förhållandena en utomordentligt väsentlig roll. Det första världskriget pågick ännu och under 1917 hade bolsjevikerna konsekvent hävdat att Ryssland måste dra sig ur detta. Lenin var medveten om att ett isolerat tyskt-ryskt fredsfördrag skulle komma att medföra en allvarlig tillbakagång för sovjetstaten, men ansåg, att den blott skulle bli av tillfällig art. Alla kommunistledare var övertygade om, att den ryska revolutionen blott utgjorde förspelet till en liknande revolutionär utveckling i västeuropa. I själva verket ansåg man att ett socialistiskt Ryssland inte isolerat kunde motstå vitgardisters och den europeiska kapitalismens gemensamma motanfall, utan kunde räddas endast genom revolution i något industrialiserat västeuropeiskt land, i synnerhet då Tyskland.

Lenin trodde först, att det ryska fredserbjudandet skulle utlösa en arbetarrevolution i Tyskland. Då detta dock inte skedde 1917-18 och den ryska armén i det närmaste upphört att fungera, ställdes man inför ett svårt val, som hotade att helt splittra bolsjevikledningen. Lenin förklarade sig beredd att acceptera omfattande eftergifter för väntade tyska krav, men röstades ned i centralkommittén. En annan falang, ledd av Bucharin, ville föra ett revolutionärt krig mot Tyskland. I denna situation valde man en linje föreslagen av Trotskij, som då förhandlingar med tyskarna väl inletts gick ut på att medan inget fredsfördrag undertecknades upphörde man ändå med stridshandlingarna, varför den ryska delegationen avbröt förhandlingarna i februari 1918.

Tyskland inledde då genast en motoffensiv, inför vars förödande följder centralkommittén insåg realismen i Lenins linje och den 15 mars 1918 avslöts fredsfördraget i Brest-Litovsk, med omfattande territoriella avträden till centralmakterna.

Då den tyska kollapsen inträffade några månader senare, uppstod en situation, som tycktes infria bolsjevikernas förhoppning på en revolutionär utveckling i Tyskland. Den tyska novemberrevolutionen jämfördes med den borgerliga ryska föregående år. Karl Radek sändes i hemlighet för att hjälpa till vid organiserandet av det tyska kommunistpartiet under ledning av Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht. I januari 1919 drogs de tyska kommunisterna in i ett arbetaruppror i Berlin, mot Radeks enträgna varningar. Upproret var dåligt organiserat och

slogs med lätthet och stor brutalitet ned av den tyska socialdemokratien och militären — Luxemburg och Liebknecht mördades.

Vintern 1918-19 uppstod vidare sovjetrepubliker i Ungern och Bayern, båda dock av mycket kort varaktighet.

De revolutionära förhoppningarna mötte således allvarliga bakslag. För att samordna de olika ländernas revolutionära kamp grundades den 4 mars 1919 den tredje, den kommunistiska internationalen, Komintern. Deltagande partier måste uppgiva sin suveränitet och underkasta sig Kominterns generallinje. Det bör dock påpekas, att vid denna tidpunkt och fram till mitten av 20-talet utgjorde Komintern ett demokratiskt förbund av kommunistpartier, där de ickeryska partierna hade goda möjligheter att påverka dess linje. Senare kom de ickeryska partiernas inflytande att helt elimineras och Komintern blev en avdelning underordnad den officiella sovjetiska utrikespolitiken.

Vid Kominterns andra kongress sommaren 1920 återuppstod förhoppningarna om en spridning av revolutionen. Polen hade försökt utnyttja det ryska svaghetsläget genom ett angreppskrig, men deras arméer drevs snart på flykten. Då Komintern sammanträdde stod röda armén utanför Warszawa. Lenins förhoppning var att den ryska armén skulle tåga genom Polen och in i Tyskland och på så sätt förverkliga en socialistisk omvandling i Tyskland. Hans tanke var dock inte att som de ryska arméerna efter andra världskriget genomföra socialismen ovanifrån, utan att närvaron av ryska trupper skulle verka som en direkt utlösande kraft på arbetarklassens kamp och maktövertagande i dess egna länder. Den ryska armén skulle således aldrig ersätta utan blott inspirera den tyska arbetarklassens kamp.

Dessa planer kunde dock aldrig realiseras, då den ryska armén ett allvarligt nederlag utanför den polska huvudstaden och fördrevs.

Ett nytt revolutionsförsök iscensattes i mars 1921 i Tyskland under rysk uppmuntran men mot många tyska kommunisters betänkligheter. Resultatet blev ett katastrofalt bakslag och för några år upphörde det tyska kommunistpartiet att vara en politisk maktfaktor. Trotskijs sammanfattning av läget var träffande; ”I Tyskland finns det en revolutionär situation men inget revolutionärt parti.”

1921-28

Dessa utrikespolitiska bakslag inträffade samtidigt med Kronstadtrevolten och införandet av NEP-politiken och föranledde en omorientering av den sovjetiska utrikespolitiken. Under utrikesminister Tjitjerins ledning och delvis i motsättning till Komintern, eftersträvades och uppnåddes en ”normalisering” av förhållandena till västmakterna. Sovjet erhöll diplomatiskt erkännande från väst — från USA dock först 1933 — och handelsförbindelser utvecklades.

Liksom Tyskland tidigare utgjort huvudintresset för bolsjevikernas ansträngningar blev detta även nu förhållandet. Framgångsrikt lyckades Tjitjerin utnyttja motsättningarna mellan Tyskland och västmakterna. Intima ekonomiska och militära relationer till detta land blev en av grundvalarna för Sovjets strävanden att skydda sig mot förnyade västeuropeiska angreppsförsök. Kominterns motstånd mot denna linje upphörde sedan dess linje lett till ett nytt upprorsförsök — det tredje i ordningen — i oktober 1923, i samband med den franska Ruhrockupationen, vilket i likhet med de föregående krossades.

1928-33

Uppkomsten av den tyska nationalsocialismen utsatte dock den tysk-ryska vänskapen för en ohållbar påfrestning. En ny inställning till västmakterna inleddes vid tidpunkten för 1929 års stora depression. Stalin bedömde situationen så att kapitalismens stabila period var förbi och den gick mot en fascistisk utveckling på det inre planet, som i sin tur skulle leda till nya imperialistiska krig. I detta läge måste framför allt arbetarklassens kamp intensifieras. Denna

Stalins realistiska bedömning, gjord 1930, innehöll dock element, som avsevärt kom att försvåra denna kamp. För det första gjordes ingen klar åtskillnad mellan Hitler och de demokratiska borgerliga grupperna, utan dessa jämfördes i stor utsträckning.

Det största problemet gällde dock förhållandet till den tyska socialdemokratien. I 20-talets början hade denna lierat sig med den tyska reaktionen och slagit ned alla revolutionsförsök från arbetarklassens sida. Dessa historiska erfarenheter ledde Komintern till att betrakta socialdemokratien som huvudmotståndaren och den beskrevs av Stalin som fascismens vänsterflygel. I stället för att söka få till stånd ett samarbete med socialdemokratien på antinazistisk bas isolerade man sig från och riktade huvudsakligen kampen mot denna. Faran av ett nazistiskt maktövertagande underskattades eller ansågs automatiskt leda över till en socialistisk revolution.

1934-39

De katastrofala följderna av denna politik framstod klart i början av 1934. Det råder ingen tvekan om att arbetarrörelsens splittring i Tyskland avsevärt underlättade Hitlers makttillträde i januari 1933. Inför hotet från ett återupprustat Tyskland vidtog Stalin nu en total omändring av den sovjetiska utrikespolitiken.

Sovjet inträdde i Nationernas förbund och blev den ivrigaste förespråkaren för kollektiv säkerhet, att genom en rad internationella bestämmelser söka hejda den befärade tyska expansionen. Vidare eftersträvades ett antinazistiskt samarbete med framför allt Frankrike och England.

Detta var också tiden för de stora folkfronterna. Den europeiska socialdemokratien bedömdes nu som en av de viktigaste antifascistiska krafterna och i Frankrike och Spanien inleddes ett vittgående samarbete med ländernas socialdemokratiska partier. För de franska och spanska kommunistpartierna ledde denna politik till utomordentligt stora framgångar. Det är under denna tid som det franska kommunistpartiet blev det största arbetarklasspartiet i Frankrike. Först då man brutit med den föregående periodens sterila linje kunde partiet utvecklas till ett verkligt massparti.

Men om folkfrontspolitiken hade gynnsamma följder för de deltagande kommunistpartierna, så blev detta inte fallet, vad gällde den ursprungliga målsättningen: att isolera den tyska nazismen. Genom en rad händelser klargjordes det för Stalin att västmakternas antinazism var betydligt svagare än deras antikommunism. Under spanska inbördeskriget tillät man utan motåtgärder Hitler, Franco och Mussolini att krossa den spanska demokratien.

Trots västmakternas förpliktelser gentemot Tjeckoslovakiet tillät man Hitler att stycka detta land hösten 1938. Sovjets önskan att aktivt träda till Tjeckoslovakiets försvar motarbetades. Denna västmakternas politik kunde av Stalin endast tolkas på ett sätt: England och Frankrike ville ha garantier mot tyskt anfall i väster men skulle inte opponera sig mot en tysk expansion österut. Trots detta sökte Stalin energiskt få till stånd en effektiv försvarsallians riktad mot Tyskland mellan Sovjet, England och Frankrike. Alla försök i den riktningen motarbetades dock av västmakterna. England lät till och med 1939 Tyskland förstå, att man var intresserad av en tysk-engelsk överenskommelse, enligt vilken Östeuropa skulle förklaras vara tysk intresseområde.

I detta läge, då det tyska hotet mot Sovjet blev allt uppenbarare och stöd från västmakterna var ouppnåeligt, såg Stalin endast en utväg; non-aggressionspakt. En sådan ingicks också i augusti 1939 och utgjorde slutet på folkfrontspolitiken. Pakten väckte på sin tid stor bestörtning och häftig kritik riktades från flera håll mot Stalin. Mot bakgrund av västmakternas vacklande hållning gentemot Tyskland framstår dock denna tysk-ryska pakt som en historisk nödvändighet. Västmakternas blinda antikommunism hade gjort dem oförmögna att bekämpa den tyska nazismen.

Att diskutera:

1. Lenin ansåg, att nationell befrielsekamp underlättades av den växande motsättningen mellan de imperialistiska makterna. Diskutera vilken betydelse detta förhållande har i vår tid.
2. Diskutera med utgångspunkt från Lenin de olika förhållanden under vilka nationalismen kan utgöra en progressiv eller en reaktionär kraft.
3. Vilken betydelse har Lenins analys av staten för oss. Vilken roll spelar förstatliganden i en socialistisk strategi jämfört med andra former för kollektivt ägande? (Se kapitel 12.)
4. Skillnader och likheter mellan Lenins och Trotskijs revolutionsteorier. Vilken giltighet har de för den revolutionära kampen i den tredje världen?

Litteratur.

En skildring av denna period finns i Isaac Deutschers briljanta biografier, en oundgänglig läsning för att uppnå en djupare förståelse av Sovjetunionens utveckling. Hans biografi över [Stalin](#) (1948, flera utgåvor och i svensk översättning) är fortfarande standardverket liksom hans trilogi över Trotskij ([Den väpnade profeten](#), [Den avväpnade profeten](#), [Den förvisade profeten](#) 1954-63).

Över Lenins liv har ännu ingen acceptabel biografi publicerats.

En värdefull samtidsskildring av den ryska revolutionen är John Reeds [Tio dagar som skakade världen](#). (svensk översättning hösten 1967).

En detaljerad skildring av revolutionens första skede ges i E. H. Carrs *Den ryska revolutionen, 1917-23*, tre delar och i flera utgåvor.

En inte helt invändningsfri skildring finns i Alan Mooreheads *Den ryska revolutionen*.

En engagerad redogörelse ges av Trotskij i hans [Ryska revolutionens historia del 1](#), (3 delar) 1930.

De i boken omnämnda verken av Lenin återfinns i V. I. Lenin: *Valda verk* (fyra band, Arbetarkultur 1956).

Av Stalins verk kan framför allt nämnas *Leninismens grundfrågor* (två band, Arbetarkultur 1935-38).

Ett bra koncentrat av Trotskijs skrifter finns i *The Age of Permanent Revolution: A Trotsky Antholog.* (Dell 1964 med förord av Deutscher.) [Svensk översättning: *Den permanenta revolutionens epok* (Partisanförlaget 1969)]

Trotskijs [Den förrådade revolutionen](#) (1936, flera utgåvor) är ett försök att med marxistisk metod förklara det stalinistiska fenomenet. Den är fortfarande aktuell, i synnerhet som den på ett utförligare och mer konsekvent sätt föregriper mycket av den nuvarande kinesiska sovjetkritiken.

Sune Sunesson: Mao och revolutionen i Kina

Tiden fram till bildandet av Kinas Kommunistiska Parti (KKP).

Kina hade under 1800-talet vid åtskilliga tillfällen blivit påmint om sin svaghet. Kolonialmakterna hade blivit allt framfusigare i sina krav på fritt utrymme för spekulation och exploatering, medan det gamla feodala kejsardömet försök att värja sig mot de välbeväpnade västeuropéerna och nordamerikanerna nästan genomgående misslyckades. Även med Japan krigade man — och förlorade. Vid sekelskiftet hade man fått acceptera att kolonialmakterna behandlade Kina på samma sätt som man i en familj behandlar en vattenmelon. Man hade förlorat inflytandet över flera av randstaterna: Korea, Burma, Thailand m. fl.

De sociala förhållandena i detta jättelika land var fruktansvärda. Den helt övervägande delen av befolkningen var jordbrukare, som var helt beroende av jorden för sin utkomst. En stor del av jorden ägdes av godsägare och storbönder, och de självägande småbönderna var ofta dagsverksskyldiga. Landet var uppdelat mellan lokala småfurstar på olika nivåer som var någotsånär lojala mot kejsaren men ständigt låg i fejd med varandra för att utvidga sina intresseområden. För att bekosta dessa krig och de andra nöjen som feodala makthavare brukar ha lust till, hade de utvecklat ett skatteindrivningssystem, som var synnerligen effektivt. Skatterna belastade de mindre välställda småbönderna och statarna tungt. Inte sällan drabbades stora områden av missväxt och hungersnöd. Vid sådana tillfällen kunde tiotals miljoner människor svälta ihjäl under ett enda år, medan spannmålsspekulanterna gjorde lysande affärer.

I städerna började vissa moderna industrier växa upp, speciellt i Shanghai och de andra stora kuststäderna och i Manchuriet. De var i stor utsträckning beroende av utländskt kapital för sin existens.

Kolonialmakterna var dock ofta ganska ointresserade av att låta Kina bygga upp en industri. Det var nämligen främst som *marknad* för varor producerade av industriländerna, t. ex. tändstickor och billiga tyger, eller varor som producerats i kolonier och kunde säljas med vinst i Kina, t. ex. opium – som Kina var så åtråvärt för västeuropéer och nordamerikaner.

Många hade krävt förändringar och flera mindre uppror, demonstrationer och andra skärmytslingar hade föregått den revolution som bröt ut 1911 i Kina. En av ledarna för denna revolution var Sun Yat-sen, som senare skulle grunda *Kuomintang-partiet*.

Kejsarfamiljen föll, och Sun blev president för en kort tid. Han efterträddes av Yüan Shih-kai, som snart utvecklades till en despot i bästa kejsarklass. Kina splittrades igen.

Vid denna tidpunkt var Mao Tse-tung student i Changsha, huvudstaden i Hunan-provinsen i södra Kina. Han hoppade av från sina studier i ett halvår 1911 och var soldat i den revolutionära armén. Mao var 18 år gammal år 1911. Han hade liksom många andra unga kineser påverkats av de många socialreformistiska och nationalistiska rörelser som länge krävt förändring och förnyelse av Kina, dels för att hindra ytterligare förödmjukelser från kolonialisterna, dels för att förbättra det kinesiska folkets villkor och göra Kina till en stark och rik nation. Dessa rörelser fick sin inspiration dels från Kinas historia, dels från europeisk och amerikansk liberalism och reformism. Vid den här tidpunkten hade marxismen ännu mycket litet inflytande i Kina.

När Mao lämnade högskolan i Changsha 1918, för att resa till Peking, där han fick anställning som bibliotekarie, var han ännu inte marxist. Han hade deltagit aktivt i en mängd politiska sammanhang, skrivit tidskriftsartiklar och bildat föreningar och studerat kinesisk och västerländsk filosofisk och samhällsvetenskaplig litteratur. I Peking mötte han Li Ta-chao, som var chef för det bibliotek där han arbetade. Li var en av de mest inflytelserika personerna

inom den kinesiska vänstern vid denna tid, och en av de första som propagerade för marxismen och ansåg den tillämpbar på Kina. Under hans ledning utvecklade sig Mao snabbt mot marxismen.

En av de viktigaste orsakerna för marxismens uppblomstring i Kina var det exempel som Oktoberrevolutionen hade gett. Li var en stor beundrare av de ryska bolsjevikerna, och ansåg att Kina borde följa samma väg som Ryssland.

Li Ta-chao och en annan av de män, som påverkade Mao mycket vid denna tid, *Ch'en Tu-hsiu*, var också de som bildade Kinas kommunistiska parti, som höll sin första kongress 1921.

Versailleskonferensen efter första världskriget ville tillerkänna Japan vissa landområden i Kina. Detta väckte en storm av protester i hela landet. Efter de demonstrationer som hölls i Peking den fjärde maj 1919 kallas den antiimperialistiska rörelse som växte fram ur vreden över detta beslut ”*fjärde-maj-rörelsen*”. Fjärde majrörelsen fick stöd av en mängd befolkningsgrupper i hela landet främst studenter och den ledde till en stor uppblomstring av den politiska aktiviteten bland Kinas vänstergrupper. Mao var mycket aktiv i denna rörelse, reste tillbaka till Changsha och startade en rad revolutionära verksamheter, bl. a. deltog han i ett uppror mot en lokal general och småfurste. 1920 började Mao organisera arbetare i Hunan, i organisationer som var marxistiska. 1921 deltog han i bildandet av Kinas kommunistiska parti. Samtidigt hade ett kinesiskt kommunistiskt parti bildats i Frankrike, där många kinesiska studenter då läste och arbetade. Även i andra länder bildades kinesiska kommunistiska organisationer.

Kommunisterna hade vissa organisatoriska framgångar och lyckades snabbt bilda ett stort antal lokalorganisationer och fackföreningar.

Det kan i detta sammanhang vara berättigat att något dröja vid frågan om hur den revolutionära teori såg ut, som den internationella kommunistiska rörelsen rekommenderade för länder av Kinas karaktär.

Lenins och Kominterns politik.

Redan i sitt verk om imperialismen framlägger Lenin tanken att Asien kunde spela en aktiv roll, i den revolutionära omvandlingen av världen. Om befolkningen i de utplundrade länderna reste sig mot imperialisterna och deras handgångna män, skulle kapitalismen i de länder som bedrev imperialistisk politik allvarligt skakas och därigenom skulle dessa länder komma närmare revolutionen. Marx hade också varit inne på denna tankegång och skrev en artikel i New York Tribune om saken 1853.

Att revolutioner var nödvändiga i de koloniala och ”halvkoloniala” områdena, var de flesta kommunister eniga om, sedan Lenins teorier om imperialismen vunnit erkännande. Vad man däremot inte visste lika säkert var hur dessa revolutioner skulle gå till, vem som skulle leda dem och vilka etappmål man skulle sätta upp för omvandlingen. På Kominterns andra kongress, 1920, lade Lenin fram ett förslag till program i den ”nationella och koloniala frågan”, som i stort sett antogs, trots viss motvilja från vissa delegater. (På svenska i Lenins *Valda verk*, band 4, sid 483.) I Lenins teser fastslås att kampen för antiimperialistiska revolutioner i de utplundrade länderna måste ha samma prioritet som de socialistiska revolutionerna i industriländerna. Därför måste kommunisterna stödja nationella demokratiska rörelser i de underutvecklade och/eller kolonialiserade områdena. Kommunisterna och proletariatet kunde inte alltid vara den ledande kraften i dessa rörelser, men skulle ta denna plats, då en bärkraftig kommunistisk rörelse utvecklats. En annan central tes är kravet om stöd till ”bonderörelsen i de efterblivna länderna mot godsägarna, mot de stora jordägarna samt mot varje yttring eller kvarleva av feodalism ...” Det gällde vidare att ”försöka bibringa bonderörelsen en så revolutionär karaktär som möjligt ...” samt att ”inrikta alla krafter på att i länder, där det härskar förkapitalistiska förhållanden, tillämpa sovjetsystemets grundprinciper

genom att bilda 'de arbetandes råd' osv.”

Dessa principer skulle ha en mycket stor betydelse för Kominterns och de kinesiska kommunisternas politik och för den kinesiska revolutionens inriktning.

Samarbetet med Kuomintang.

Under tjugotalets första år hade Sun Yat-sen i Kanton bildat en motregering mot despoterna och generalerna i norr, och började, bl. a. med rysk hjälp bygga upp Kuomintang-partiet där. Från och med 1923 gick kommunisterna in i Kuomintang som enskilda medlemmar och bildade en förenad organisation som riktade sig mot härskarna i norr. Mao och andra kommunister hade viktiga poster i Kuomintang. Under denna tid började Mao organisera bönderna i sin hemprovins Hunan i lantbrukarföreningar, som delvis mycket framgångsrikt sökte genomdriva reformer på landsbygden och beröva godsägarna en stor del av deras inflytande. Mao hade tidigare, trots att han själv var lantbrukarson, inte insett lantbrukarbefolkningens revolutionära betydelse, vilket han senare erkänt och beklagat.

Kuomintang hade stora framgångar i kampen mot kondottiärerna i norr och väster och samförståndet mellan kommunister och Kuomintang höll i sig, även om det efter Sun Yat-sens död 1925 knakade ordentligt i fogarna, särskilt 1926, då Chiang Kai-shek, Kuomintangs unge överbefälhavare, gjorde ett försök till statskupp.

Under denna tid började enigheten i Kinas KP att försvagas. Den politik, som Mao förde vid denna tid var inriktad på bönderna. Han förespråkade en radikal jordreformspolitik och började som nämnts att bygga upp militanta organisationer bland småbönder och statare, organisationer som avsågs stå under KP:s ledning. Han och hans meningsfränder ansåg nämligen, att det var olämpligt att helt koncentrera sig på storstadsområdena, även om man där också arbetade på att organisera proletariatet. Ledningen inom KKP med Ch'en Tu-hsiu i spetsen var dock mot denna politik, som ansågs äventyra enigheten inom Kuomintang, eftersom den hade sin spets så tydligt riktad mot de besuttna bönderna och därmed fick en alltför revolutionär prägel. Partiledningen liksom Komintern var vid denna tid överhuvudtaget emot alla aktioner som inte Kuomintang i sin helhet stod bakom. Dessutom ställde man sig tveksam till om bönderna, dessa de efterblivnaste i det kinesiska samhället skulle kunna användas för några revolutionära syften. Mao försökte i ett flertal skrifter förklara värdet av bondepolitiken. En av dessa skrifter, ”Rapport från en undersökning av bonderörelsen i Hunan” ingår i Maos *Valda verk*.

Kriget mot Chiang och upprättandet av de första basområdena. Armén byggs upp.

Under våren 1927 började Kuomintang under Chiang Kai-shek att definitivt slå in på en antikommunistisk linje. Året innan hade den berömda ”Nordexpeditionen” mot härskarna i norr varit en framgång för Kuomintang, och för att konsolidera sin makt började nu Chiang att slå mot vänster. Han utrotade alla organiserade arbetare i Nanking och framförallt i Shanghai med fruktansvärd brutalitet och effektivitet. Smekmånaden var över.

Under år 1927 fick Kinas KP hela sin storstadsbas krossad och mördad. Till detta kom att partiledningen och Komintern efter att i det längsta sökt kompromissa och hålla sig väl med Kuomintang, och särskilt dess vänsterflygel stod helt utan några väpnade styrkor att sätta upp mot Chiangs arméer. Trots detta sände man efter order från Komintern Chou En-lai till Kanton för att där leda en revolutionär aktion. Detta uppror, som kallas Kantonkommunen, dränktes mycket snart i blod. Man hade inte vunnit någonting på aktionen, men förlorat tusentals revolutionära medarbetare.

Då hade emellertid Ch'en Tu-hsiu redan avsatts som partiledare och partiet och Komintern övergett sin olycksaliga eftergiftspolitik, som man vidhållit långt efter det att Kuomintang

börjat slakta Kinas organiserade arbetare. I stället började KKP, som Kantonepisoden visade, tillämpa en motsatt, men lika orealistisk politik.

Den nya ledningen sände ut Mao på ett uppdrag som påminde om det Chou fått. Mao skickades till sin gamla skolstad Changsha för att leda vad som senare blev känt som Höstskördsupproret. Även denna resning misslyckades, och partiledningen gav Mao skulden för detta. Han blev avskedad från partiets politbyrå, sedan han med resterna av den lilla arbetare- och bondearmé som han byggt upp i Hunan tagit sin tillflykt till Chinggangbergen i gränstrakterna mellan provinserna Hunan och Kiangsi och där upprättat en svårintaglig militärbas. Under året hade också en annan viktig händelse ägt rum: En av Kuomintangs arméer hade gjort myteri och gick nu sin egen väg, ledd av kommunister. Det var den som skulle bli kärnan i den Röda Armén.

Under de närmaste åren byggde Mao och hans kamrater, bland dem den legendariske, sedermera marskalken *Chu Teh*, upp bondesovjeter i Kiangsi och Hunan. Man gick mycket sakta fram i detta arbete och var hela tiden mån om att aldrig ta sig för stora militära uppgifter. Man koncentrerade sig på en försiktig uppbyggnad och spridning av en samhällsform, som inte var helt socialistisk, utan snarare bondekooperativ. Genom ett led av demokratiska reformer ville man göra det möjligt för småbönderna och statarna att få jord och inflytande i samhället och att själva bestämma över formerna för denna omvandling. (Jämför Lenins teser ovan.) Man lade stor vikt vid att vinna alla befolkningsgrupper för denna politik, och bannlyste all ”äventyrlighet” och terrorverksamhet i detta arbete. Samtidigt konsoliderade man sin militära makt, både genom att bygga upp reguljära arméförband och genom att beväpna den lojala landsbygdsbefolkningen. Till slut hade man befriat vidsträckta områden med tiotals miljoner invånare.

Det kinesiska kommunistpartiets ledning hade andra uppfattningar än Mao och hans kamrater. De förespråkade terror mot alla besuttna grupper i basområdena, även småbourgeoisien och de mindre godsägarna, som Mao tvärtom försökte vinna för en demokratisk och mot Kuomintang riktad politik. Maos metoder ansågs oleninistiska och han avfärdades ofta som ”reformist” av KKP:s ledning. *Li Li-san*, som var partiets ledare under åren 1929-1931 var särskilt irriterad över den långsamma politik som arméerna förde när det gällde att utvidga basområdena. Han ville istället utnyttja de militära resurserna för direkta attacker mot de stora städerna, och därifrån få möjlighet att fortsätta det revolutionära arbetet. Mao och hans kamrater ansåg, med visst stöd från Komintern, denna politik äventyrlig, men lydde vid några tillfällen partiets order, gick till attack mot städer och erövrade dem, men kunde — som de förutsett — inte hålla ställningarna. Li Li-sans linje förlorade snart i vikt i och med att erfarenheterna visat att den inte var tillämpbar.

Det var under dessa år, mellan 1927 och 1934, som den Röda Armén byggdes upp och Mao utvecklade det strategiska och taktiska tänkande, som visade sig så framgångsrikt under de följande femton åren och inbördeskrig och krig mot Japan.

De militära styrkorna var till en början uselt utrustade och hade stora försörjningsproblem. Allt eftersom befolkningen i de befriade områdena fick förtroende för de röda soldaterna och den politik de förde, förbättrades situationen. Det blev möjligt att rekrytera ett stort antal nya soldater bland de bondpojkar och hantverkslärningar som upplevde hur olik Röda Arméns folkliga politik, med omfördelning av jorden och demokratiska reformer, var jämfört med de andra arméernas plundrings- och skövlingsverksamhet. En annan viktig rekryteringsbas var fiendestyrkorna. Dels deserterade ett stort antal soldater direkt till Röda Armén och dels vann man över ett stort antal krigsfångar, som man tagit under de många fälttåg som Kuomintang och ”krigsherrarna” företog för att utrota kommunisterna. Följande citat ur Maos skrift ”Kampen i Chinggang-bergen”, som finns på svenska i hans *Valda verk*, första bandet, belyser den inställning man hade till krigsfångarna. ”Den mest effektiva propagandametoden för

fiendestyrkorna är att släppa tillfångatagna soldater och ge de sårade läkarvård. Närhelst soldater, plutonchefer, kompani- eller bataljonschefer från fiendestyrkorna tas tillfånga, för vi genast ut vår propaganda bland dem. De delas upp i sådana som vill stanna hos oss och sådana som vill resa, och de senare ger vi pengar för resan och släpper dem ... Soldaterna i Röda Armén visar stor omsorg om fångarna och tar varma farväl av dem, och vid varje ”Avskedsfest för våra nya bröder” brukar fångarna svara med hjärtliga och tacksamma anföranden.”

Det är klart, att fiendepropagandan, som utmålade de röda soldaterna som ondskefulla vilddjur, på detta sätt gjordes ineffektiv.

Det var en princip i Röda Armén att var och en som kämpade där, gjorde det frivilligt, därför att han tagit ställning för en politik och en kampform. Han hade rätt att arbeta politiskt och lära sig läsa, att delta i organisatoriskt arbete och upplysningsarbete bland landsortsbefolkningen. En röd soldat skulle inte bara vara militär, han skulle också vara en politisk och social fältarbetare. På detta sätt utbildade man en mängd dugliga och lojala medarbetare.

Det var emellertid inte bara de röda soldaterna man litade till. Bondebefolkningen beväpnades också, dels med vapen, dels politiskt och organisatoriskt.

Kuomintangregeringen, som stöddes av imperialisterna i sin antikommunistiska politik, gjorde det ena försöket efter det andra att komma åt det stora basområdet i södra Kina, där hela ledningen för den Röda Armén var samlad. Chiang företog fem stora fälttåg under åren 1930-1934 för att varje gång slutgiltigt krossa de röda. De fyra första fälttågen misslyckades, trots att Kuomintang satte in jättearméer, som var skickligt ledda och väl utrustade. Genom en rörlig krigföring, bakhåll och reträtter, genom att utnyttja terrängen och genom stödet från befolkningen lyckades Röda Armén varje gång slå Chiang på flykten.

De metoder för krigföring, som här och senare skulle visa sig så framgångsrika, sammanfattades av bl. a. Mao Tse-tung i flera stora verk om strategi och taktik under skilda förhållanden. Det är tyvärr omöjligt att särskilt ingående ta upp Maos militära teorier, men några illustrationer måste göras.

I ett berömt brev till *Lin Piao*, Kinas nuvarande försvarsminister och en av Röda Arméns ledare, citerar Mao en sammanfattning av det taktiska tänkande som man då kommit fram till ”Dela upp våra stridskrafter för att resa massorna, koncentrera stridskrafterna för att möta fienden”.

”Fienden avancerar, vi retirerar; fienden slår läger, vi irriterar honom; fienden blir trött, vi attackerar; fienden retirerar, vi förföljer.”

”För att utvidga säkra basområden, använd metoden att avancera i vågor; då en stark fiende förföljer, använd metoden att gå i cirkel.” ”Mobilisera så stor del som möjligt av massorna med de bästa tillgängliga metoderna.”

”Denna taktik är som att kasta ut ett nät; i varje ögonblick bör vi kunna kasta det eller dra in det. Vi kastar det långt för att vinna över massorna, drar in det när vi skall möta fienden.”

(En gnista kan tända en präriebrand, 1930. *Valda Verk* del 1.)

Det centrala i de här punkterna är dels uppmaningen till rörlig krigföring, dels den vikt som läggs vid befolkningen i de områden där man har att kämpa. Den rörliga krigföring som Mao rekommenderar innebär bland annat att man undviker att hålla stånd längs fronter och att tåga rätt mot fienden i öppna fältslag av den typ som t. ex. förekom i nordamerikanska inbördeskriget. I stället lurade man alltså in fienden i ”nätet” som Mao talade om. Så småningom skulle man lämna det rena guerilla-stadiet — man började för övrigt med reguljära, större militära enheter redan under trettioalet — men dessa principer höll man fast vid. I samband med att dessa strategiska tankar utvecklades, framkom också ett annat synsätt som Mao sedan

blivit trogen, nämligen idén att fienden på lång sikt bör betraktas som övervinnerlig och svag, bara man bekämpar honom på rätt sätt, men att man på kort sikt, i sin taktik, inte får göra det misstaget att tro att han är svag och dömd, utan tvärtom respektera honom och inse hans farlighet. På lång sikt, säger Mao, är imperialismen och alla reaktionärer papperstigrar, men på kort sikt är de levande tigrar, järntigrar, som kan äta människor.

År 1934 satte Chiang Kai-shek igång sitt femte utrotningsfälttåg mot de röda områdena. Han hade en jättearmé som han lät omringa de revolutionära basområdena i södra Kina med, och efter råd från hitlergeneralen von Seeckt, vilken medföljde som strateg, började man bygg rörliga blockhus, som man flyttade längre och längre i mot de centrala delarna av sovjet-områdena. Röda Armén hade stora problem att bemöta denna strategi och råkade ut för allvarliga nederlag, samtidigt som man försummade möjligheten att blåsa under folkresningar som hade inneburit att fienden fått splittra sina krafter i området.

Dessa misstag beklagades senare av Mao Tse-tung i en rad skrifter, och han talar på några ställen om de utomordentligt väsentliga lärdomar som man inom parti- och arméledningen drog vid denna tid. Man fick emellertid betala ett högt pris för dessa lärdomar — de revolutionära basområdena i Kiangsi-Hunan förlorades och Röda Armén måste lämna området.

Den Långa Marschen och den antijapanska politiken.

Det som följde på förlusten av basområdena i södra Kina var den heroiska episod som kallas Den Långa Marschen. Röda Armén delade upp sig i mindre enheter och gick till fots från sydöstra till nordvästra Kina, där man i Shensi-provinsen hade säkrare basområden. Eftersom man inte kunde gå den närmaste vägen, utan fick ta omvägar genom Tibet och Sinkiang blev den sträcka man tillryggalade helt otrolig, ca 10.000 km.

Den Långa Marschen var dock långt ifrån bara en reträtt. Före arméns avfärd från södern hade sovjetrepubliken i Kiangsi förklarat krig mot Japan, som hade besatt norra Kina och bl. a. erövrat Manchuriet, där det mesta av den kinesiska industrin fanns, och nu började tränga in i de övriga delarna av norra Kina. Röda Armén hade ett mål och en uppgift, när den lämnade sina basområden i Södern

Då man installerat sig i basområdena i nordväst började man parallellt med den politik som man tidigare fört i södern att även driva en ny linje, propaganda för nationell enighet mot Japan.

Efter hårda strider, under vilka man tidvis var nära att få sina stridskrafter utraderade lyckades man få Chiang att överge sin dröjande och obestämda politik gentemot de japanska inkräktarna. I hela Kina fanns en stark känsla av obehag inför den politik Chiang länge drivit: Inbördeskrig mot kommunisterna, medan japanerna ryckte åt sig bit för bit av Kina utan att egentligen alls bli hindrade. Chiang allierade sig rent av med regeringarna i några av de marionettstater som japanerna proklamerade och förde tillsammans med dem krig mot kommunisterna under en kortare period och hela tiden kunde han med skäl av många kineser misstänkas att gå japanernas ärenden.

Då Mao började att proklamera denna antijapanska politik, föreföll den för många, som en enastående förmåtenhet. Först började kommunisterna, med sina små styrkor, med att förklara krig mot Japan med sina miljonarméer, sedan erbjuder man den självtillräcklige Chiang en allians, där man kräver att han avstår från alla fientligheter mot dem mot att de sätter upp sina småstyrkor mot Japan. Chiang hänskrattade också i början, men fick ge sig då några av hans arméer började föra den politik som kommunisterna hade förespråkat.

Kriget mot Japan och revolutionens seger.

Mellan åren 1937 och 1945 varade perioden av nationellt motstånd mot Japan. Under denna

tid spelade de oupphörligt växande Röda Arméerna liksom den organisationsförmåga och militära begåvning som KKP hade, en avgörande roll. I synnerhet som Chiang tidvis återföll i sin gamla antikommunistiska politik. Under denna tid skrev Mao många viktiga militära och politiska arbeten, bl. a. "Om långvarigt krig", "Strategiska problem i guerillakriget mot Japan" och de politiska "Om Kinas kommunistiska partis roll i det nationella kriget", där Mao särskilt utvecklade teserna om den betydelse som den nationella samlingen hade och hur denna måste bygga på en progressivare inrikespolitik, och hur kommunisterna här måste gå före i de områden de kontrollerade, vidare "Om ny-demokrati", där Mao på bas av en historisk översikt framför krav på en "ny demokrati" att tillämpas under kriget mot Japan. Denna demokrati skulle inte vara en vanlig borgerlig demokrati, det stadiet ansåg Mao i detta skede vara passerat, utan en folkets diktatur utövad av ett förbund av alla de revolutionära klasserna

(och dit räknade Mao också den nationella bourgeoisin, som inte var helt beroende av utländska intressen) men under proletariats ledning. Någon sådan ordning kom aldrig till stånd under kriget. Chiang svek en rad löften om demokratisering av statsapparaten och förbättringar av folkets villkor under kriget, vars militära huvudbörda han överlämnade åt de Röda Arméerna. Han bröt också upprepade gånger mot de två andra grundprinciperna för den nationella enigheten, nämligen att folket skulle beväpnas i kampen och att kommunisterna ej skulle angripas.

"Om ny-demokrati" skrevs 1939. Sex år senare, i krigets slutskede, skrev Mao broschyren "Om koalitionsregering" där han sammanfattar resultaten av de sex år som gått, och vidareutvecklar sina teser om "ny demokrati". När uppsatsen skrevs bodde 95 miljoner människor i områden, som leddes av KKP. Detta innebär att man erövrat initiativet i nästan en fjärdedel av Kina, och i övriga delar fanns en stark demokratisk rörelse. I detta verk finns ett avsnitt kallat "Folkkriget", där Mao sammanfattar de teorier och praktiska erfarenheter som vunnits under kampen mot japanerna. Det centrala är fortfarande: Genom en folklig politik i basområdena får man massornas stöd. Genom att beväpna folket i basområdena har man en armé av deltidssoldater, som kan genomföra viktiga guerrillaoperationer i sina hemtrakter. Genom att skola soldaterna i armén politiskt och ge dem möjlighet att delta i politiskt arbete skapar man en kår av krigare som också förstår och arbetar för den politik man vill bedriva.

Inte långt efter att japanerna slutgiltigt besegrats, gick Chiang på nytt till angrepp mot de Röda Arméernas områden. Den slutliga kampen hade inletts. Chiangs styrkor var fortfarande i numerärt överläge och dessutom hade de västmakternas stöd, framför allt USA:s.

Emellertid segrade de Röda Arméerna och i oktober 1949 proklamerades Folkrepubliken Kina.

Uppbygget av ett nytt Kina. Klassernas roller.

Nu kunde man i fred fortsätta att utveckla ett nytt samhälle, på bas av principen om "Folkets demokratiska diktatur", som Mao i en skrift från 1949 hade kallat den nya samhällsformen. Redan i "Om ny-demokrati" och "Den kinesiska revolutionen och Kinas kommunistiska parti", vilka bägge skrevs 1939, hade Mao framfört tanken att revolutionen, som visserligen inte lämnat det borgerligt-demokratiska stadiet bakom sig, och alltså ännu icke kunde betraktas som en socialistisk revolution, ändå måste vara av ett "nydemokratiskt" slag, inte en demokrati där borgarna och därmed lätt imperialisterna kunde vinna initiativet och hegemonin. Proletariatet skulle, tillsammans med de övriga revolutionära klasserna leda utvecklingen mot en ny stat. Den nationella bourgeoisien skulle få vara med i maktutövningen, men inte få en självständig roll. Deras intressen skulle skyddas och någon konfiskationspolitik mot dem skulle inte bedrivas, den skulle bara drabba dem som stod i förbund med utländska kapitalintressen och de feodala storgodsägarna. I "Folkets demokratiska diktatur" kommer Mao in på de här problemen: "Vilka är folket? I nuvarande skede i Kina består folket av

arbetarklassen, bönderna, småbourgeoisien i städerna och den nationella bourgeoisien. Dessa klasser, ledda av arbetarklassen och kommunistiska partiet, enas för att bilda sin egen stat och välja sin egen regering. De genomdriver sin diktatur över imperialismens hejdukar-godsägarklassen och byråkratbourgeoisien såväl som över dessa klassers representanter: kuomintangreaktionärerna och deras medbrottslingar, undertrycker dem, tillåter dem bara att uppföra sig väl men inte att vara motspänstiga i ord eller handling”. (På svenska i *Valda verk*, band 4.) Här nämns uttryckligen de fyra revolutionära klasserna vid namn. (Det är intressant att jämföra detta med Stalins teori om ”fyr-klassblocket”.) Bourgeoisien tillmäts en mycket stark roll i denna diktatur — under ett övergångsskede givetvis, så småningom skall den upphöra att finnas till. Men under de andra klassernas ledning skall den ha rätt att vara med att avskaffa sig själv. Det är värt att lägga märke till Maos osekteristiska hållning på denna punkt: Han ser hela tiden huvudfienden, imperialisterna och deras hejdukar, och mobiliserar alla krafter i den striden. Den socialistiska omvandlingen tillhör en senare historisk situation. Här kommer Maos dialektiska synsätt in i bilden. Den väsentligaste motsättningen, huvudmotsättningen, är den mellan folket och imperialisterna. Motsättningarna mellan folkets olika grupper är av en annan natur och behöver inte vara antagonistiska och ställas på sin spets. Långt efter att den socialistiska revolutionen i Kina hade satts in, var Mao medveten om att det fortfarande fanns och måste finnas motsättningar i samhället. Tanken att motsättningar inom folket och mellan folket och den socialistiska staten kunde finnas avvisades argt från Sovjet, där Chrusjtjov själv gick i spetsen för polemiken. Mao ville inte acceptera den sovjetiska uppfattningen att motsättningarna i samhället kunde bringas att upphöra genom proklamationer, för så länge historien fortsätter måste också motsättningar växa fram och lösas upp, nya motsättningar framkomma etc. (Om marxismens syn på historien se kapitel 3.) Det intressanta, framhöll Mao, är i stället möjligheten att handlägga dessa motsättningar på ett sådant sätt att de inte ställs på sin spets, blir antagonistiska. (Om Maos syn på motsättningarna, se ”Om motsättningar”, *Valda Verk* del 1, och ”Om den riktiga behandlingen av motsättningarna inom folket”, som kommit ut som en särskild broschyr.)

Mao som marxist

Mao, liksom Lenin och Che Guevara, har aldrig varit en akademisk marxist av den typ som är så vanlig i Europa. Detta innebär två saker: Maos författarskap har hela tiden stått i konkret samband med hans egen revolutionära praktik och har befruktats av denna, samtidigt som skrifterna spelat en roll som sammanfattning av erfarenheter och kunskaper och därmed som verktyg i hans egen och andras revolutionära praktik. Det innebär också, att hans teoretiska bidrag delvis måste analyseras fram ur hans skrifter, eftersom dessa ofta är bundna till en mycket speciell situation.

Vi har redan tagit upp Maos distinktioner mellan huvudmotsättningar och andra motsättningar, samt antagonistiska och icke-antagonistiska motsättningar, och demonstrerat den betydelse dessa distinktioner har. Det kanske mest fundamentala draget i Maos marxistiska tänkande är dock hans totala avsaknad av mekanisk ödestro och respekt för formler och bokstäver och hans ständiga återkommande till att marxismen inte finns annat än förbunden med verkligheten. ”Det finns ingen abstrakt marxism.” Detta leder också till att Mao ständigt betonar människornas roll i historien. (Se t. ex. ”Om praktiken”, på svenska i *Valda Verk*, del 1.) Människorna har hela tiden möjlighet att påverka sin omvärld, och kommer ständigt att förändra den och förändras av den.

I det socialistiska samhället kan heller ingenting stå stilla, utan revolutionen måste ständigt föras vidare, kampen för ökad produktion och bättre levnadsstandard likaväl som kampen för jämlikhet och mot klassprivilegier, vilka ständigt hotar att uppstå i ett stagnerande socialistiskt samhälle. ”Det stora språngets” politik för ett tiotal år sedan, samt den nu pågående Kulturrevolutionen, är exempel på den politiken. Kulturrevolutionen är också ett exempel på motsättningarnas roll: Det kan aldrig förhindras att i ett samhälle, som utvecklas från nästan

medeltida förhållanden till en modern industrination, vissa människor kommer att få fler privilegier än de breda folklagen får. Dessa grupper får då inte komma i en sådan position att de kan permanenta sina privilegier och bli en avskild kast ovanför folket. Då blir, anser Mao, motsättningen mellan dem och det övriga folket av antagonistisk natur, medan den annars inte är det.

Att läsa:

Mao Tse-tung, *Valda Verk*, band 1- 4

Mao Tse-tung: *Politiska skrifter*. På svenska i urval av Bo Gustavsson.

Clarté, nr 1, 1967. (Det s. k. Kinanumret, innehåller särskilt information om dagens Kina.)

Jan Myrdal. *Rapport från kinesisk by*.

Edgar Snow, [Röd stjärna över Kina](#) och *On the Other Side of the River* innehåller ögonvittnesskildringar från Kina och intervjuer med Mao år 1936 och 1960, resp.

Utvecklingen i Kina efter 1949 har här knappt kunnat beröras, men lyckligtvis finns det verk på svenska som i viss mån kan reparera den bristen:

Jan Myrdal-Gun Kessle, *Kinesisk resa*

Sture Källberg: [Kamrat med 700 miljoner](#)

Sven Lindqvist: *Kina inifrån*

Att diskutera:

1. Hur kan man tänka sig att Kinas särskilda förutsättningar påverkade revolutionens karaktär där i jämförelse med Ryssland?
2. På vilket sätt skiljer sig Maos militära teorier från vad vi är vana vid här i Europa?
3. Vad har motsättningarna för betydelse i marxismen?

Ljusk Siv Eriksson: Socialism i Afrika

Med några få undantag var hela Afrika kolonialiserat fram till 1945. Först då började den afrikanska nationalismen och antikolonialismen vakna. Det resulterade bl. a. i Mau-Mau-upproret 1952 och Algerietkriget, som började 1954. Kolonialisterna såg sig snart tvungna att lämna kontinenten och idag har 39 afrikanska stater fått politisk självständighet. Denna självständighet är i många fall starkt begränsad — efter kolonialismen följde nykolonialismen med västerlandets politiska och ekonomiska dominans av de nominellt fria staterna.

Vilken väg leder då till dessa staters fullständiga politiska och ekonomiska frigörelse? Är det kapitalismen eller socialismen som leder till avgörande framsteg? Afrika svarar med ”afrikansk socialism”. Tittar man närmare på dess förespråkares idéer skall man emellertid finna att socialismen i praktiken är en ”liberalism med lösa tyglar”, dvs. man har övertagit kolonialismens system med privat företagsamhet samtidigt som man har kvar det gamla afrikanska samhällets gemensamhetsprinciper.

Det afrikanska samhället erbjöd vid självständigheten många svårigheter för de unga ledarna. Afrika var outvecklat. Kolonialismen hade gjort vad den kunde för att söndra och utplundra folken. Jakten på slavar hade lett till rivalitet och krig mellan stammarna, något som kolonialisterna inte var sena att underblåsa så länge det underlättade deras syften. Där feodalsystemet härskade uppmuntrades det för att hjälpa kolonialisterna med skatteindrivning och rekrytering av arbete. Så hade fallet varit t. ex. i Nordafrika, Mali och Ghana.

Ett karaktäristiskt drag i det afrikanska samhället var naturhushållningen, som inom stammarna och byarna utgjorde grunden för hela samhällets ekonomi. I de olika stammarna var gemenskapskänslan utpräglad. Inom storfamiljens, ”Ujamaas”, ram var alla inom byn ägare till allt. Var stammen rik var alla rika. Hövdingen eller byäldsten var bara förvaltare av byns rikedomar — inte ägare till dem. Storfamiljen splittrades när odlingen för export och penninghushållningen infördes. ”Ujamaa” finns nu bara kvar i de delar där exportodlingen har ingen eller liten betydelse.

Inlandet betraktades av kolonialisterna enbart som en arbetskraftskälla och försumrades helt i den moderna utvecklingen. Nu lever således mellan 80 och 90 procent av kontinentens befolkning i det outvecklade jordbruket. De flesta är utfattiga bönder och lantarbetare, men det finns även en del välmående bönder och plantageägare. Den sociala differentieringen på landsbygden är emellertid på de flesta håll obetydlig.

Kustområdena har däremot varit utsatta för en intensiv exploatering och där har kapitalismen satt sina djupa spår. De viktigaste städerna ligger vid kusten och har kommit längst i sin industrialisering. Det är ingen ovanlighet att se höga skyskrapor inne i städerna medan bönderna lever kvar i sina halmhyddor. Arbetarna i städerna, gruv- och industriarbetare, spårvagns- och taxichaufförer, var vid självständigheten utbildade för sina arbeten och ansågs nödvändiga för den nya nationens bestånd. Deras löner och förmåner är därför betydligt högre än böndernas.

Deras intressen kommer därför att sammanfalla med medelklassen och inte, som vi är vana vid från Europa, utgöra den revolutionära kadern som går i spetsen för socialismen. Till denna klass får man också räkna tjänstemännen som i ännu högre grad skiljer sig från massorna på landsbygden. De har ofta samma löner som européerna, vars platser de har tagit, och tre eller fyra veckors semestrar. En regeringstjänsteman, som arbetar effektivt kanske tre månader om året tjänar ändå på ett halvt år ”lika mycket som en afrikansk bonde på 36 år, under ett helt liv av hårt arbete”.^[1] (Litteraturhänvisningar, se slutet av kapitlet.) ”På så sätt håller i Afrika på att uppstå en ”bourgeoisie” av en helt ny typ, som Karl Marx inte gärna kunde ha förutsett, en tjänstemannabourgeoisie.”^[2]

Klyftan mellan städer och landsbygd är alltså stor. Till detta kommer att skattesystemet och

den ökande befolkningen på landsbygden tvingar bönderna att söka sig till städerna efter lönearbete. Några lyckas få stadigvarande arbete, andra blir anställda för en eller två månader i taget och är fortfarande helt beroende av kontakten med hembyn. För det stora flertalet saknas dock sysselsättning och de utgör en allt större del av det växande antalet arbetslösa. Byarna berövas på det sättet den bästa arbetskraften och i städerna blir utbudet av arbetskraft allt större. Detta utnyttjas av den nya nationella medelklassen och nykolonialisterna för att få de arbetande att underordna sig nykolonialismen.

Vid självständigheten var utbildningsstandarden undermålig. Endast några promille av befolkningen hade fått tillfälle till högre studier, större delen var analfabeter. Dagens nationella ledare hade fått stipendier till universiteten i Europa och USA. Där kom många i kontakt med panafricanismens idéer vilket fick stor betydelse för deras kamp för självständighet.

Panafricanismen och négritude-rörelsen

Panafricanismens ursprung kan härledas till början av 1900-talet. Det var amerikanska och västindiska negrer som ledda av William duBois från USA tog upp tanken om ett "Afrika för afrikanerna". Rörelsen förblev länge en kulturell rörelse, en dröm för afrikanska studenter och intellektuella negrer i USA.

Panafricanismen kämpade för ett erkännande av de svarta, för att de skulle bli "behandlade som människor". Först efter 1945, då England blev centrum för rörelsen började den domineras av afrikaner. Nu började också rörelsen bli politiskt medveten. En kongress i Manchester 1945, där bl. a. Kenyas senare premiärminister Jomo Kenyatta och Kwame Nkrumah från Guldkusten (senare Ghana) var närvarande, krävde att "det svarta Afrika får självstyre och självständighet så långt det är möjligt för grupper och nationer". Kongressen tog också avstånd från det tålmod och den passivitet, som hittills hade präglat både den panafrikanska rörelsen och det afrikanska folket: "Vi är inte längre villiga att utföra världens grovarbete för att i fattigdom och okunnighet stödja en falsk vit aristokrati och en förlegad imperialism." [3]

I Paris hade den litterära rörelsen négritude tillfört panafricanismen marxistiska idéer redan i början av 30-talet. Den leddes från början av martiniquanen Léro och III hans tidskrift *Legitime Defense*. Där analyserade han från en marxistisk utgångspunkt det västindiska samhället och kritiserade kolonialismen och det koloniala samhället. Léros efterföljare blev hans landsman Césaire som var poet, politiker och medlem av franska kommunistpartiet fram till 1956. Till Paris kom många afrikanska studenter, däribland Senegals nuvarande president Senghor och Guineas Sékou Touré som kom i kontakt med marxismen genom négritude-rörelsen.

Det marxistiska inslaget hade dock krympt betydligt när panafricanismen överfördes till Afrika, vilket skedde på den första allafrikanska konferensen i Accra 1958. Afrikanerna vände sig mot den Moskvastyrda kommunismen, som placerade in de koloniala frågorna som ett sekundärt problem underordnat större globala frågor. I sitt avskedsbrev till det franska kommunistpartiet skrev Césaire 1956: "... det är uppenbart att vår kolonialism, de färgade folkens kamp mot rasismen, är mycket mer komplicerad, ja, av ett helt annat slag än de franska arbetarnas kamp mot den franska kapitalismen och inte kan ses som en del, som ett fragment i den kampen." Den marxistiska läran måste omformas så att den passade Afrika därför att Marx' tänkande bygger på västerländsk erfarenhet och därför att det västerländska proletariatet inte kan jämföras med utvecklingsländernas. Vad man strävade efter var en alliansfri neutralitet för att inte bli indragen i det kalla kriget. Utformad på detta sätt kom panafricanismen att få stor betydelse för frihetsrörelserna i olika länder och ledde efter 1958 till en rad länders självständighet.

Fackföreningsrörelsen

Marxismen hade från början ett avgörande inflytande på fackföreningarna. I de franska kolonierna var fackföreningarna direkt anslutna till den kommunistdominerade franska landsorganisationen. Där bildades ungdomsorganisationer, grupper för marxistiska studier och fackföreningar. En av ledarna var Sékou Touré. Han var förbittrad över de europeiska fackliga organisationernas splittring, som även gjorde sig märkbar i Afrika och bildade 1956 en fristående sammanslutning av Guineas och Senegals fackföreningar och bröt därmed både med den kommunistiska Fackliga världsfederationen och de franska moderorganisationerna. De övriga franska kolonierna uppmuntrades att göra likadant och några månader efter Sékou Tourés utbrytning bildades en gemensam fackföreningsorganisation för hela det svarta Afrika, Union Générale des Travailleurs d'Afrique Noire. Vid ungefär samma tid tog de egyptiska ledarna ett liknande initiativ genom att bilda en panarabisk fackföreningsrörelse. Detta var ett led i de panafrikanska strävandena.

Man ville befria sig från det europeiska inflytandet och hävda de afrikanska fackföreningarnas egenart. Sékou Touré förklarade: "Marxismen som hjälpte till att sätta de afrikanska folken och särskilt arbetarklassen i rörelse och föra den till framgång, har befriats från de idéer som inte stämde med de afrikanska förhållandena."

De afrikanska traditionerna och de socialistiska idéerna

Marx' och Lenins teser om imperialismen och kolonialismen hade stor betydelse för det nationella medvetandet och kampen mot kolonialismen. Men då länderna blivit politiskt självständiga har dessa idéer sjunkit i bakgrunden. De nationella ledarna ville söka sig fram till en egen afrikansk socialism, byggd på det traditionella afrikanska samhället och som poängterade de speciella problem som de nybildade staterna möter.

I det afrikanska samhället spelade "byalaget" och gemensamhetskänslan inom bysamhället en stor roll. Senegals president Senghor sätter likhetstecken mellan det traditionella afrikanska samhället och socialism. I sin bok "African Socialism" säger han: "... Det negerafrikanska samhället är kollektivistiskt eller, mer exakt, en gemenskap eller byalag, eftersom det snarare är en andlig gemenskap än en mekanisk samling av individer. Vi bör veta att det fanns socialism hos oss innan européerna kom. Vi bör dra den slutsatsen att det är vår plikt att förnya den, i det vi hjälper den att på nytt få sin andliga dimension."{4}

Tanzanias president, Julius Nyerere, lägger tonvikten på samma sak, men utesluter den andliga sidan: "Ingen behövde vara svältfödd på mat eller mänsklig värdighet därför att han inte var rik. Var och en kunde sätta sin tillit till de gemensamma tillgångarna i det samhälle i vilket han var medlem. Det var socialism. Det är socialism."[5]

De ledare som betonar det traditionella samhället på detta sätt anser att Afrika är något säreget, afrikanerna skiljer sig helt från resten av mänskligheten och har en egen utvecklingsväg till socialismen. Därför anser många inte Marx lärar äga någon direkt giltighet i Afrika idag.

Både Marx och Engels har dock ägnat sig åt studium av byalaget och det kollektiva ägandet. Marx har i sin undersökning "Förkapitalistiska produktionsformer" beskrivit det tidigare byalagssamhället och klarlade det individuella jordbrukets karaktär under byalagets förhållanden och Engels skrev: "Två spontant uppkomna förhållanden dominerar i alla, eller nästan alla folks urhistoria: folkets gruppering efter släktskap och gemensam jordegendom."

Många afrikanska ledare som bekänner sig till den "afrikanska socialismen", framför allt de ovan nämnda, Tour, Senghor och Nyerere, vill påvisa jämlikhetsprincipen i det traditionella samhället och hävdar att klassuppdelningen infördes med kolonialismen men inte hunnit bli särskilt markant. De anser att det unga klassamhället kan hejdas med politiska och sociala åtgärder. Den afrikanska socialismen skulle skilja sig från den europeiska därför att det i

Afrika inte existerar några reella klassmotsättningar. ”I Afrika finns bara två klasser: de koloniserade och de koloniserande” (Sékou Touré). Senghor talar om Senegals befolkning som uppdelad inte i klasser utan i tre ”yrkesgrupper”: representanter för de fria yrkena, löntagare och bönder. Julius Nyerere uttryckte det på följande sätt i ett tal vid universitetet i Tanganyika år 1962: ”Jag tvivlar faktiskt på att det finns någon motsvarighet till begreppet ”klass” i något av våra inhemska afrikanska språk, ty språket uttrycker idéerna hos dem som talar det och idén om ”klasser” eller ”kaster” fanns inte i det afrikanska samhället.” Nu skall det tilläggas att i Östafrika och Guinea har uppstruktureringen i klasser varit mycket obetydlig.

På andra håll har dock klasssystemet blivit mer markant och förespråkare härifrån erkänner inte bara detta utan påvisar dessutom att det är en gammal företeelse. Feodalsystem och kungadömen anser de vara bevis på det.

Fanons klassanalys

En av dem som starkast har kritiserat de nya nationernas klasser och deras inbördes förhållanden är Frantz Fanon.

Fanon var ursprungligen läkare från Martinique men flyttade till Algeriet och tjänstgjorde i FLN både som läkare och som medlem av redaktionsrådet för revolutionsrörelsens tidning, El Moudjahid. Hans bok ”Jordens Fördömda” beskriver förhållandena i Algeriet men kan tillämpas på de flesta länder i Tredje världen och har blivit den ”Tredje Världens Kommunistiska manifest”. Trots medvetandet om att Marx teser inte kan tillämpas på de underutvecklade länderna utan vissa omvärderingar präglas Fanons bok ändå av marxistiskt tänkesätt.[6]

Fanon anser att den nationella medelklassen som uppstår efter självständigheten är en underutvecklad medelklass”. Den saknar all ekonomisk makt. Den universitetsutbildade klick som finns karaktäriseras främst av sin litenhet och sin koncentration till städerna. Dessutom är de mest inriktade på utbildning och handel. Denna nya klass är inte inriktad på produktion, på att få landets ekonomi på fötter. De är helt enkelt förmedlare mellan det förra moderlandets industri och den nya nationen. I stället för att satsa på fabriker, något som de på grund av sin ekonomiska otillräcklighet inte är förmögna till, värnar de ömt om hantverket.

Trots detta kräver medelklassen nationalisering av ekonomin och den fria sektorn. För dem betyder inte nationalisering att ställa ekonomin i nationens tjänst, utan att överta de orättvisor mot de infödda som det gamla kolonialsystemet innebar. Man vill tänka och känna som västerlänningarna och identifierar sig helt med dem.

De inhemska stora jordbruks- och plantageägarna uppträder på liknande sätt som städernas medelklass. De kräver en nationalisering av jordbruket bara för att få överta den jord som kolonialisterna ägde. Men de försöker inte rationalisera eller förbättra jordbruket utan

fortsätter de förra ägarnas system med jordbruksarbetare, vars utnyttjande nu bara ökas och rättfärdigas såsom ”för nationens bästa”. På sätt och vis blir alltså denna lantliga medelklass farligare än de gamla kolonialisterna. De i förhållande till nationalinkomsten stora inkomsterna går helt i jordbruksägarnas egna fickor. Ibland drar de sig inte heller för att av ”säkerhetsskäl” placera sina pengar i utländska banker och undandra det egna landet dess valuta.

Medelklassens enda slagord är: ”låt oss ersätta utlänningarna”. Med vetskap om detta kan man även tolka den federalism som uppstår i många stater. Kolonialsystemet privilegierade vissa områden, som var speciellt rika på råvaror eller hade ett bra läge. Vid självständigheten hade dessa områden en betydligt högre ekonomisk och social standard jämfört med de övriga av moderlandet försummade delarna. Nationalisterna i de högre utvecklade områdena vägrar

föda de andra nationalisterna, som de anser vara avundsjuka och hämndgiriga. Det gamla stamhatet grävs upp, landsdel ställs mot landsdel i konflikter som kan leda till verkliga inbördeskrig. Ett av de senaste exemplen på detta är Nigeria.

Nationalistledaren, som under kampen mot kolonialmakten stött sig på massorna och stått på deras sida mot förtryckarna, blir efter självständigheten den nyrika medelklassens man. Han medverkar till nya handelsavtal med den förra kolonialmakten som för landet in i den neokolonialistiska strukturen. Ledarens uppgift blir i själva verket att motverka och hejda folket i dess försök att vinna oberoende eftersom det skulle betyda den nationella medelklassens krossande.

Den nationella medelklassen i de underutvecklade länderna får dock inte enligt Fanon, ”bekämpas därför att den hotar att stoppa nationens globala och harmoniska utveckling. Man måste bestämt motsätta sig den därför att den bokstavligen inte tjänar någonting till. Denna i sina vinster, sina förverkliganden och sin tanke medelmåttiga medelklass söker maskera denna medelmåttighet genom prestigekonstruktioner i individuell skala, genom amerikanska kromvagnar, Riviera-semester och veckoslut på neoniserade nattklubbar”. De lyckas inte få västerlandet intresserat för projekt som kan stärka landets ekonomi, t. ex. installerande av vissa industrier. I stället ökar antalet sammansättningsfabriker och den neokolonialistiska strukturen stärks.

Det dekadenta borgerskapet, så som det ser ut idag, kan alltså inte föra Afrika framåt. Vilka bör då det nationalistiska partiet vända sig till? Fanons svar är: bondeklassen, massorna på landsbygden. Dessa utgör den revolutionära klassen som har allt att vinna men ingenting att förlora. För dem, kanske 95 % av befolkningen, har självständigheten inte inneburit någon förbättring. De lever kvar i sina gamla traditioner, uppmuntrade och förstärkta av kolonialisterna. Den ökande befolkningstillväxten och exproprieringen, först av kolonialisterna och sedan av afrikanerna själva gör dem bara fattigare. För att försörja sig och sin familj söker sig bönderna till städerna. Men städerna kan inte ta emot all denna arbetskraft, de samlas i kåkstäder, där sjukdom och fattigdom härjar fritt. ”Denna kohort av utsultna, hemlösa och avklaniserade utgör en av ett koloniserat folks mest spontana och radikala krafter.” (Fanon)

Men nationalistledarna inser sällan massornas betydelse. De stödjer sig på arbetarna i städerna vars intressen sammanfaller med medelklassens. De ser med förakt och nästan med rädsla på den utvecklade landsbygden, som de helt har tappat kontakten med. Snart börjar de fälla samma förklenande ord om inlandet som kolonialisterna. Bönderna å sin sida börjar förakta städernas europeiserade invånare, ett förakt som efter självständigheten utvecklas till fientlighet. För att kväsa landsbygden är det då lätt för ledningen att sätta in centralisering och införa diktatur. Många regeringar betraktar inlandet som ett ”icke pacificerat område” och likställer det med ett okänt land. ”De unga ledarna tvekar inte att säga: man måste ta till knölpåken om det här landet skall kunna lämna medeltiden bakom sig.”

Ledarens uppgift måste vara att upplysa och undervisa dessa massor. Han måste få folket att gå från total och odifferentierad nationalism till socialt och ekonomiskt medvetande. De måste kämpa inte bara mot kolonialisterna utan också mot sina egna ”vita”, som hejdar nationens framsteg. Annars kan det lätt bli ”ett minimum av återpassning, några ytliga reformer, en fana och längst ner den oskiftade, fortfarande ”medeltida” massan som fortsätter sin eviga strid”.

Medlet för denna ”politisering av massorna” är, säger Fanon, ett pålitligt parti. ”Ett land som verkligen vill svara på de frågor historien ställer, som vill utveckla sina städer och sina invånares hjärnor måste äga ett pålitligt parti. Partiet är inte ett instrument i regeringens händer. Tvärtom är det ett instrument i folkets händer. Det är partiet som bestämmer den politik som regeringen tillämpar. Partiet är inte och får aldrig bli enbart en politisk byrå där regeringens alla medlemmar och höga dignitärer har det bra.” ”I ett underutvecklat land måste partiet vara organiserat på sådant sätt att det inte nöjer sig med att ha kontakt med massorna.

Partiet måste vara det direkta uttrycket för massorna. Partiet är inte en förvaltning med uppgift att överbringa regeringens order. Det är massornas energiske talesman och omutlige försvarare.”

Något om de olika partierna

Många anser att det för att bygga upp ett socialistiskt land krävs ett litet ”avant-gardeparti”, som går i spetsen och pekar då på de erfarenheter man har från tidigare socialistiska omvälvningar. Men att man inte tidigare i historien känner till en socialism som grundats på ett massparti säger inte att detta är omöjligt. Några ledare, framför allt Tanzanias president Nyerere och Guineas president Sékou Touré, försöker därför bygga upp sina regeringspartier (som för övrigt är de enda tillåtna) underifrån, dvs. grundat på folket. De har börjat skärpa bestämmelserna för medlemskapet till partiet och lägga större vikt vid medlemmarnas förpliktelse till partiets socialistiska politik än till medlemsantalet. Nyerere säger om sitt parti: ”Framför allt skall man komma ihåg att TANU är arbetarnas och böndernas parti.”

De flesta nationella regeringspartier stödjer sig emellertid på medelklassen. I de stater där det är det enda tillåtna partiet tvingas de organisationer som stöder sig på folket, som strävar efter ”kontakt med massorna”, att arbeta underjordiskt. Det är i den situationen vi ofta stöter på de kommunistiska partierna.

Att kommunisterna inte redan före självständigheten fått massornas stöd har av många, framför allt afrikanerna själva förklarats främst av att de då var helt underordnade det kommunistiska partiet i moderlandet. Detta hade svårt att se Afrikas speciella problem och ville införa en ”europeisk” marxism grundad på den lilla arbetarklassen. De viktigaste organen var således de kommunistdirigerade fackföreningarna framför allt i de franska kolonierna. Under kolonialfasen hade fackorganisationerna en oerhörd slagstyrka. ”I städerna kan fackföreningarna lamslå den koloniala ekonomin, i varje fall när som helst bromsa upp den.” (Fanon) Men efter självständigheten finner fackföreningarna att de skulle skandalisera resten av nationen om de framförde de sociala kraven. De skulle inte bara bli impopulära utan kanske t. o. m. skapa fientlighet bland landsbygdsbefolkningen.

Ett annat skäl till misstro mot moderlandets kommunistparti är att det i många fall åsidosatt folkets religiösa behov. Med Marx ord: ”Religionen ett opium för folket” ville man plötsligt kullkasta tron på de gamla gudarna och i deras ställe sätta det för massorna helt abstrakta ordet ”socialism”. Det är väl ganska givet att en sådan nedvärdering av de gamla traditionerna uppfattades som en nedvärdering av det afrikanska folket och dess självkänsla och skapade fientlighet mot de på detta sätt uttryckta marxistiska idéerna.

Efter självständigheten leds dock de nationella kommunistpartierna av afrikanerna själva. Regimernas främsta skäl till att förbjuda dem är därför att de organiserade folkmassorna skulle innebära ett hot mot nykapitalismens och bourgeoisins maktställning.

Det är alltså ingen tillfällighet att det revolutionära partiet i Kamerun, UPC, motarbetas med alla medel av den proimperialistiska regimen i landet. Trots att partiet har varit förbjudet sedan 1955 och flera av dess ledare, bl. a. ”Afrikas store marxist” Moumie avrättats, har dess stöd bland befolkningen bara ökat. Partiets underjordiska arbete vänder sig till ”de mest revolutionära klasserna i landet — arbetarklassen och de fattiga bönderna”. Huvudmålet är att isolera storborgerskapet som gått i förbund med neokolonialismen och göra landet fritt från den franska imperialismen.

I Sudan vann det marxistiska partiet en stor framgång 1964, då det med hjälp av andra revolutionära krafter lyckades störta general Abbouds militärregim. I den nya regeringen fick för första gången representanter för arbetarna och bönderna delta. Innan den nya regimen hade hunnit genomföra jordreformer, industrialisering och de sociala reformer folket krävde störtades den emellertid av reaktionen. Trots att kommunistpartiet fick omkring 20 % av

rösterna i det efterföljande valet, förbjöds det som ”samhällsfarligt” och partiet har nu fått återgå till underjordiskt arbete.

Afrika idag

I inledningen karaktäriserades den afrikanska socialismen som en ”liberalism med lösa tyglar”. Hur stämmer det in på de ledare som kallar sig socialister och i västerlandet ofta beskylls för en kommunistisk politik?

Utrikespolitiskt kännetecknas de nya staterna i allmänhet av alliansfrihet. Förbindelser med väst är dock vanligare än med öst. Detta får ses som en följd av de under kolonialperioden upprättade förbindelserna mellan moderland och koloni. Några afrikanska politiker har uttryckt det på följande sätt:

”Jag tror att Ghana har stor goodwill i Förenta Staterna, och vi i Ghana skall göra allt vi kan för att främja goda relationer.” (Nkrumah 1961)

”I utrikespolitiken arbetar min regering för neutralitet. Vi tror att ett underutvecklat land ... inte gärna kan göra något annat. Men det säger sig självt att våra band med västländerna är mer intima än de sannolikt någonsin kommer att bli med östländerna.” (Togos president Sylvanus Olympio, 1960.)

Den ledare som idag anses ha gått längst på vägen mot socialismen är Tanzanias president Julius Nyerere. Arusha-deklarationen (efter byn Arusha), som antogs i februari 1967 betecknas som en övergång från retorik till handling. Här uppmanar han sitt folk till arbete, till att ”lita på sig självt” och inte på hjälp utifrån. Det räcker inte med att ”tänka socialistiskt, man måste också handla socialistiskt”. I själva verket finns dock ingenting i Arusha-deklarationen som inte skulle kunna

170 godtas av vilket socialdemokratiskt parti som helst. Man har börjat nationalisera banker och industrier men fortfarande är man i behov av utländska investeringar: ”... vi behöver dessa företag. Vi har t. o. m. antagit en lag för att skydda utländska investeringar i landet. Vårt mål är att få utlänningarna att känna att Tanzania är en bra plats att investera i och att profiterna kan tas ut ur landet utan svårigheter.”

I Guinea försökte Sékou Touré införa en statlig förvaltning av alla företag och industrier redan direkt efter självständigheten, men misslyckades grundligt. Det ledde till korruption och omfattande smuggling. Han tvingades därför efter några år gå tillbaka till blandekonomin. Touré möter nu stark opposition från afrikanska marxister, som betraktar honom som en förrädare av revolutionen och en överlöpare till medelklassen. Trots detta får Nyerere och Sékou Touré i dag anses som de mest progressiva ledarna i Afrika och har som sådana blivit två av kontinentens centralgestalter.

En annan framträdande gestalt är Lumumba, som blivit i det närmaste helgonförklarad i de flesta afrikanska länder utom sitt eget, Kongo. Han visade under sin korta regeringstid starka tendenser till en socialistisk politik. Efter att ha tagit emot ett lån från Sovjet störtades han på grund av ”kommunistiska sympatier”. Störst betydelse har Lumumba fått genom sin starka antiimperialistiska hållning och frihetslängtan och står nu som symbol för frihetsrörelser inte bara i Afrika utan över hela Tredje Världen.

En viktig politisk faktor utgör de länder som fortfarande är koloniserade. I framför allt de portugisiska kolonierna låter frihetsrörelser allt mer tala om sig. I Angola är det MPLA, i Mocambique FRELIMO och i ”Portugisiska” Guinea PAIGC som är de ledande organisationerna. Deras gemensamma nämnare är guerillataktiken. Trots upprepade protester från FN använder Portugal alla de utrottningsmedel vi känner till från Vietnamkriget mot motståndsrörelserna.

”Portugisiska” Guinea har kommit längst i sin kamp mot kolonisatörerna. PAIGC leds av

Amilcar Cabral och bildades redan 1956 sedan man först med lagliga medel hade försökt öka afrikanernas frihet. Drygt hälften av landet har nu befriats. PAIGC arbetar efter samma principer som FNL i Sydvietnam, dvs folkets medvetande och kampvilja väcks genom politiska och samhällsorganisatoriska metoder.

FRELIMO, som är betydligt mera känd i Sverige genom ledaren Eduardo Mondlane och MPLA arbetar på liknande sätt men har inte vunnit lika stora segrar. Delvis därför att de tog upp kampen senare (båda organisationerna grundades i början av 60-talet) än i "Portugisiska" Guinea men kanske främst för att den vita bofasta befolkningens antal är mycket större och den portugisiska regeringen därför satsar mer på att slå ner FRELIMO och MPLA än PAIGC.

I Sydafrika är situationen en annan. Det är inte en vanlig kolonisation, snarare kanske man kan kalla det en ockupation. Den vita minoriteten är större än någon annanstans i Afrika och är dessutom välbeväpnad. De vita har troligen världens högsta levnadsstandard. En lyckad befrielsekamp anses därför inte möjlig förrän hela den övriga delen av södra Afrika är helt befriat.

En noggrann analys av den afrikanska socialismen och dess olika riktningar och motsättningar kräver stort utrymme. Det är många namn som inte har nämnts: Nasser, Modeiba Keita, Nkrumah, Ben Barka, Ben Bella ... alla representanter för sin uppfattning om socialismen. För dem alla gäller dock att de i första hand är antiimperialister, panafrikanister och i grunden liberala. Afrika har ännu inte funnit sin Fidel Castro.

Att diskutera:

1. Finns det några olikheter mellan Afrikas och Latinamerikas förutsättningar för en socialistisk revolution? I så fall vilka?
2. Många anser att avkolonialiseringen bör ske snabbt och att afrikanerna omedelbart efter självständigheten skall överta européernas poster. Ge exempel på fall där detta skett och vilka komplikationer det medfört.
3. Hur arbetar befrielseströrelserna i de portugisiska kolonierna för att medvetandegöra folket?
4. Vilka länder får del av den svenska u-hjälpen?

Att läsa och litteraturhänvisningar

- 1-2 René Dumont: *Afrikas dåliga start*
 - 3 Colin Legum: *Panafrikanismen*
 - 4 Senghor: *African Socialism*
 - 5 Julius Nyerere: *The basis of African Socialism*
 - 6 Frantz Fanon: *Jordens fördömda*
- Verden og Vi*, nr 2, 1967

Klas Göran Warginger: Castroismen och den Latin-amerikanska revolutionen

Detta kapitel syftar till att framförallt ge en bakgrund till de revolutionära krafternas arbete på den latinamerikanska kontinenten. Det viktigaste i denna bakgrund blir givetvis den kubanska revolutionen. Men varför lyckades kubanerna med vad så många andra latinamerikanska folk misslyckats med? Likheterna mellan situationen på Kuba före revolutionen och den i övriga latinamerikanska länder är slående — USA:s starka ekonomiska och politiska inflytande, folkets fattigdom, de inhemska terrorregimerna osv. Kampen mot dessa faktorer har förts och förs i övriga Latinamerika, men hittills har enbart kubanerna kunnat överta den politiska makten och därefter fortsätta revolutionen på alla områden. Givetvis sög man åt sig erfarenheterna från Kuba i Latinamerika. De första försöken att kopiera slogs brutalt ned. Men erfarenheterna från Kuba formulerades och uppfattas allt bättre och bättre tack vare bl. a. ”Che” Guevara, som speciellt utvecklat guerillakrigets strategi och taktik. Detta kommer vi in på senare. Men vi får inte glömma att även imperialismen har lärt sig och finlipat sina instrument för förtryck, utan att därför undvika att i värsta fall använda det grövsta: militär intervention.

Den nuvarande situationen i Latinamerika skiljer sig således på viktiga punkter från dåtidens Kuba. Å ena sidan den bevisade impotensen hos imperialismen genom USA:s krig i Vietnam, å andra sidan ett växande medvetande om behovet av samordnad och väpnad kamp mot imperialismen. Detta kommer vi också in på senare. Låt oss börja med en skiss av de viktigaste händelserna i Kubas historia som förebådade revolutionen.

Kuba under Spanien

Kuba var en spansk koloni ända fram till 1898. Men redan innan dess hade det amerikanska, inflytandet fått så stora proportioner att det enda som hindrade USA från direkt annekton, var att Spanien tolererade USA:s ekonomiska inflytande. Som exempel kan nämnas att 70-90 % av USA:s sockerbehov täcktes av Kuba under 1890-talet. Kampen för Kubas nationella oberoende förblev alltså en kamp mot spanskt välde. Under åren 1868-78 fördes ett blodigt krig. *José Martí*, som blev en revolutionär gestalt för Kuba och för hela Latinamerika, greps i början av detta krig och dömdes till sex års straffarbete och levde därefter utanför Kuba till kriget var över och nederlaget ett faktum. Därmed beviljades han amnesti och fick återvända till Kuba. Där började han åter arbeta för befrielsen, men upptäcktes av den spanska koloniala regeringen och deporterades till Spanien. Redan efter ett par månader lyckades han fly och levde sedan i New York under femton år, där han ständigt kom att arbeta för Latinamerikas intressen; genom artiklar, essäer, översättningar m. m. Han blev tryckt regelbundet i c:a 20 sydamerikanska tidningar; han fick företräda olika länder vid viktiga officiella konferenser i USA etc. Han var t. ex. generalkonsul för Uruguay och blev landets representant vid det viktiga sammanträdet med ”International American Monetary Commission” år 1891.

År 1892 bildades det *Kubanska Revolutionära Partiet*. José Martí blev dess naturlige ledare och i tre år arbetade han på att stärka partiet och ena oppositionen mot Spanien. Först år 1895 utbröt den väpnade kampen. Redan i början av kriget dog José Martí, men han kom ändå att symbolisera den kubanska befrielsen och den roll han hade spelat kan inte överskattas.

Det spanska nederlaget blev under krigets gång alltmer uppenbart och först nu blev USA oroligt över Kubas framtid. Man hade ju under det spanska väldet sina ekonomiska intressen garanterade, medan detta inte var fallet med en eventuell nationell kubansk regering.

Den 15 febr. 1898 sprängdes det amerikanska fartyget USS Maine i Havannas hamn. Detta blev den utlösande händelse som föranledde USA:s militära ingripande i slutet av april samma år. Strax därefter kapitulerade den spanska armén. Men vid fredsförhandlingarna i Paris

förhindrade USA att Kuba deltog. Resultatet blev att Kuba formellt blev självständigt, men med ett betydelsefullt tillägg till den kubanska konstitutionen rörande förhållandet USA—Kuba. Tillägget var det s. k. *Platt Amendment* vars viktigaste punkt lyder:

”III. Den kubanska regeringen samtycker till att Förenta Staterna kan utöva sin rätt att intervensera i avsikt att bevara det kubanska oberoendet, upprätthålla en regering i stånd att ge skydd till liv, egendom och individuell frihet, och för att fullgöra de åligganden med hänsyn till Kuba, vilka ålagts Förenta Staterna i Parisfördraget, en rättighet, som nu skall antagas och garanteras av Kubas regering.”

För att kunna fylla denna funktion begärde också USA en egen bas på Kuba, *Guantanamo-basen*. Därigenom kunde USA ständigt kontrollera Kuba, och man tog t. o. m. rätten att övervaka Kubas ekonomiska politik genom att när som helst kräva redovisning av all bokföring. Kubas fortsatta ekonomiska och politiska utveckling dirigerades helt av USA. Dess investeringar på Kuba ökade under tiden 1913-28 med 536 %. År 1929 ägdes 70-75 % av sockerfabrikerna av USA. Denna tid betydde för Kubas del brutala tyranniska regimer, upprorsförsök och därefter interventioner av USA, direkta och indirekta. Vidare en tid av analfabetism, enorm fattigdom — det finns beskrivningar av hur bönderna odlade livets nöd-torft i dikesrenar och på hustak. Innan vi lämnar denna svarta period och går in på den ljusare Castro-perioden kan det vara värt att peka på vissa drag i arbetet för revolution före Castro, framförallt av det kubanska kommunistpartiet.

Det kubanska kommunistpartiet och ”Fidelistas”

Det *kubanska kommunistpartiet* bildades 1925 under Machado-diktaturen och tvingades då arbeta under jorden. Man byggde upp ett starkt inflytande i fackföreningarna, vilka spelade en ledande roll vid de strejker 1933 som ledde till att Machado tvingades avgå. Men även efterträdaren Grau väckte opposition och under denna tid hände t. o. m. att bönder erövrade jord och upprättade ”Röda Garden” för att försvara dessa. I en ”sovjet” i Orienteprovinsen gjordes t. o. m. försök att dels höja levnadsstandarden för arbetarna, dels kollektivera jordbruket. I Havanna fortsatte arbetarna att strejka och presidenterna avlöste varandra. Men till sist ingrep armén — under ledning av Batista — i hela landet med militär kontroll av alla fabriker. Den dåvarande presidenten, Mendieta, erkändes snabbt av USA. Återigen var de amerikanska intressena skyddade. Protesterna och strejkerna fortsatte dock mot Batista-Mendieta-regimen men nu ledda av den icke-kommunistiska vänstern. Kommunisterna stödde inte strejkerna förrän flera veckor efter de hade startat. Man menade bl. a. att de skulle kunna provocera USA att ingripa.

Från denna tidpunkt (dvs. 1935) kan man räkna med att kommunistpartiet av olika anledningar alltmer förlorade en del av sin ledande roll, även i fackföreningarna. År 1937 legaliserades partiet och efter kommunistiska påtryckningar omarbetades och demokratiserades den kubanska konstitutionen i samarbete med Batista. I juli 1940 stödde kommunisterna Batista som presidentkandidat i valen, och kommunister var ministrar i Batistas första regering. År 1944 ersattes Batista av Grau, som till en början samarbetade med kommunisterna men sedan framgångsrikt motarbetade dem i fackföreningarna. Kommunisternas samarbete med Batista 1940-44 kom att bli en källa till ständiga friktioner med ”Fidelistas” (de som stödde Fidel Castro i kampen mot Batista). Men när Batistas statskupp ägde rum 1952 opponerade sig kommunisterna och partiet förbjöds 1953.

Kommunisterna hävdade att det funnits ”två” Batista en som var progressiv och genomförde demokratiseringen av konstitutionen och en annan som genomförde en militärkupp 1952. Fidelistas kände bara en.

Kampen mot Batista

Kampen mot Batista leddes framförallt av dessa två grupper: kommunisterna och Fidelistas.

Förhållandet mellan dessa var kyligt och ibland direkt fientligt. Kommunisterna arbetade enligt traditionell modell genom att sträva efter ökat inflytande i fackföreningarna för att via strejker genomdriva en återgång till 1940 års demokratiska konstitution. Partiet kom på så sätt att bli ett stadsparti med dåliga kontakter med de fattiga bönderna, som hade mest att vinna på en revolution. Fidelistas var ingalunda socialister, men revolutionärer som prövade olika metoder för att slutligen konsekvent gripa till vapen och mobilisera bönderna. I kontakten med dessa skapades också det politiska program som innehöll kravet på genomgripande jordreformer, som efter maktövertagandet innebar fundamentala konflikter med USA.

”26 juli”-rörelsen

Fidel Castro växte upp i ett välbärgat hem och tog en juridisk examen vid Havanna-universitetet. Efter militärkuppen 1952 infann sig Castro vid en domstol i Havanna med en skrivelse i vilken han påvisade Batistas brott mot konstitutionen och där han krävde att Batista enligt de kubanska straff- och grundlagarna skulle dömas till fängelse i mer än 100 år. Detta skedde naturligtvis inte och Fidel grep till vapen.

Den 26 juli 1953 anföll Fidel Castro med 200 rebeller fortet Moncada, som hölls av över 1.000 Batistasoldater. Detta försök misslyckades givetvis också totalt, och endast ett fåtal av rebellerna undkom, däribland bröderna Castro. Batista släppte nu lös en fruktansvärd terror och bl. a. avrättades 10 på måfå utvalda personer för varje regeringstroget soldat som fallit vid Moncada. Strax därefter infångades Fidel Castro. Men även om de konkreta resultaten uteblev helt, hade revolutionen som idé vunnit stora segrar och varje dag kunde kubaner läsa texten ”26 de Julio” målat på alla upptänkliga ställen.

Rättegången mot Fidel Castro förvandlades redan vid första sessionen av honom själv till en rättegång mot Batista. Detta lyckades han så väl med att han inte fick delta på andra och tredje sessionen. Men efter 76 dagars fullkomlig isolering ansågs Castro vara ”mjuk”, och han fick helt plötsligt inställa sig inför domstol i ett särskilt rum på Civilsjukhuset i Havanna. Här formade Fidel Castro, helt oförberedd, sitt försvarstal till en fem timmars anklagelse mot Batista och hans regim och avslutade med orden: ”Döm mig. Det rör inte mig. Historien kommer att frikänna mig.” Domen kom att lyda på 15 års tukthus.

Kommunisterna kommenterade Moncada-angreppet på följande sätt:

”Vi förkastar de ”putschist”-metoder, typiska för småborgerliga klickar, som använts vid händelserna i Santiago de Cuba och Bayamo, som var äventyrliga försök att erövra militära högkvarter. Den heroism som deltagarna i dessa aktioner har visat är falsk och steril, eftersom den är beroende av felaktiga borgerliga föreställningar. Men ännu mer förkastar vi regimens förtryck, som har den hotande revolten som förevändning, och är ett fåfängt försök att i fruktan för det kubanska folket tysta protesterna och oroligheterna ...”

Revolutionen

Men oppositionen mot Batista och Fidel Castros popularitet växte parallellt med våldsam fart och Batista fann sig tvungen att släppa ut Castro i maj 1955. Redan månaden därefter befann sig Fidel Castro i Mexiko och på talarturné i Förenta Staterna för att be om hjälp av exilkubaner med att störta Batista. I de mexikanska bergen tränade man sig sedan i gerillakrigets strategi och taktik, och den 25 nov. 1956 avfärdade 82 män med båt från Mexiko för att ”invadera” Kuba. Men 30 nov. landsteg man och den 5 dec. upptäcktes och besköts rebellerna av Batistas flyg. 60 av rebellerna dödades och 10 tillfångatogs strax därefter. Kvar fanns alltså 12 män mot Batistas 40.000 soldater. Men rebellerna utvecklade snabbt ett allt större stöd från befolkningen medan Batistas armé led svårt av deserteringar. För att korta ner historien: nyårsnatten 1958-59 var Batista militärt besegrad och flydde med flyg till ett annat diktatorland, Dominikanska Republiken.

Under hela denna tid hade man aldrig kommunistpartiets direkta stöd. Så sent som i maj 1958 karakteriserade kommunisterna 26-julirörelsen som ”dessa som räknar terroristdåd och konspiratoriska kupper som huvudmedel för att störta Batista”. Om kommunisternas omdöme om Moncadaangreppet kan diskuteras så var deras uppfattning om det sätt på vilket gerillakriget sköttes fel. I varje fall när det gällde Cuba. Detta visade ju utvecklingen. Diskussionerna fortsätter dock i det övriga Latinamerika, varför det kan vara värt att vi uppehåller oss vid hur framförallt *Che Guevara* har formulerat erfarenheterna av maktövertagandet på Kuba. Ur hans bok ”Guerilla warfare” citerar vi:

”Vi anser att den Kubanska Revolutionen bidrog med tre fundamentala lärdomar till förmån för de revolutionära rörelserna i Latinamerika. Dessa är:

1. Folkets krafter kan vinna i ett krig mot armén.
2. Det är inte nödvändigt att vänta tills alla villkor för en revolution föreligger; upproret kan skapa dem.
3. I det underutvecklade Latinamerika är landsbygden det huvudsakliga området för väpnad kamp.

Av dessa tre påståenden står de två första i motsättning till den defaitistiska attityden hos revolutionärer eller pseudo-revolutionärer som förblir inaktiva under förevändningen att ingenting kan göras gentemot en professionell armé, som sitter och väntar tills på något mekaniskt sätt alla objektiva och subjektiva villkor skall infinna sig utan att man arbetar för att påskynda dem. Då dessa problem tidigare var ett diskussionsämne på Kuba, ända till den faktiska händelseutvecklingen avgjorde saken, diskuteras de antagligen mycket i Latinamerika.”

Den unge fransmannen *Régis Debray* har i sin bok ”Revolution i revolutionen” ännu utförligare behandlat just denna polemik ungefär så här: Gerillan är givetvis inte ett mål i sig. Den är heller inte ett spännande äventyr utan en metod för att uppnå ett mål — erövringen av den politiska makten. Men det verkar som om just detta sätt att erövra makten ställer delvis nya krav på deltagarna och på revolutionens avant-garde. Inte ens ett kompromisslöst kommunistiskt parti kan utgöra detta avant-garde, om det huvudsakligen förblir ett stadsparti. På Kuba, mitt under kampen mot Batista, kritiserade Che Guevara broderligt kamraterna i partiet och utbrast häftigt: ”Ni är i stånd att skapa kadrer som låter sig slitas sönder i fängelsemörkret utan att säga ett ord, men inte kadrer som kan storma och inta ett kulsprutenäste.”

Debray pekar på det faktum att det kubanska kommunistpartiet inte var avant-gardet i revolutionen; att i stället detta avant-garde fanns i gerillans militära ledning — som också var den politiska. Därav slutsatsen att en gerillarörelse inte kan utvecklas militärt om den inte samtidigt blir det politiska avant-gardet. Om inte denna sammansmältning sker, om t. ex. gerillans politiska ledning består av ett traditionellt revolutionärt parti med sin bas i storstäder, kan gerillakriget som revolutionär metod tjäna reformistiska ändamål. Men om detta inträffar, skapar sig ändå gerillan till slut sin egen ledning. Själva Folkarmén ger upphov till ett nytt parti.

Vad innebär denna slutsats i praktiken i Latinamerika? Vi citerar Debray:

”Tyngdpunkten bör därför för närvarande läggas på att utveckla gerillakriget och inte på att förstärka de existerande partierna eller på att skapa nya partier.

Förberedelserna för uppror är på dessa platser det primära politiska arbetet.”

Vi skall senare beröra konflikter angående denna uppfattning som nu är aktuella i Latinamerika. Men tills vidare återgår vi till den kronologiska ordningen för att beskriva den kubanska revolutionens historia.

Kuba från 1959

De militära ledarna (som också var de politiska) för gerillan erövrade alltså den 1 jan. 1959 den politiska makten på Kuba. Karaktären hos denna politiska ledning och dess utveckling är mycket intressant. Strax efter maktövertagandet beskrev Fidel Castro den så här i ett TV-tal den 21 maj 1959:

”Vår revolution är varken kapitalistisk eller kommunistisk ... Kapitalismen offerar människan; den kommunistiska staten offerar människan. Därför försöker vi skapa vår egen revolution. Ty varje folk måste utvecklas genom sin egen politiska process ledda av sina egna behov ... Vår revolution är inte röd, utan olivgrön, dvs. rebellarméns färg när den uppstod i hjärtat av Sierra Maestra.”

I andra sammanhang kunde Castro göra mera detaljerade avståndstaganden från kommunismen. Men det var inte dessa teoretiska definitioner som avgjorde USA:s attityd: det var i stället regimen förhållande till de amerikanska ekonomiska intressena. USA ägde stora delar av Kubas sockerplantager och sockerindustrier, kontrollerade telefonnätet, el-kraften, spår-vagnsnätet i Havanna och oljeraffinaderierna. Castro avsåg att genomföra jordreformer som innebar bl. a. lagstiftad maximistorlek på alla jordbruk och som därför krossade de stora amerikanska latifundierna likaväl som de inhemska. vidare höjde han skatterna på telefonbolagen och ålade el-kraftsindustrin att elektrifiera större delar av Kuba. De amerikanska oljebolagen vägrade behandla den billiga olja som Castro hade köpt av Sovjet, varvid Castro nationaliserade dem. Det är troligt att Castro från början inte insåg vad denna kompromisslösa nationella politik innebar; bl. a. vände han sig till USA i april 1959 i den tydliga avsikten att ”presentera” revolutionen och därefter erhålla lån för dess fullföljande. Han fick inget lån utan i stället svarade USA på jordreformer o. d. med ekonomiskt krig: de amerikanska oljebolagens politik, nedskärningen och upphörandet av sockerimporten samt USA:s handelsblockad. Från Florida i USA startade kontrarevolutionära exilkubaner sina terrorraider med flyg, vilket understöddes av USA. Parallellt med dessa händelser fann också Castro nya vänner: Sovjet importerade kubanskt socker liksom även Kina; handel upptas med Polen och Tjeckoslovakien. Chrusjtjov lovade 9 juli 1960 att försvara Kuba med raketer om USA ingriper militärt. Så kom till slut i april 1961 den av CIA iscensatta invasionen av Kuba, som dock slogs ned på tre dagar. Två dagar före invasionsförsöket förklarade Castro för första gången att Kuba har genomfört en socialistisk revolution.

Den tidigare 26-julirörelsen hade uppfattat sin uppgift som att störta en despotisk regim och genomföra reformer i Kubas intresse. Men kontakterna med den oerhört fattiga bondeklassen och konfrontationen med imperialism i form av USA låste alla vägar till utvecklin utom en: utvecklingen mot socialism. Den 2 dec. 1960 höll Castro sitt berömda TV-tal där han deklarerade: ”Jag kommer att vara marxist-leninist tills jag dör.” I talet ingick också en brutal självkritik av hans tidigare fördomar om kommunister. Denna mognad hos Castro och revolutionen innebar givetvis en hel del för Kubas inrikespolitik, t. ex. för organisationen av Kubas ekonomi. Och det fick en enorm betydelse för Kuba och Latinamerika i kampen mot imperialismen.

Framstegsalliansen

I augusti 1961 samlades i Punta del Este i Uruguay representanter för alla latinamerikanska republiker, utom Kuba, tillsammans med USA för att bilda den s. k. Framstegsalliansen. Initiativet hade tagits av John F Kennedy och den betraktades som USA:s alternativ till Fidel Castros revolution på Kuba. Men trots att alliansen alldeles uppenbarligen var ett anti-Castroinstrument, hade den inte enbart en *taktisk* betydelse utan var också ett exempel på *strategiskt* nytänkande. Vi skall se varför redan under Kennedy-regimen och också under Johnson-regimen den nya strategin överges och enbart det taktiska ”anti-Castro” kvarstår.

Misären, svälten, den sociala orättvisan allt existerade i Latinamerika långt före revolutionen

på Kuba. Motivet för den kubanska revolutionen var just misären, svälten, de sociala orättvisorna, och medlet var våldet: störtandet av Batista-regimen, nationaliserandet av USA-bolagens egendomar och detta innebar slutet på USA:s gynnsamma nykolonialistiska förhållande till Kuba. Och först då började USA bekymra sig för misären, svälten, de sociala orättvisorna. Då skapades Framstegsalliansen.

Dess proklamerade idéer var visserligen ganska radikala och hade traditioner från Marshall-hjälpens dagar. USA förband sig att skänka avsevärda belopp om samtidigt ländernas regeringar genomförde framförallt jordreformer och en mycket hårdare skattepolitik. Vidare skulle man få stabilare priser för sin export, samtidigt som det krävdes att inom länderna en varierad industri skulle byggas upp.

Men Kennedys projekt var ett exempel på stor demagogi. Den praktiska utformningen var annorlunda. Den ena typen av begränsningar var av tekniskt organisatorisk art och kan summeras som följer:

- A) De ekonomiska resurserna var trots allt för små.
- B) Allvarliga organisatoriska svårigheter när det gällde utförandet och kanalisering av hjälpen.
- C) En farlig koncentration av programmets skötsel till USA:s händer.

Men dessa svårigheter skulle i och för sig kunnat avhjälpas med god vilja och skicklighet. Det fanns dock mer fundamentala brister hos Framstegsalliansen, som gjorde den helt omöjlig.

Kennedy såg Framstegsalliansen som en fredlig metod att förhindra sociala revolutioner, som skulle bli antiamerikanska. Härtill krävdes menade han framstegsvänliga, borgerliga regeringar i dessa länder med möjlighet att skapa nationellt välstånd. Detta skulle vara till nytta för USA på längre sikt. Men detta sätt att planera på längre sikt gjorde många konservativa grupper i USA misstänksamma och man litade hellre till den vanliga metoden att stödja korrumpierade militärregimer. I det korta perspektivet innebar Framstegsalliansen t. o. m. vissa förluster för storbolag som exempelvis United Fruit. I USA var storfinanserna öppna mot detta projekt och man bildade en anti-allianskommitté (The Committee for Economic Development) som hade till syfte att motarbeta dessa "gamla socialistiska doktriner"!

I Latinamerika fanns det ännu allvarligare motståndare. Det latinamerikanska (jmf. avsnittet "Imperialismen" kap. om "klass- och maktstrukturen") samhället med olika former av förtryck och maktstrukturer skulle enligt Kennedy genomgå en revolution, men en *borgerlig* sådan. Men samtidigt vågade Kennedy inte helhjärtat stödja dessa borgerliga grupper i opposition, eftersom han var rädd för att dessa nationella, borgerliga grupper i regeringsställning skulle bli alltför nationella och kritiska mot USA:s intressen (vilket troligtvis stämmer, jmf. Goulart, Bosch osv.). Därför valde Kennedy i stället att vädja till de gamla regimerna att utveckla en mer framsynt politik. Men härmed bortsåg han från det faktum att dessa regimer, som byggde på godsägarna, armén hade fördelar i just denna samhällstyp, men inte i ett *utvecklat* borgerligt samhälle. Kravet på att dessa grupper skulle genomföra en borgerlig revolution skulle innebära att de skulle gå mot sina egna intressen, vilket de naturligtvis inte gjorde.

Kort sagt: Framstegsalliansen hade redan före Kennedys död börjat tyna bort, vilket *bevisades på konferensen i Sao Paulo, november 1963*. Ett flertal latinamerikanska presidenter, politiker m. fl. konstaterade att alliansen närmade sig ett totalt misslyckande. En brasiliansk kommentator sade: "Alliansen föddes i Punta del Este och dog i Sao Paulo."

Kubas bidrag till kampen mot imperialismen

Kubas profil när det gäller förhållandet till andra progressiva krafter i Latinamerika har präglats av dess ständiga uppmaningar till väpnad kamp. Dessa uppmaningar bottnar

naturligtvis i en uppfattning om imperialismens karaktär vilken i sin tur har sin grund i egna erfarenheter och erfarenheterna av Vietnam-kriget. Under den berömda parollen ”Skapa två, tre ... flera Vietnam” skrev Che Guevara till OSPAAAL dvs. Organization of the Solidarity of the Peoples of Africa, Asia and Latin America:

”Vilken är då den roll som vi, de exploaterade folken skall spela? Tre kontinenter har sina blickar riktade mot Vietnam och lär sig sin läxa där. Eftersom imperialisterna använder krigshotet som utpressning mot mänskligheten finns det bara ett vettigt svar: att inte frukta kriget. Hård och oupphörlig motattack på alla fronter måste bli folkens gemensamma taktik.”

För att samordna dessa attacker tog kubanerna initiativet till *trekontinentskonferensen* i Havanna i jan. 1966 då delegationer från 82 länder i Asien, Afrika och Latinamerika samlades. Kubas militanta hållning har givetvis skapat debatt i vänstern i Latinamerika. Men denna debatt har för det mesta förts mellan grupper som alla uppfattat sig som lärjungar till den kubanska revolutionen. De stora skiljelinjerna har gått kring frågorna ”Är situationen sådan att vi bör gripa till vapen?” och ”Vilken är den ledande revolutionära klassen?”. Kuba har i allmänhet inte tagit ställning i de konkreta konflikterna men den generella ståndpunkten är klar (se tidigare citat ur Che G. *Guerilla Warfare*).

Denna ståndpunkt har i flera fall kommit i motsättning till latinamerikanska kommunistpartier, som ofta är sovjettrogna, men också till nyare prokinesiska grupper. I Venezuela har landets kommunistparti kommit i konflikt med gerillarörelsen som leds av Douglas Bravo. Partiet har förklarat att det tänker satsa på den förestående valkampanjen för att öka sitt inflytande på massorna, vilket starkt kritiserades på konferensen i Havanna sommaren 1967 av såväl Fidel Castro som andra revolutionärer. På samma konferens kritiserades Sovjetunionen för dess handel med de reaktionära länder i Latinamerika, där befrielsekamp pågår. Denna kritik utformades i en resolution som dock inte underskrevs av de närvarande kommunistpartierna. Men när detta skrives är det omöjligt att dra några säkra slutsatser av dessa handlingar.

Det finns viktiga skiljaktigheter även bland grupper som redan har gripit till vapen och verkligen försöker mobilisera bondeklassen. Men av mycket enkla skäl är det svårt att beskriva olika aktuella gerillagrupper och deras respektive uppfattningar om metoderna för befrielsekampen. De som inte handlar efter gerillakrigets lagar krossas efter hand. Så blir dessa *gerillakrigets ”tekniska” problem* politiskt avgörande. Régis Debray har kritiserat ett vanligt handlingsmönster som i brist på bättre ord kallas ”trotskistiskt”. Den går ut på att t. ex. gruvarbetare tar över makten i sina gruvor och upprättar egna samhällen som man försvarar med vapen (jmf Hugo Blanco i Peru) eller t. ex. att bönder erövrar jord och sedan försvarar denna (jmf Julião i Brasilien). Dessa försök har i de flesta fall redan krossats trots heroiska insatser av arbetare och bönder. Men varför har de krossats eftersom det nu inte berodde på obeslutsamhet eller bristande kampvilja? Jo, svarar Debray, med denna metod får armén det strategiska övertaget. Hela den förtryckande klassen känner sig hotad av dessa ”befriade” zoner och planerar därefter att krossa denna främmande böld. Instrumentet är armén som i lugn och ro organiserar förberedelserna för att sedan ingripa med en totalinsats av flygvapen, armé osv. för att helt kunna utnyttja sin tekniska överlägsenhet. Eftersom den förtryckande klassen är nationell, måste befrielsekampen föras på det nationella planet. Detta innebär att armén obönhörligen måste besegras och att detta är det viktigaste målet för gerillan. Men armén har alltid en mycket stor teknisk överlägsenhet, varför en fundamental regel för gerillakrigaren är *rörlighet*. Gerillan måste ha initiativet och kunna välja plats och tid för konfrontationerna. Men just detta initiativ förlorar man, om man bygger sin strategi på dessa ”befriade” zoner. Då detta också alltid är förödande blir det en primär uppgift att motarbeta dessa felaktiga uppfattningar. Det är för övrigt ett lika vanligt som allvarligt misstag att underskatta gerilla-krigets lagar och betrakta dess problem som ”tekniska” och underordnade andra ”politiska” problem.

Att läsa:

R. Debray: [Revolution i revolutionen](#), utkommer i svensk översättning hösten 1967

B. Lantz: *Castros Cuba* 1962

Björn Kumm: *Cuba si* 1963

Scheer & Zeitlin: *Cuba an American tragedy* 1964

”Che” Guevara: *Guerilla Warfare* 1961

New Left Review nr 33 1965

Ehnmark: *Cuba cubana*

Att diskutera:

1. Jämför Framstegsalliansens förutsättningar med Marshallhjälpens, främst med avseende på borgarklassens betydelse.
2. De tre punkterna i citatet ur ”Guerilla Warfare” är polemiska — mot vilka uppfattningar vänder sig ”Che” i dessa punkter?
3. I vilken mening kan man påstå att Latinamerika nu är moget för revolution? Innebär detta ännu en utveckling av marxismen förutom Lenins och Maos?

1. Vilka faktorer bör vi ta med i räkningen när vi försöker göra upp en balansräkning för socialismens förutsättningar och möjligheter i det högindustrialiserade västeuropeiska samhället? En av de mest fundamentala har behandlats i tidigare kapitel — det gäller imperialismen, (se kap. 6). En annan är den därmed sammanhängande framställningen av nykapitalismens drivkrafter och funktionssätt (se avsnitt i detta kapitel). Det är dessa fenomen som ytterst karakteriserar och anger ramen för en socialistisk aktivitet i västeuropa och en politisk strategi för socialism måste ta sin utgångspunkt i en analys av dessa företeelser.

2. Det räcker med att peka på dessa grundläggande drag i den västeuropeiska (här inkluderat den nordamerikanska) ekonomiska och sociala strukturen för att vi tillfredsställande kan tillbakavisa borgarnas och socialdemokratins påståenden om marxismens död och omöjlighet. Den mera raffinerade antimarxismen vill göra gällande att samhällsstrukturen i västeuropa har genomgått så pass stora förändringar (bl. a. med socialdemokratisk tillskyndan) att det inte längre är befogat att tala om ett kapitalistiskt samhälle. Det är sant att vissa av kapitalismens mera iögonenfallande och motbjudande *effekter* och *konsekvenser* har kunnat elimineras, t. ex. arbetslösheten. Detta gäller förvisso inte i alla lägen se t. ex. den tilltagande arbetslösheten i England och Västtyskland — men de periodiska kriserna inom kapitalismen, som fortfarande finns, ligger inte på samma förödande nivå som trettiotalets.

3. Kapitalismens grundläggande karakteristik består alltså allttjämt. Dvs. på det politiskt-ekonomiska planet: en samhällsklass äger fortfarande produktionsmedlen, en annan lever av att sälja sin arbetskraft till denna. På ekonomiska planet: motsättningen mellan *produktivkrafternas utveckling* (produktionens alltmera samhälleliga karaktär, den intensiva arbetsfördelningen och specialiseringen av arbetsuppgifterna kombinerat med att varje del av ekonomin blir allt mer avhängig av de övriga) och *produktionsförhållandena*: det privatägda näringslivet, där en liten grupp självvalda maktbavare bestämmer över produktionsresursernas fördelning, som styr produktionen efter snäva lönsamhetskriterier, produktion för profit i stället för behov. Den kapitalistiska strukturen hos den ekonomiska basen har sedan också kommit att ge den politiska utvecklingen i västeuropa dess karakteristiska form.

4. Vår analys av imperialismen baserar sig på det faktum att kapitalismen som system är ett världssystem. Utvecklingen i (av) västeuropa sammanhänger med underutvecklingen i (av) den tredje världen. Imperialismen kan ses som kapitalismens eget svar på den skärpta motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållandena i dess nuvarande utvecklingsfas. För att på allvar kunna realisera de möjliga profiler som kapitalkoncentration och monopolisering ger möjlighet till krävs fri tillgång till så stora marknader som möjligt — och så billiga råvaror som möjligt.

5. Kapitalismens världsomfattande karaktär och dess beroende av den intima sammanvävningen mellan världens olika regioner gör också att kampen mot imperialismen och kapitalismen måste ses och föras i världsmåttstock. Vi måste inse samspelet mellan den strid som nationella befrielseströrelser för i de utsugna länderna (alltifrån FNL till de ännu spirande guerillaströrelserna i Latin-Amerika) och den som socialistiska krafter försöker föra här. Det betyder självfallet inte en likhet i metod och taktik, inte ett slaviskt och osjälvständigt kopierande — men det betyder en medvetenhet om den gemensamma fienden och en insikt att vår betydelsefullaste hjälp till

190 de nationella befrielseörelserna inte är det självklara moraliska och materiella stöd som vi direkt kan ge utan vår insats för en revolutionär omdaning av vårt eget samhälle.

Skiss av utvecklingen efter 1945

6. Krigsslutet 1945 innebar som bekant början på ett nytt krig, det kalla. Under och delvis genom kriget skedde en transformering av kapitalismen i västeuropa och USA som innebar definitiva förändringar jämfört med situationen under förkrigstiden. Dessa förändringar bar i sig fröet till den utveckling som ägt rum under 50- och 60-talen. Vi ska nedan ta upp denna utveckling under teman som statens nya roll, samarbete socialdemokratineokapitalism, fackföreningsrörelsens underordnande under staten, inkomstpolitik. Men först bör vi kanske ge en mycket kortfattad översikt över viktiga drag i den historiska utvecklingen åren efter 1945.

7. När Tyskland med besittningar krossades 1945 skedde det i stort efter det mönster som utarbetats vid Jalta-konferensen och som innebar att Europa delades upp i inflytelsezoner, där västmakterna fick västeuropa på sin lott och Sovjet östeuropa. I detta läge genomfördes socialistiska omvälvningar i Östeuropa — i många fall utan ett dominerande kommunistparti, och där Röda Armén blev garanten för regimen.

Under motståndsrörelsen mot tyskarna hade de radikala grupperna (främst kommunistpartierna) vunnit stor anslutning i länder som Frankrike, Italien, Grekland, Jugoslavien. Jugoslaverna lyckades genomföra sin revolution trots en halvhjärtad ovilja från Sovjetunionens sida — för grekerna gick det sämre: ringa stöd från Sovjet och ett aktivt brittiskt ingripande lade grunden till den situation som i år (1967) fött fram ännu en militärdiktatur.

Före nazismen hade det tyska kommunistpartiet varit det största och viktigaste partiet vid sidan av det ryska. Ur det andra världskriget framgick de italienska och franska partierna som de numerärt överlägsna, vid sidan av det sovjetiska. Detta hade för det italienska (liksom för det finska) bl. a. sin grund i att man framgångsrikt lyckats mobilisera den fattiga bondebefolkningen.

Som helhet var åren alldeles efter andra världskriget framgångsår för den europeiska vänster — det svenska kommunistpartiet nådde t. ex. i 1946 års kommunalval ca 11 % av rösterna i Sverige (och 16 % i Stockholm).

8. Denna utveckling bröts effektivt mot slutet av 1940-talet genom en kombination av en enorm politisk och ekonomisk offensiv från USA:s sida — den s. k. Marshall-hjälpen — och en ödesdiger och dogmatisk bundenhet av de europeiska kommunistpartierna vid Sovjet — en bundenhet som tog sig uttryck inte bara i ställningstaganden till politiken i Sovjet och folkdemokratierna utan också i partiernas inre struktur och uppbyggnad.

Marshallhjälpen var förebudet och den första insatsen i det ökade amerikanska kapitalinflytande i Europa som har kommit att känneteckna efterkrigstiden. Allt flera stora europeiska monopol övertas av amerikanskt kapital. På senare år kan man nämna företag som den italienska koncernen Olivetti, (kontorsmaskiner etc.), det franska Bull (i synnerhet datamaskiner), båda inköpta av General Electric, stora delar av den engelska bilindustrin och tidningsvärlden. Även på den europeiska skalan har de stora monopolen funnit den nationalstatliga ramen för trång och överskridit gränserna — ofta genom en sammanslagning av olika nationella monopol. Ex. belgiska Gevaert och det tyska Agfa (foto), samarbetsöverenskommelsen mellan Frankrikes största trust inom kemisk industri Rhone-Poulenc och den tyska diton Bayer etc. Den politiska konsekvensen av denna kapitalkoncentration har som bekant blivit EEC — med dess strävan att skapa en stor enhetlig marknad för både varor, kapital och arbetskraft: i allt en så gynnsam miljö som möjligt för det stora kapitalet. Det är dock inte mer än en rationell anpassning till de krav som den västeuropeiska monopolkapitalismen ställer på sina politiska former.

9. EEC:s med tiden tilltagande sammansmältning kommer naturligtvis också att ställa motsvarande krav på de socialistiska krafterna. För att effektivt kunna föra en socialistisk politik måste också den europeiska vänstern organisera sig internationellt. En strejk mot ett

”europaföretag” i ett enskilt land kan inte bli effektiv om produktionen kan överflyttas till ett annat — en samordnad aktion mot bolaget (eller trusten) krävs uppenbarligen. Den amerikanska kapitalpenetrationen av Europa sammanhänger med nykapitalismens allmänna utvecklingsmönster.

Nykapitalismen (baserad på Ernest Mandel)

Nykapitalismen är en kapitalism som främst utmärks av ett stort och växande statligt inflytande i ekonomin. Detta inflytande har sin rot i främst två förhållanden. För det första befinner sig kapitalismen, historiskt sett, i en av sina långa expansionsperioder. Därigenom skapas möjligheten att med eftergifter till arbetarna stärka systemet — en politik som baseras på ett samarbete mellan den expansiva delen av borgerligheten och konservativa krafter inom arbetarrörelsen och som grundas på en fortlöpande höjning av arbetarnas levnadsstandard. Dessa eftergifter nödvändiggörs av arbetarnas naturliga krav men också på existensen av ett alternativt ekonomiskt system. Det skulle inte gå att tillåta en arbetslöshet av 30-talsmodell i Västtyskland om ekonomin i Östtyskland gick för full maskin — de politiska konsekvenserna skulle bli för allvarliga. Den ena grundvalen för det ökande statliga inflytandet i ekonomin är alltså behovet av krisutjämnande åtgärder (av typ arbetslöshetsförsäkring, sjukförsäkring, etc.).

Den andra grunden för en växande statlig intervention i ekonomin har sin grund i kapitalismens politiska sammanstötning med de icke-kapitalistiska system som idag omfattar en tredjedel av världens befolkning. Krigs- och rustningskostnaderna (i synnerhet gäller detta den kapitalistiska stormakten framför andra, USA) innebär ju direkt en ökning av statsbudgeten. Rustningsutgifterna har också en annan konsekvens — som pådrivare av den tekniska utvecklingen. Ser man nämligen efter ursprunget till de tekniska förändringarna i produktionen finner man att det i överväldigande antalet fall har en militär bakgrund — att de är biprodukter till den teknik som först använts på det militära området. De spelar sin största roll inom de expansiva industrigrenarna. Vietnamkriget kommer t. ex. att ge de amerikanska företagen inom elektronik- och dataområdet ett oerhört försprång framför de europeiska och kommer på så vis att lägga grunden för en än mer markerad amerikansk dominans inom just ekonomins tillväxtområden. I den mån som vi lever i ett permanent kallt krig, karakteriserat av en forskning som ständigt förändrar tekniken på rustningsområdet, är detta en ny faktor, en källa som så att säga är utomekonomisk, som stimulerar de oavbrutna förändringarna i produktionstekniken. Genom denna pådrivning uppstår inte heller de pauser i uppfinnande och nykonstruktion som förut behövdes för att man skulle kunna avskrika och amortera den fabriksutrustning som behövdes för att producera dessa produkter — dvs. vi får en drastisk nedskärning av tiden för det fasta kapitalets förnyelse. Här finner vi grunden till den allt snabbare monopoliseringen av ekonomin, eftersom endast de stora och mäktiga företagen kan skaka fram det nödvändiga kapitalet, till både forskning & utveckling och den snabba omsättningen av fast produktionskapital.

Denna snabba omsättning av det fasta kapitalet kräver också en fast kontroll av övriga produktionskostnader, i synnerhet lönekostnaderna, liksom garantier för att kapitalet verkligen sätts i arbete, dvs. att arbetarna inte strejkar. Denna strävan tar sig nu främst uttryck i arbetet för en s. k. inkomstpolitik som går ut på att planera stabilitet i löneutgifterna för företagen. Själva grundidén, som den har kommit till uttryck i Labours förslag till inkomstpolitik i England, går ut på att lönehöjningar inte får vara större än produktivitetsökningen — dvs. det klart uttalade målet är att bevara den nu rådande inkomst- och förmögenhetsfördelningen i samhället. I själva verket är inkomstpolitiken så konstruerad att den kommer att leda till en minskning av Arbetets del av nationalinkomsten jämfört med Kapitalets. Dess uttryckliga målsättning är ju att hindra arbetarrörelsen att utnyttja det för den fördelaktiga läge som uppstår när efterfrågan på arbetskraft överstiger tillgången — det läge som karakteriseras av konkurrens om arbetskraften och ”löneglidning”.

Nykapitalismens verkliga natur, det växande statsinflytandet över det ekonomiska livet kan kanske sammanfattas i denna formel: Inom ett ekonomiskt system som har övergivit sin egen ekonomiska automatik (den blinda förtröstan på lagen om tillgång och efterfrågan och den fria konkurrensen) garanterar staten den kapitalistiska profiten. Staten garanterar den i den mån som den minskar omfattningen av de periodiska kriserna och svängningarna. Den tryggas ytterligare genom de mekanismer som ryms under begreppet inkomstpolitik.

Denna statliga profitgaranti utgör vid en sista analys en omfördelning av nationalinkomsten till fördel för de monopolistiska gruppernas vinster.

Detta är kort skisserat några av de viktigaste förutsättningarna vi måste räkna med när vi försöker att formulera en strategi ut ur denna situation — *betonandet av imperialismens roll, förutsättningarna i den politiska och ekonomiska utvecklingen i västeuropa under efterkrigstiden, analysen av nykapitalismen*. Innan vi övergår till att försöka beskriva ansatsen till en socialistisk strategi måste vi först något beröra de två linjer som arbetarrörelsen hittills följt och ännu till största delen traskar omkring i.

Socialdemokratin och reformismen

Enligt skolböckernas definition skiljer sig socialdemokrati och kommunism (inkl. all seriös socialism) åt endast vad beträffar metoderna för att genomföra samhällsomdaningen och inte vad det gäller målet i sig. Det är en uppfattning som det är svårt att i dag dela — vi hävdar att den politiska strategi som socialdemokratin valt inte kan leda till kapitalismens upphävande och till ett socialistiskt samhälle. När det gäller den svenska socialdemokratin bör den kanske bedömas mildare än sina broderpartier när det gäller inställningen till socialismen — det finns t. ex. i partiets principprogram ingenting som *uttryckligen utesluter* en socialistisk omvandling av Sverige, vilket är mer än vad man kan säga om andra socialdemokratier. Men SAP delar med sina gelikar både uppfattningen om ”socialismens” karaktär och om maktens natur i det nykapitalistiska samhället. Den politiska målsättningen definieras som en väl fungerande kapitalism, med bortopererade störningsmoment och med tyngdpunkten lagd på mera trygghet och mer konsumtion av det slag som vi redan har. Den strategiska huvudlinjen har varit och är att ta över riksdagen (parlamentet). Det är i och för sig en naturlig målsättning men som blir olycklig om man förenar den med uppfattningen att man därmed tillvällt sig makten över samhällets utveckling i stort. Riksdagsmajoritet är inte ett tillräckligt villkor för en socialistisk omdaning — maktens mekanismer är inte koncentrerade dit.

Den sociala reformpolitiken

är t. ex. den svenska socialdemokratis främsta bedrift. Och den är progressiv på många punkter. I en del fall har den ryckt undan vissa sektorer från marknadsmekanismen och alltså konkretiserat en antikapitalistisk princip. Detta gäller främst undervisningen (grundskolan) hälsovården och bostadspolitik. Vad gäller den senare har nu återtåget börjat och hyresregleringen (som ju i och för sig bara är ett dåligt mellanstadium på väg mot en behovsprövad bostadsmarknad) ska snart slopas. Läkarhusen visar att vinstprincipen visst inte är främmande för sjukvården.

Inkomstfördelningen

Det centrala argumentet för den socialdemokratiska reformismen har varit: att inte ingripa direkt mot ekonomins centrum och kärna utan att indirekt, skattevägen, söka åstadkomma de ändringar man velat. Syftet med den progressiva inkomstskatten var t. ex. att ändra inkomstfördelningen till förmån för de lägre inkomsttagarna. Men undersökningar visar att inkomstklyftorna i samhället förmodligen har ökat under de sista 15-20 åren och att det skattesystem som nu finns är i praktiken mycket lite progressivt (bl. a. beroende på den proportionella kommunalskatten och den direkt regressiva omsen).

Det mest intressanta ur vår utgångspunkt när det gäller socialdemokratien är emellertid det som framskyttat i diskussionen om nykapitalismens karaktär och inkomstpolitiken och varav de ovan skisserade punkterna bara är två av konsekvenserna. Det karakteristiska för de västeuropeiska länder där den socialdemokratiska arbetarrörelsen står stark är arbetarrörelsens (och då särskilt fackföreningsrörelsens) integrering och underordning under den rådande politiken. Det har sin rot i den socialdemokratiska taktikens rättesnöre: alla problem kan lösas, eller upplösas, alla materiella behov kan tillfredsställas under förutsättning att man tar god tid på sig och ålägger sig strikt disciplin. Man vill inte krossa systemet utan få det att löpa smidigare, få det att fungera utan störningar. För den saken krävs inte minst en god disciplin inåt. Som motprestation till löneökningar fyller fackföreningarna funktionen att garantera att arbetarna inte stör produktionsförloppet (strejker etc.). Detta behov av inre disciplin (eller sammanhållning) är också nödvändigt för ett socialistiskt parti med aggressiv målsättning, men den får i det fall arbetarrörelsens majoritet följer den socialdemokratiska linjen den följd att den förstärker arbetarrörelsens sammanvävning med det kapitalistiska samhället. Till detta bidrar också det förhållandet att, i det svenska fallet, både LO och SAP är starkt centraliserade och både effektivt styrs av en liten grupp (för SAP:s del den s. k. landstingsligan tillsammans med regering och partibyråkrati).

Traditionell kommunistisk strategi

Ett kommunistiskt parti av den klassiska bolsjevikiska modellen (den leninistiska) hade, i korthet, följande karakteristiska drag: en strängt hierarkisk uppbyggnad, en absolut lydnad från de lägre instanserna gentemot de högre, ett inre partiarbete som fungerade efter den demokratiska centralismens regler. Dessa partier som fann sin allmänna form under 20-30-talens Kominternperiod (se kap. 8) var anpassade till krisperioder i det kapitalistiska systemet, dess troliga om ock ej omedelbara sammanbrott, till krig och underjordisk kamp. Denna partimodell förklarar mycket av de kommunistiska framgångarna i motståndsrörelsen mot nazismen. Men även om en återgång till sådana perioder inte kan uteslutas (se Grekland) är den dock föga trolig i västeuropa.

Att de kommunistiska partierna kom att bli av en stalinistisk typ kan inte förklaras med "historiska tillfälligheter" utan hade sin rot i den situation som förelåg. Ofta var arbetarrörelsen, åtminstone till stora delar, präglad av ett starkt klassmedvetande och/eller en revolutionär tradition. I det läge då målet främst är att stärka partiets medvetande och organisation under en tid som inte är lämpad för revolutionära aktioner, blir det en form av avvaktande.

"Just därför att arbetarklassen (eller dess mest progressiva led) redan är starkt politiserad och säker på den slutliga segern söker den försvara sig mot att dess organisation upplöses, viljan sviktar, enigheten splittras och att tendenserna till att samarbeta med reformisterna gör sig gällande, genom att stärka sig inifrån och skära av förbindelserna med det samhälle den lever i. Arbetarklassen konstituerar sig vid sidan om. Dess parti representerar det kommande samhället, eller förebådar den kommande socialistiska staten ... Men en reformistisk opportunist är däremot inte utesluten i praktiken. Tvärtom kan den föras med ett gott samvete tack vare hållfastheten i arbetarpartiet. Det kan ingå med strikt lojalitet i varandra motsägande koalitioner just därför att det är oemottagligt för yttre påverkningar. Dess egentliga verklighet består i dess inre uppträdande som förebådar det framtida samhället och i dess fullständiga förnekande av det samhälle det lever i och varav det är en produkt. Partiet har inte förutsättningar för att kunna åstadkomma den handling som skulle kunna förmedla övergången från kapitalismen till socialismen — dessa är två tillstånd som är varandra helt artskilda. Först finns kapitalismen, sedan kommer socialismen fix och färdig som en fågel Fenix." (André Gorz)

Det revolutionära partiet och en skiss av en ny strategi

”Den arbetshypotes som ett revolutionärt parti måste bygga sin verksamhet på består inte längre av en plötslig erövring av makten som möjliggjorts av en blockering av kapitalismens mekanismer eller ett militärt nederlag för den borgerliga staten utan av en långsam och målmedveten strategi som strävar efter att framkalla en kris i systemet genom massornas vägran att böja sig för dess logik och en upplösning av denna kris till dess egen fördel.” Detta citat av André Gorz ger i korta drag förutsättningen för en strategi baserad på antikapitalistiska strukturreformer, en revolutionär reformpolitik. Det dilemma som vi måste komma ut ur är att om inte en socialistisk revolution är omedelbart möjlig så är också reformer som är direkt och omedelbart ödesdiga för kapitalismen också omöjliga att genomföra. Vårt problem är att utarbeta en övergångsstrategi, som möjliggör en övergångsprocess — och den som förnekar andra typer av reformer än de traditionella reformistiska förnekar därmed möjligheten av en övergångsstrategi. Det karakteristiska för en socialistisk reformpolitik är knappast varje reform för sig utan (1) närvaron av organiska förbindelser mellan de olika reformer (2) takten och omständigheterna för deras genomförande, (3) vilja att ta till vara den rubbning av jämvikten som åstadkommes av de första reformerna till fortsatta attacker mot systemet. Skillnaden mellan denna reformpolitik och traditionella reformism ligger främst i viljan att med dessa reformer som hjälp försöka åstadkomma obalans i systemet och utnyttja denna jämviktsrubbning till ytterligare steg framåt, och inte låta nöja sig med det första steget.

Ordet kris kan i detta sammanhang låta mera olycksbådande än det är. Den socialistiska rörelsen syftar inte avsiktligt till att framkalla en kris som skulle kasta stora grupper av arbetare i misär och nöd — man strävar att rubba den politiska och sociala jämvikten i det rådande systemet. Resulterar det i en kris beror det på att det är det vapen som borgerligheten tillgriper för att tvinga den socialistiska arbetarrörelsen på defensiven.

Vilka förutsättningar krävs det för att strukturreformer skall leda fram mot ett förstadium till socialismen, en socialismens förstuga? För det första måste det framhävas att det inte kan finnas några revolutionära strukturreformer utan ett massparti som driver fram, understödjer och vidareutvecklar aktionerna. För det andra måste kraven vara av en sådan karaktär att de i sig inte kan rymmas inom den kapitalistiska ramen för att helt kunna uppfyllas — kravens konsekvenser måste överskrida gränsen för vad som är möjligt inom kapitalismen. För det tredje måste kampen för dessa reformer föras på ett sådant sätt, att man redan under kampens gång kommer att förverkliga en del av de frigörelsens möjligheter som strukturreformernas genomförande kommer att medföra. ”Det är omöjligt att skilja en reform från den handling den resulterar av. Det är omöjligt att genomföra demokratiska och antikapitalistiska reformer genom handlingar som varken är det ena eller det andra. Arbetarklassens frigörelse kan inte för arbetarna bli en total satsning, som rättfärdigar en total risk, om inte själva striden som sådan gett dem erfarenhet av självstyre, kollektivt initiativ och beslutande — kort sagt en upplevelse av frigörelsens möjlighet.” (André Gorz)

Många av kraven på hur ett revolutionärt parti ska vara beskaffat för att ha möjlighet att genomföra socialismen i Sverige har redan indirekt framgått ur det ovan- stående. Frågan om partiet är emellertid så viktig att det finns anledning att gå närmare in på den frågan.

Motsättningarna i det kapitalistiska samhället rör sig ytterst om motsättningar mellan klasser (se punkt 3 i början av detta kapitel). Motsättningarna tar sig dock konkret uttryck på en annan nivå och manifesteras i statsmakten, som bildar den reglerande ramen för det politiska och sociala livet i ett samhälle, och vars utövande är ett uttryck för den rådande maktbalansen mellan klasserna. Ett politiskt partis uppgift är erövra den politiska makten, statsmakten. Men staten står inte oberoende av det civila samhället, hela det nät av samhällseliga institutioner och relationer som styr och reglerar vår existens. Staten förhåller sig till det civila samhället som ”en framskjuten löpgrav bakom vilken det står en kraftig befästning med kasematter” (Gramsci).

Den typ av socialistisk revolution som genomfördes i Ryssland i oktober 1917 går inte att kopiera i de mera utvecklade och sammanhållna kapitalistiska länderna, därför att i dessa är förhållandet mellan det civila samhället och staten helt annorlunda än det var i Ryssland. Här räcker det inte med att erövra statsmakten om man inte samtidigt förskansat sig kraftigt i det civila samhället. Den italienske marxisten Antonio Gramsci tog på sig uppgiften att söka formulera förutsättningarna för en ny strategi, som kunde ersätta den bolsjevikiska, som inte grundas på en enkel erövring av statsmakten som en framskjuten löpgrav utan som tvärtom erövrar och bibehåller denna genom att förskansa sig i och bita sig fast i det civila samhället. ”En social grupp kan och bör vara den ledande redan innan den gripit den politiska makten.” (Gramsci)

En klass' herravälde över en annan baserar sig inte bara på innehav av tillräckliga våldsmedel (polis och armé), inte bara genom politisk och ekonomisk makt, utan också genom att den härskande klassen får den behärskade att dela dess värderingar och världsuppfattning. Detta ideologiska samtycke rör frågor som uppfattningen om vad som är möjligt och omöjligt, vad som är gott och ont, det rör tolkningen och uppfattningen om historien och framtiden. Ett exempel på hur den rådande ideologin i ett kapitalistiskt samhälle fyller denna uppgift visar följande Gorz-citat: ”det är inte 'realistiskt' att tro att ett ekonomiskt system kan fungera utan konkurrens, privat vinst, tvångsmässig disciplin i arbetet och hot om arbetslöshet; ökad exploatering, stympning av människans möjligheter, arbetarnas psykiska utmattning är 'oundvikliga' konsekvenser av den tekniska utvecklingen; det finns 'inget globalt alternativ' till kapitalismen, arbetaren kommer alltid att förbli arbetare, det är en teknisk fråga, individen kommer alltid att vara 'att vara inriktad på sin egen fördel', hans 'instinkter kommer alltid att vara antisociala och måste hållas tillbaka', osv.”

Det är en viktig uppgift för det revolutionära partiet att trasa samman denna ideologi — man måste kunna klargöra möjligheten till en frigörelse inom ramen för ett allomfattande alternativ på förändring och frihet för att lyckas knyta samman varje revolt och förnekande av det rådande systemet och dess konsekvenser till en politiskt verksam kraft.

Förutsättningen för att det revolutionära partiet ska kunna lyckas med sin uppgift är att det kan etablera sig som hegemonibärande uttryck för arbetarklassen dvs. att det kan uttrycka och artikulera och i praktisk politik formulera det socialistiska alternativ till kapitalismen som möjliggör arbetarklassens frigörelse. Det block av samhällsklasser som historiskt kunnat bli hegemoniskt är det mellan arbetare—bönder — det var det block som både Lenin, Gramsci och (i teorin) Mao arbetade med. I dagens Sverige är basen för ett revolutionärt parti arbetare och tjänstemän.

För att lyckas med sin uppgift att artikulera och formulera det hegemoniska blockets identitet behöver partiet fasta rötter i intellektuella yrken och miljöer. De behövs både för att kunna lösa upp den härskande ideologin och för att skapa den alternativa modellen — både för att riva ner och bygga upp. De behövs också för att ge röst och uttryck åt arbetarklassens egna upplevelser, erfarenheter och krav.

Partiet som förebild

För att först uttrycka det abstrakta så måste partiets målsättning också vara att bli en förebild för det kommande samhället. För europeiska förhållanden är det inte så lätt att konkretisera som det är för t. ex. guerillarörelser. Befriade områden, basområden, blir ju synliga bevis för de ännu icke befriade delarna av landet av hur det framtida samhället kommer att se ut — vad det gäller administration, j ordfördelning, undervisning, hälsovård, rättsskipning etc. Det gäller också förhållandena inom partiet och det är här som tankegången får utvecklas för våra förhållanden. Partiet måste i sitt inre uppträdande och sätt att fungera vara en förebild för det samhälle det vill förverkliga. Det gäller partiets inre demokrati och öppenhet, dess sätt att sköta sina relationer med utomstående och allierade, dess ambition och förmåga att knyta

andra befolkningsgruppers (än tjänstemäns och arbetares) opposition mot det kapitalistiska systemet till sin egen strävan att ersätta det, dess förmåga att få intellektuella grupper att utarbeta självständiga forskningar och förslag på alla områden som berör mänskliga relationer (från stadsplanering till sexualundervisning).

Här har vi också anknytningen till de tidigare resonemangen kring strukturreformerna. Där framhölls att arbetarklassen redan i sin kamp för strukturreformer måste kunna förverkliga en del av de frigörelsens möjligheter som strukturreformernas genomförande skulle medföra — och samma sak gäller i uppbyggandet av det parti som syftar till att bli frigörelsens redskap.

20.8.67.

Att diskutera:

1. Gå igenom de olika förutsättningarna för socialismens införande i Ryssland 1905-1917 och i Sverige 1967-19?? och diskutera vilka skillnader i politisk strategi som då faller sig naturliga för de båda situationerna.
2. I kapitlet har kort skisserats olika krav på hur ett revolutionärt parti bör förhålla sig i dagens läge. Hur tycker Du att man bör konkretisera dessa resonemang när det gäller a) partiets inre organisation b) avvägningen mellan partiets parlamentariska och utomparlamentariska aktivitet — c) partiets linje i internationella frågor.
3. Den internationella situationen har givetvis betydelse. Vad betyder detta för Sveriges vidkommande? (Här kan diskuteras även den västeuropeiska situationen som helhet under efterkrigstiden.) Mera konkret: vad betyder för vårt fall a) internationell avspänning resp. spänning mellan de stora blocken b) Sveriges inträde i EEC och det tilltagande amerikanska kapitalinflytandet i Sverige c) möjligheten för vänstern att bli bärare av Sveriges neutrala tradition?

Att läsa:

Många citat har hämtats ur och mycket i detta kapitel bygger på André Gorz uppsats i *Zenit* 2/61 om ”Reform och revolution”. Där finns samlat mycket av förutsättningarna för en radikal politisk strategi, även för Sveriges del. Uppsatsen innebär en betydande vidareutveckling av Gorz *Arbetarrörelsen i överflödsamhället* (TEMA-serien, Rabén & Sjögren). När det gäller framställningen av partiet, och av begreppet hegemoni, finns på svenska de centrala texterna av Antonio Gramsci i *En kollektiv intellektuell* (Cavefors).

Av svenskt material kan nämnas C.H. Hermanssons [Vänsterns väg](#) (TEMA, Rabén & Sjögren) och den bok som satte fart på debatten kring den nya vänstern, [En ny vänster](#), (TEMA-serien, Rabén & Sjögren). Till den senare kan man med fördel läsa debatten i 1966 års höstnummer av *Clarté* och *Zenit* där boken debatterades av författarna och företrädare för holmbergianerna (se [Ny vänsterdebatten](#)).

Ernest Mandels teser om nykapitalismen återfinns i [Introduktion till marxismens ekonomiska teori](#) (Clarté – Zenit).

För den som behärskar något främmande språk finns det rikligt med material i olika tidskrifter och böcker. Kring just de problem som berörts i detta kapitel kan Du hitta mera i t. ex. följande tidskrifter: *New Left Review* (England), *International Socialist Journal* (utges i Rom), *Les Temps Modernes* (Frankrike), *Neue kritik* (Västtyskland). Vidare en uppsjö av böcker och pamfletter på i första hand engelska och franska.

Bilaga: En gammal stalinist om *Marxism*-boken

Inledande kommentar

Hilding Hagberg (1899-1993) var ordförande för *Sveriges Kommunistiska Parti* (SKP, numera vänsterpartiet) under åren 1951–1964. Politiskt var Hagberg alltid trogen ”den första arbetarstaten”, dvs Sovjet, som han utåt försvarade i vått och torrt. Han kritiserade därför hårt VPK:s utveckling under CH Hermansson, i synnerhet VPK:s kritiska hållning till Sovjets invasion av Tjeckoslovakien 1968.¹ Därför var det också ganska naturligt att Hagberg vid partisplittningen 1977, då *Arbetarpartiet Kommunisterna* (APK) bildades, gick över till detta parti.

Nedanstående text (med rubriken ”Trotskism”), hämtad från Hilding Hagbergs bok *Socialismen i tiden III* (Fram bokförlag, 1985), är en kritisk recension av *Marxism*-boken.

Hagberg förkastar helt *Marxism*-boken. Han ser ingenting positivt med denna. Det gäller såväl försöken att formulera en socialistisk politik för dåtidens Sverige, som de historiska avsnitten. Speciellt ondgör sig Hagberg över allt som boken har att säga om den ryska revolutionen (i synnerhet retar han sig på att Trotskij framställs i positiv dager). Och även avsnitten om Kina och Latinamerika avspisas.

Hagberg visar prov på att det stalinistiska sättet att tänka och se på historien var djupt rotat hos honom. När det gäller den ryska revolutionen och dess förgrundsgestalter förmedlar Hagberg de vanliga stalinistiska lögnerna, ibland ännu mer tillspetsade än vad man är van från den stalinistiska historieskrivningen: Det finns knappast något som är helt korrekt i Hagbergs historiska utblickar (han lyckas inte ens återge de traditionella stalinistiska lögnerna korrekt). Här följer några exempel:

Hagberg skriver:

Att han [Trotskij] och hans centerparti² två månader före Oktoberrevolutionen kom med i bolsjevikpartiet berodde på att detta partis ledning ville minska eller i vart fall neutralisera den kommande revolutionens potentiella motståndare.

Det skulle vara intressant om Hagberg hade kunnat styrka detta påstående med något Lenin-citat eller något annat tidsdokument, men det lär vara svårt, för det finns inget sådant. Utsagan är helt enkelt en fantasiprodukt. Inte ens i den ryktbara stalinistiska lögnboken *SUKP(b):s historia* från 1938 påstås något sådant. Där skriver man:

Under sjätte partikongressen [i slutet av juli 1917] förklarade ”mesjräjäontserna”, att de i allt var ense med bolsjevikerna samt bad att bli intagna i partiet. Kongressen biföll deras begäran, i det den räknade med att de med tiden skulle kunna bli verkliga bolsjevikar.

I motsats till Hagbergs version så ges här åtminstone en logiskt rimlig förklaring. Att bolsjevikerna skulle ha valt in tusentals personer – ”mesjräjäontser” – av vilka flera invaldes i högsta partiledningen och senare i regeringen, fick viktiga poster i partipressen osv, bara för att ”neutralisera”, dvs oskadliggöra dem, är inget annat än kvalificerat struntprat. Fö skulle det – om det vore sant – vara en svidande kritik mot Lenin & Co.

Hagberg skriver:

Trotskijs anhängare Kamenjev och Sinovjev publicerade dagen före oktoberrevolutionen bolsjevikpartiets beslut om tidpunkten för upproret.

¹ Se [Om Tjeckoslovakien i "Marx-Lenins anda"](#) av Hilding Hagberg m fl.

² HH syftar på ”mesjräjäontserna” (Interdistriktsgruppen), den organisation som Trotskij var med i och som den stalinistiska *SUKP(b):s historia* från 1938 betecknar som en ”en centristisk organisation”, vilket betyder en organisation som vacklar mellan revolutionära och icke-revolutionära ståndpunkter och har inget med ett ”centerparti” att göra. Uppenbarligen så har Hagberg inte ens läst på sin gamla bibel eller så har han inte förstått begreppet ”centrism”.

För det första var inte Kamenev och Zinovjev anhängare till Trotskij vid tiden för ryska revolutionen 1917 (och hade heller inte varit det innan dess) – de gick förvisso i allians med Trotskij mot Stalin under åren 1926-27, dvs 10 år senare (!), men det gör dem inte till Trotskij-anhängare retroaktivt 1917. För det andra var det inte ”*tidpunkten* för upproret” (den var ännu inte fastlagd) som de avslöjade, utan att bolsjevikerna planerade att starta ett uppror, vilket de ansåg var ett stort misstag och hoppades kunna förhindra genom att offentliggöra beslutet.³

Hagberg skriver:

Trotskij tillhörde inte revolutionskommittén.

Petrograd-sovjetens Militära revolutionskommitté stod för den praktiska ledningen av upproret i huvudstaden. Trotskij var ordförande i denna sovjet och ingick i dess Militära revolutionskommitté, tillsammans med Antonov-Ovsejenko (som ledde stormningen av Vinterpalatset), Dzerzjinskij, Joffe, Molotov, Raskolnikov, Sverdlov m fl. Innan den stalinistiska historieförfälskningen hade satt igång, skrev Stalin själv följande om Trotskijs roll:

Allt arbete med att praktiskt organisera upproret genomfördes under direkt ledarskap av ordföranden i Petrogradsovjeten, kamrat Trotskij. Man kan med säkerhet säga, att partiet framförallt och i huvudsak har kamrat Trotskij att tacka för att garnisonen så snabbt gick över på sovjetens sida och för att den militära revolutionskommittén gjorde ett så skickligt arbete. (*Pravda* nr 241, den 6/11 1918)

Den ”revolutionskommitté” som Hagberg refererar till handlar inte om sovjetens Militära revolutionskommitté, utan om ett fiktivt ”Militärrevolutionärt centrum” som introducerades under Stalin-epoken i ett försök att förringa Trotskijs m fl insatser under upproret och blåsa upp Stalins dito. Denna episod och dess bakgrund, liksom några andra stalinistiska historieförfälskningar om upproret, dokumenteras utförligt i avsnittet ”Stalinistisk historieförfälskning: oktober 1917” i [Bolsjevikerna och den ryska revolutionen](#), s 178-185.

Så är det dags att överlåta ordet till Hagberg himself! Texten har kompletterats med noter där ytterligare några av Hagbergs felaktigheter kommenteras. Dessutom ges en slutkommentar.

Martin F. (januari 2016)

Trotskism

[Ur Hilding Hagberg, *Socialismen i tiden III*, Fram bokförlag, 1985, s. 63-66]

Det statsunderstödda Utrikespolitiska institutet utgav 1967 en översättning från norskan av en trotskistisk stridsskrift: ”Bolsjevikrevolutionen 1917”.⁴ På grundval av denna utgav ungdomsförbundet på eget förlag en skrift med den anspråksfulla titeln ”Marxism”. Författarna var delvis vänsterorienterade, en del från socialdemokratin.

I den skriften propagerades för ett nytt parti och tydligen för en ny international.

Om Lenin och bolsjevikpartiet sägs att de inte deltog i 1905 års revolution.⁵ Lenin själv var i

³ För detaljer om detta, se avsnittet ”Zinovjev och Kamenev går emot upproret” i dokumentsamlingen [Bolsjevikerna och den ryska revolutionen](#), s 139 f.

⁴ Detta var ingen ”trotskistisk stridsskrift”, utan en antologi vars uttalade målsättning var att belysa den ryska revolutionen utifrån olika synvinklar. Där fanns utdrag ur texter av Bakunin, Marx, Engels, Kautsky, Rosa Luxemburg, Plechanov, Lenin, Stalin, Trotskij, Bucharin, Alexandra Kollontay m fl. För HH räcker det tydligen med att en bok innehåller några sidor av Trotskij för att hela boken ska betraktas som ”trotskistisk”.

⁵ Varifrån har Hagberg fått detta? Det står ingenstans i boken, som överhuvudtaget inte närmare behandlar 1905 års revolution, förutom att kapitlet ”Lenin och revolutionen” redogör för de olika slutsatser som mensjevikerna och andra drog av det skedda och särskilt Lenins viktigaste skrifter i frågan. Dessutom står det (i kapitlet om Trotskij och Stalin), att Trotskij spelade ”en framträdande roll i den ryska revolutionen 1905”, vilket är ett historiskt

landsflykt, men ledde partiet sedan han 1902 hade frigivits från förvisningen i Sibirien. Trotskij däremot begränsade sin verksamhet till Petersburg, där han blev ordförande för sovjeten och isolerade denna från de väldiga revolutionsstriderna som flammade upp över hela landet och leddes av bolsjevikerna.

Lenin presenteras som revisionist, då han ”tillmätte viljefaktorn i revolutionen en stor roll”. Han, som hade skapat ett massparti, framställdes som motståndare till ett sådant, medan Trotskij, som blev medlem av partiet i augusti 1917, var emot Lenins linje. Istället för proletariats diktatur påstods Lenin vilja en diktatur över arbetarna. Lenin sades också vara en sammansatt människa, då han 1903 bara skrev om partiets karaktär och roll, men 1918 skrev ”Staten och revolutionen” utan att nämna partiet! Enligt skriften misstrodde Lenin i motsats till Trotskij sovjeterna!

I motsats till Lenin hade därför Trotskij ”räddat” revolutionen 1917 med sin ”teori” om den permanenta revolutionen! Men sovjetstaten stod ensam mot alla världens stater i nära 22 år till det tyska överfallet på Sovjetunionen. Så var det med Trotskijs permanenta revolution. Hur klara lyser inte än i dag de leninska teorierna om fredlig samexistens, fredlig tävlan och möjligheten i det nya imperialistiska utvecklingsskedet att bygga socialismen i ett land!⁶

Trotskij krävde att Lenin några dagar före revolutionen skulle överlämna sig åt Kerenskij-regeringens tsarpolis för att ”försvara” partiet. Trotskijs anhängare Kamenjev och Sinovjev publicerade dagen före oktoberrevolutionen bolsjevikpartiets beslut om tidpunkten för upproret. Trotskij tillhörde inte revolutionskommittén, inte heller den kommitté som skapade Röda armén. Han gjorde allt för att hindra en fredsuppgörelse med Kaiserns Tyskland. Han bröt den första förhandlingen med tyskarna om fred, samarbetet med bönderna, kollektiviseringen av jordbruket och den första femårsplanen.

Det sägs i skriften att Trotskij var den ryska revolutionens eldsjäl och som skribent glasklar, medan Lenin var motsatsen. När Trotskij utvisades hade han utnämnt Stalin till uppfinnaren av den leninska idén om att kunna bygga socialismen i ett land. Sedan revolutionen besegrat den ryska kontrarevolutionen och 16 länders interventionsarméer, fann Trotskij att normala diplomatiska relationer visavi kapitalistiska stater stred mot revolutionens principer!⁷

I skriften hävdas att Trotskij, Mao Zedong och Tito representerar revolutioner med kontinuitet och principer i motsats till Lenin och hans parti!

Den borgerliga propagandan försökte ställa Trotskij vid Lenins sida som revolutionens främsta ledare. Han var i verkligheten revolutionens missledare. Han betecknades redan 1912

faktum, bl a som ordförande i Petersburgsovjeten, vilket Hagberg själv konstaterar (samtidigt som han försöker förringa dess betydelse).

⁶ Lenin är inte upphovsman till dessa teorier, de formulerades under Stalin- och Chrusjtjov-epokerna. Fö så är det på sin plats att här påpeka att del III av boken *Socialism i tiden*, som Hagberg-texten är hämtad ifrån, kom ut 1985. Några år senare bröt Sovjetunionen och hela Östblocket samman (Östtyskland upphörde att existera 1990 och Sovjet upplöstes officiellt 1991). Så gick det med bygget av ”socialismen i ett land”. Detta visar att Hagberg var oförmögen att se den djupa kris som ”realsocialismen” befann sig vid denna tid.

⁷ Detta är ett rent påhitt, se t ex Trotskijs vittnesmål inför Dewey-kommissionen 1937 – [Fallet Leo Trotskij](#) – där han under 9:e sammanträdet fick en direkt fråga om saken:

”GOLDMAN: Då du var en av ledarna i Sovjetunionen, försökte du någonsin förespråka denna idé: Att Sovjetunionen inte skulle ha några politiska eller ekonomiska förbindelser med den kapitalistiska världen?

TROTSKIJ: Aldrig.

GOLDMAN: Vilken var din allmänna uppfattning vad gäller detta problem?

TROTSKIJ: Det är olyckligtvis en fråga som handlar om en objektiv situation som vi inte kan fly från. Det vore samma sak som om jag skulle säga att jag inte skulle använda tåg på grund av att ägaren är en kapitalist. Man kan inte invänta den proletära diktaturen för att använda tåget. Samma regel – vi är omgivna på alla sidor av kapitalistiska länder. Vi måste köpa och vi måste sälja. Vi måste kunna skicka våra medborgare till andra länder för att lära, att köpa och sälja. Vi måste ha förbindelser, ekonomiska, politiska och diplomatiska förbindelser, med dem. Det är fullt naturligt...”

av Lenin som den ryska revolutionens Judas. Att han och hans centerparti två månader före Oktoberrevolutionen kom med i bolsjevikpartiet berodde på att detta partis ledning ville minska eller i vart fall neutralisera den kommande revolutionens potentiella motståndare.⁸

Trotsky utvisades 1928 som en dödsfiende till Sovjetstaten och förvandlades sedan till den kapitalistiska fiendskapens främsta leverantör av förtal och antisovjetism.

På grundval av denna historieförfälskning utgav ungdomsförbundet ett plagiat och kallade detta ”Marxism”. Jag attackerade dessa böcker i en artikelserie i *Norrskensflamman* såsom antisovjetism och reformism, inpackad i en radikal fraseologi. Lenin och Luxemburg hade i Andra internationals resolution om kampen för att förhindra det väntade storkriget stått för formuleringarna att detta krig skulle mötas med kamp för freden och den egna regeringens nederlag, och att den efterföljande krisen skulle utnyttjas för att i en socialistisk revolution störta det kapitalistiska systemet. Men Lenin anklagas i det orimliga alstret för att ha radikaliseras först efter det första världskriget och då övertagit Trotskijs teser!!!

Marx betecknas som skaparen av Trotskijs teori om den permanenta revolutionen.

Lenins mångåriga kamp mot Trotskijs förryckta idéer framställs som ”personlig antagonism”!

Femårsplanerna beklagas för de arbetandes förmenta lidanden och för de offer de påstods ha utkrävt av arbetarna – som ju i verkligheten förbättrade sina arbetsvillkor och sin existens med varje ny femårsplan, även om de måste genomföras under fattigdomens kalla stjärna.

All denna förfälskning i den kapitalistiska propagandans intresse framfördes för att kunna framställa Komintern som ett redskap för Sovjetunionens utrikespolitik. Det uppfanns också något som kallades ”Castroism”. I Sydamerika presenterades bönderna, inte arbetarklassen, som revolutionens förtrupp.

De kommunistiska partiernas svårigheter under imperialismens kalla krig skyldes på en förment bundenhet vid Sovjetunionens utrikesdepartement.

Med denna förvanskning av verkligheten sades ett nytt parti ha blivit nödvändigt. Ett sådant parti skulle påskynda socialdemokratins sammanväxt med kapitalismen och stärka reformismen – ett underligt motiv för ett nytt parti!

Det nya partiet skulle inte behöva frukta någon massarbetslöshet!

I möjliga kristider skulle nämligen det nya partiet få sin chans. Dessa kriser skulle för övrigt frammanas i motsats till tidigare av rent subjektiva orsaker – av kapitalismens onda vilja!

I boken tecknas också en övergångsstrategi. Det förordas enligt detta att partiet verkar för socialdemokratiska reformer: ”bara litet mer konsekventa, brådslande och offensiva”!⁹

Partiet i fråga måste, heter det vidare, eftersträva att kapitalisterna delar arbetarnas värderingar och världsuppfattning, och detta skall gälla frågan ”om uppfattningen av vad som inte är möjligt, vad som är gott och ont, det rör tolkningen av historien och framtiden”.

Till detta abrakadabra om den politik i vilken det planerade vänsterpartiet skall verka, existerar alltså inte risken för nya massarméer arbetslösa eller det ökade elände som

⁸ Skulle alltså Lenin med berätt mod släppt in ”revolutionens Judas”? Knappast. Om Lenins verkligen haft en sådan uppfattning om Trotsky 1917, då skulle han med näbbar och klor kämpat emot Trotskijs inträde i bolsjevikpartiet. I stället togs han emot med öppna armar och fick genast viktiga poster i parti och senare i regeringen, senare fick han också huvudansvaret för Röda armén (som krigskommissarie).

⁹ I boken försökte man utforma riktlinjer för en radikalare strategi än den som kommunister och socialdemokrater fört under 1950- och 60-talen. Dessa idéer utvecklades vidare i boken [En ny vänster](#). Hur väl man lyckats med att utforma ett vettigt alternativ kan diskuteras, men medan man åtminstone försökte, så hade Hagberg & Co inget att komma med överhuvudtaget, förutom fraser om en framtida, inte särskilt attraktiv socialistisk utopi enligt Sovjets/Östeuropas modell – att försvara Sovjet i varje läge var högt prioriterat – samtidigt som man i praktisk politik förde en svanspolitik gentemot socialdemokratin.

kapitalismen enligt marxismen leder till.

Detta s k program av socialdemokratiska reformer, i en idyll av full sysselsättning och krisfrihet, i ett avrustat Sverige, där kapitalisterna delar arbetarnas värderingar och gemensamt med dem vunnits för socialismen, är i verkligheten den mest vulgära bekräftelse till den reformistiska klassamarbetsideologin. Det parodierar samtidigt hela idén om en socialistisk revolution utan inbördeskrig, som ju bara kan vara möjlig som resultatet av den hårdaste klasskamp.

Denna antikommunistiska kria lades sedan av ungdomsledningen som grund för det organiserade studiearbetet bland ungdomen. Resultatet blev att det dåvarande ungdomsförbundet dog sotsdöden.

Slutkommentar

När man läser HH:s resonemang undrar man om han ens läst boken. Och om han gjort det så har han uppenbarligen inte begripit vad han läst, för han har inte lyckats framställa vare sig Lenin, Trotskijs eller bokförfattarnas framförda ståndpunkter på ett någorlunda korrekt sätt. I stället har han – för att lättare kunna ge dräpande svar – tillskrivit boken fyrkantiga uppfattningar som saknar förankring i verkligheten. Det är i hög grad HH:s egna fantasifoster som han kritiserar. Och han bygger härvid enbart vidare på ett sätt att missbruka historien som har sina rötter i stalinismen (både vad gäller ”fakta” som sådana och hur man behandlar dessa). Och det sättet att polemisera kunde hjälpligt fungera så länge som de Moskva-orienterade kommunistpartierna ohotat dominerade den icke-socialdemokratiska vänstern. Men redan i mitten av 1960-talet så höll den situationen på att förändras i grunden. Därför kom också den riktning som HH stod för att alltmer hamna i marginalen.

Hagberg slutar med att hävda att VPK:s ungdomsförbund ”dog sotsdöden” till följd av den ideologiska förvirring som boken *Marxism* åstadkom. Detta visar att Hagberg inte hade en susning om vad som faktiskt skedde bland den radikala ungdomen vid denna tid.

Boken spelade ingen som helst roll för ungdomsförbundets (VUF) brytning med VPK. Jag som själv ingick i VUF-ledningen i slutet av 1960-talet noterade inte ens boken förrän senare. Jag har ögnat igenom VUF-protokoll och VUF:s Internbulletiner från 1969-1970 och kan inte finna att den nyvänsterinspirerade boken *Marxism* användes i den ideologiska debatten (eller ens nämns). Det utesluter givetvis inte att det kan ha funnits individer som tog intryck av boken, men jag skulle tro att det i så fall främst var utanför VUF.

Det var nämligen en annan ideologisk trend som dominerade bland vänsterungdomen i Sverige vid den tiden, nämligen *maoismen* och det var också den som fick ordentligt fäste i VUF. De främsta inspirationskällorna var sino-sovjetiska konflikten och utvecklingen i Kina (med bl a kulturrevolutionen) – frågor som inte alls berörs i *Marxism*-boken, liksom Vietnamkriget. De maoistiska idéerna spreds främst via Kommunistiska Förbundet marxist-leninisterna (KFml) och Clarté, vilka också kontrollerade Vietnamrörelsen (DFFG), som också bidrog till spridningen av maoistiska idéer och även fungerade som rekryteringskälla för maoisterna.

Resultatet av det hela blev att när VUF 1970 bröt med VPK bildades två grupper, Marxist-Leninistiska Kampförbundet (MLK) och Förbundet Kommunist (FK), båda maoistiska eller (i FK:s fall) kraftigt påverkade av maoismen.

Vid tiden för denna brytning fanns ett fåtal trotskistiskt inspirerade individer i VUF-Stockholm, men den första svenska trotskistiska organisationen (Revolutionära marxister,

RM) bildades på hösten 1969, oberoende av utvecklingen i VUF och innan VUF bröt med VPK (RM fanns bara i Stockholm, Uppsala och Göteborg). Den svenska trotskismen var vid denna tid främst inspirerad av händelser på den europeiska kontinenten (bl a majrevolten i Frankrike 1968, där trotskister spelade en viktig roll).

Om denna utveckling, se antologin [Utanför systemet, vänstern i Sverige 1968-78](#) och [1968 - när allt var i rörelse](#) av Kjell Östberg. Om maoismens roll i Vietnam-rörelsen, se [Lärdomar av den svenska Vietnamrörelsen, del 1](#) av Martin Fahlgren.

MF